

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÂVERDİ’NİN
EN-NÜKET VE’L-UYÛN
ADLI ESERİNDE SAHÂBE TEFSİRİ

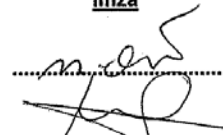
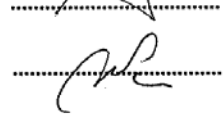
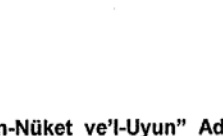
İsmail KURT

Danışman

Doç. Dr. Mustafa ÖZEL

2011

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

Üniversite	: Dokuz Eylül Üniversitesi	2008800354
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü	
Adı ve Soyadı	: İSMAIL KURT	
Tez Başlığı	: Maverdi'nin "en-Nüket ve'l-Uyun" Adlı Eserinde Sahabe Tefsiri	
Savunma Tarihi	: 22.09.2011	
Danışmanı	: Doç.Dr.Mustafa ÖZEL	
<u>JÜRİ ÜYELERİ</u>		
<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Mustafa ÖZEL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Muammer ERBAŞ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Rıza SAVAŞ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Oybirliği ☒		
Oy Çokluğu ☐		
İSMAIL KURT tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Maverdi'nin "en-Nüket ve'l-Uyun" Adlı Eserinde Sahabe Tefsiri" başlıklı Tez() / Projesi() kabul edilmiştir.		
Prof.Dr. Utku UTKULU Enstitü Müdürü		

YEMİN TUTANAĞI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Maverdi’nin en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

İsmail KURT

ÖZET

Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri

İsmail KURT

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri

Tefsir Ana Bilim Dalı

“Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri” adlı bu çalışmada Mâverdi'nin adı geçen eserindeki sahâbe tefsiri ele alınmıştır. Öncelikle giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, metodu, kapsamı ve kaynakları belirtilmiştir.

Birinci bölümde konuyla bağlantılı olan tefsir ve sahâbe kavramları üzerinde durulmuştur. Daha sonra sahâbenin Kur'ân tefsirine yaklaşımı, sahâbenin Kur'ân'ı tefsir metodu ve tefsirde sahâbenin ileri gelenleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde Mâverdi'nin tefsirinde yararlandığı müfessir sahâbilerin Kur'ân'ı rey ile tefsiri hakkında bilgi verilmiş ve Mâverdi'nin tefsirinde en çok yararlandığı on sahâbinin bu konudaki konumları belirtilmiş ve onların yapmış olduğu âyet tefsirlerden örnekler verilmiştir.

Üçüncü bölümde Mâverdi'nin tefsirinde sahâbeden yararlandığı metot olan Kur'ân'ın Kur'ân'la, sünnetle, ulûmü'l-Kur'ân'la, kıraatle, dilbilimsel metotla, şiirden istişhadla, isrâîli ve tarihi bilgilerle, tahsis yoluyla ve âyetin indiği tarihi belirtmeyle, fıkhi ve kelâmi konularla ilgili âyetleri fıkhi ve kelâmi yöntemle tefsir etmesi hakkında önce her bir ana başlık altında her bir metotla ilgili genel olarak bilgi verilmiş sonra Mâverdi'nin bu metodları kullanması hakkında bilgi verilmiş ve son olarak da sahâbenin bu metodlarla yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mâverdi, Sahâbe, Tefsir, Âyet, Kur'ân.

ABSTRACT

The Companions' Commantary in Mawardi's Book al-Nukat wa'l-Uyun

Ismail KURT

Dokuz Eylöl University

Graduate School of Social Sciences

Department Islamic Sciences Program

In this work, I have studied Mawardi's book, named "al Nukat wa'l-Uyun", mainly its commantaries of The Companions. Firstly in the introduction of the theses, topic of research, importance of research, method of research, extent of research and bibliography of research have been discussed.

In the first chapter the terms; "tafsir" and "Sahaba" that related to the subject are disscussed and analyzed. Then, The Componions views of the "Tafsir", their methods of commentarying the Quran, and elders of them have been investigated.

In the second chapter, the Componions own comemtaries to the Quran that have been mentioned in Mawardi's book, are being discussed, and the top ten mentioned componions in Mawardi's book and their status on this issue are noticed. Also, some examles of their verse commantaries are given at the end.

In the third chapter, firstly a genaral information about each of all the methods that were used in Mawardi's work, secondly some information about how Mawardi used these methods, and lastly some verse examples at some companions' works that were produced by these methods. These methods: To commantary the Quran by Quran, by Tradition, by "Ulumu'l-Quran", by "Qiraat", by linguistic method, by a methods called finding evidences in poems, by the informations from Jewish literature and history, by specifying the verses, by clarfyng the dates that the verses were come, and by some methods used in "Kalam" and "Figh" for relevent verses.

Keywords: Mawardi, Companions, commentary, verse, the Quran

İÇİNDEKİLER

MAVERDİ’NİN EN-NÜKET VE’L-UYÛN ADLI ESERİNDE SAHÂBE TEFSİRİ

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN TUTANAĞI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE SAHABE TEFSİRİ

1.1. TEMEL KAVRAMLAR.....	2
1.1.1. TEFSİR.....	2
1.1.1.1. Tefsirin Sözlük ve Terim Anlamı	2
1.1.1.1.1. Sözlük Anlamı.....	2
1.1.1.1.2. Terim Anlamı	3
1.1.1.2. Te’vilin Sözlük ve Terim Anlamı	4
1.1.1.2.1. Sözlük Anlamı.....	4
1.1.1.2.2. Terim Anlamı	4
1.1.1.3. Tefsir ve Te’vil Farkı	5
1.1.2. SAHÂBE	6
1.1.2.1. Sahâbenin Sözlük ve Terim Anlamı	6
1.1.2.1.1. Sözlük Anlamı.....	6
1.1.2.1.2. Terim Anlamı	7
1.1.2.1.2.1. Usulcülere Göre Sahâbe	8
1.1.2.1.2.2. Hadisçilere Göre Sahâbe.....	9
1.1.2.2. Kur’ân’da “s-h-b” Kökünün Kullanımı	10
1.1.2.2.1. İyi Geçinme	10

1.1.2.2.2. Arkadaş	10
1.1.2.2.3. Sâhip	11
1.1.2.2.4. Eş	11
1.1.2.2.5. Topluluk.....	12
1.1.2.2.6. Halk.....	13
1.1.2.3. Kur'ân'da Sahâbeden Bahseden Âyetler.....	13
1.1.2.3.1. Örnek Bir Nesil Olarak Sahâbe	13
1.1.2.3.2. Hz. Peygambere İman, İtaat, İttiba ve Yardımda Sahâbe.....	14
1.1.2.3.3. Tasnif Bakımından Sahâbe	14
1.1.2.3.4. Fazilet Bakımından Sahâbe	15
1.1.2.3.5. Bedevilik-Medenilik Bakımından Sahâbe	16
1.2. SAHÂBE'NİN KUR'ÂN TEFSİRİNE YAKLAŞIMI, KUR'ÂN'I	
TEFSİR METODU VE TEFSİRDE SAHÂBE'NİN İLERİ	
GELENLERİ.....	17
1.2.1. SAHÂBE'NİN KUR'ÂN TEFSİRİNE YAKLAŞIMI.....	17
1.2.2. SAHÂBE'NİN KUR'ÂN'I TEFSİR METODU	19
1.2.2.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri.....	20
1.2.2.2. Kur'ân'ın Sünnet'le Tefsiri	21
1.2.2.3. Kur'ân'ın Rey'le Tefsiri.....	21
1.2.2.4. Sebeb-i Nüzûl ile Tefsiri	22
1.2.2.5. Tahsis Yoluyla veya Âyetin İndiği Tarihi Belirtmeyle Tefsiri	23
1.2.2.6. Arab Şiirinden İstişadla Tefsiri	23
1.2.2.7. Nâsih-Mensuhla Tefsiri.....	23
1.2.2.8. Dilbilimsel Metodla Tefsiri.....	24
1.2.3. TEFSİRDE SAHÂBE'NİN İLERİ GELENLERİ	24

İKİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ’NİN TEFSİRİNDE YARARLANDIĞI MÜFESSİR SAHÂBİLER

2.1. ABDULLAH İBN ABBAS	29
2.2. ABDULLAH İBN MESÛD	32
2.3. HZ. ALİ.....	34
2.4. ABDULLAH İBN ÖMER	37
2.5. EBÛ HUREYRE	39
2.6. HZ. ÂİŞE	41
2.7. EBÛ SAÎD el-HUDRÎ.....	43
2.8. HZ. ÖMER.....	45
2.9. ÜBEY BİN KA’B	47
2.10. ENES BİN MÂLİK.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂVERDÎ’NİN TEFSİRİNDE SAHÂBE’DEN YARARLANMA METODU

3.1. KUR’ÂN’IN KUR’ÂN’LA TEFSİRİ.....	56
3.1.1. Mücmelin Tebyini	57
3.1.2. Âmmın Tahsisi.....	58
3.1.3. Mübhem’in Tavzihi	58
3.1.4. Âyetin Âyetle Lügavi İzahı.....	59
3.1.5. Âyetin Muhtevasını Âyetle İzahı.....	60
3.2. KUR’ÂN’IN SÜNNET’LE TEFSİRİ.....	61
3.3. KUR’ÂN’IN ULÛMÜ’L-KUR’ÂN İLE TEFSİRİ	63
3.3.1. Sebeb-i Nüzûl	65
3.3.1.1. Âyetin Kimler veya Hangi Gruplar Hakkında İndiğini Belirtmesi....	66
3.3.1.2. Bir Âyet Hakkında Farklı Nüzûl Sebepleri Belirtmesi	67
3.3.1.3. Birden Fazla Sahâbinin Aynı Sebeb-i Nüzûlde İttifakı	67
3.3.1.4. Aynı Sahâbinin Bir Âyet Hakkında İki Farklı Sebeb-i Nüzûl	68
Belirtmesi	68
3.3.1.5. Tarihi Durum Tesbitinde Bulunması	69

3.3.1.6. Âyetin Kimin Hakkında ve Ne Zaman İndiğini Belirtmesi	69
3.3.1.7. Sadece Olaya Vurgu Yapması	69
3.3.1.8. Âyetin Hz. Peygambere Sorulan Soru Üzerine İndiğini Belirtmesi ..	70
3.3.1.9. Âyetin Nazil Olduğu Mekânı Belirtmesi	71
3.3.2. Nâsîh-Mensûh.....	71
3.3.3. Muhkem-Müteşabih.....	74
3.3.4. Huruf-u Mukattaa	74
3.3.5. Mekkî-Medenî	76
3.4. KUR'ÂN'IN KIRAAT'LE TEFSİRİ.....	78
3.4.1. İlave Lafız'la Tefsir	80
3.4.2. Müteradif Lafız'la Tefsir	81
3.5. KUR'ÂN'IN DİLBİLİMSEL METODLA TEFSİRİ	82
3.5.1. Grameri İzah Etme.....	84
3.5.2. Eş Anlamlı Kelimeyi Belirtme	84
3.5.3. Etimolojik Tahlil.....	85
3.5.4. Kur'ân'ın Bütünlüğünü Dikkate Alma	85
3.5.5. İştikakı Belirtme	86
3.5.6. Aslının Hangi Dilden Olduğunu Belirtme	86
3.6. KUR'ÂN'IN ARAB ŞİİRİDEN İSTİŞHADLA TEFSİRİ	86
3.7. KUR'ÂN'IN FIKHÎ TEFSİRİ	90
3.8. KUR'ÂN'IN KELÂMÎ TEFSİRİ	92
3.9. KUR'ÂN'IN İSRÂİLÎ BİLGİLERLE TEFSİRİ.....	94
3.10. KUR'ÂN'IN TAHSİS YOLUYLA TEFSİRİ.....	97
3.11. KUR'ÂN'IN İNDİĞİ TARİHİ BELİRTMEYLE TEFSİRİ	98
3.12. KUR'ÂN'IN TARİHÎ BİLGİLER İLE TEFSİRİ	98
SONUÇ	102
KAYNAKLAR	106

KISALTMALAR

as.	:Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	:Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.E.	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ATA. Ü.S.B.E.	:Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	:Bin (oğul, oğlu)
Bak.	:Bakınız
C.Ü.S.B.E.	:Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
G.Ü. Ç.İ.F.D.	:Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.E.Ü.İ.F.D.	:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
E.Ü.S.B.E.	:Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Hız.	:Hazreti
M. Ü. İ. F. V. Y.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.E. B.Y.	:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
s.	:Sayfa
sav.	:Sallallahü Aleyhi Vesellem
S.D.Ü.S.B.E.	:Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBE.	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tah.	:Tahkik Eden
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	:Tercüme Eden
v.	:Vefat
yy.	:Yeri ve yılı

GİRİŞ

Tezimizin konusunu “Mâverdi’nin en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri” olarak seçmemizin nedeni, tefsirde otorite olan sahâbenin tefsiri olmaksızın yapılan tefsirin ya eksik kalacağını ya da yanlış olacağını düşündüğümüz için sahâbe tefsiri olarak olarak belirledik. Konunun çok kapsamlı olmasından dolayı Mâverdi özeline inmemizde ise Mâverdi’nin tefsirinin dilinin akıcı ve anlaşılır olmasının yanında çok sistemli yazılması, hacminin çok aşırı derecede büyük olmaması ve kronolojik olarak da Rivayet tefsirin en önemli otoritesi olan Taberi’ye yakın olması etkili oldu. Bu konuyu seçerken konumuzla bağlantılı doğrudan veya dolaylı olarak yapılan birçok çalışma olmasına rağmen “sahâbe tefsiri” dediğimiz zaman bunu her yönüyle ele alan derli toplu bir çalışmanın olmadığını farkettilik. Bu yüzden çalışmamızın sahâbe tefsiri denince müracaat edebileceğimiz bir kaynak olması için gayret sarfedeceğiz.

Tezimizin araştırma konusu sahâbe tefsiridir. Biz araştırmamızı daha çok Mâverdi özelinde sahâbe tefsiri şeklinde yapacağız. Bunu yaparken de sadece Mâverdi’ye bağlı kalmayıp diğer tefsir kitapları, başta Zerkeşî’nin Burhân’ı ve Suyûti’n İtkân’ı olmak üzere ulûmü’l-Kur’ân kitapları, yine başta Buhârî ve Kütübü Sitte’nin diğer kitapları olmak üzere hadis kitapları, tabakat kitapları ve konumuzla ilgili diğer alanlardaki kitaplardan faydalanacağız. Araştırmamızı yaparken öncelikle Mâverdi’yi baştan sona okuyup sahâbilerin Kur’ân tefsiri hakkındaki bütün görüşlerini dikkatle incelyip sahâbenin Kur’ân’a bakışını, Kur’ân’ı nasıl tefsir ettiğini ortaya koymaya çalışacağız ve bunları yaparken de Mâverdi’de geçen sahâbe tefsirlerinden örnekler vereceğiz. Sahâbe tefsirinin hem dirayet yönüne hem de rivayet yönüne değineceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE SAHÂBE TEFSİRİ

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

Her ilim dalının kendine özgü bazı kavramları vardır. Kavramların doğru anlaşılabilmesi, kelimelerin etimolojik tahlili, diğer kavramlarla ilişkileri ve kendi ilim dalındaki kullanımlarına bağlıdır.¹ Biz de bu başlık altında tezimizle ilgili olan üç kavramı ele alarak tezimizin daha iyi anlaşılmasına çalışacağız. Bunlar; tefsir, tefsirle ilişkisi bakımından te'vil ve sahâbe kavramlarıdır.

1.1.1. TEFSİR

1.1.1.1. Tefsirin Sözlük ve Terim Anlamı

1.1.1.1.1. Sözlük Anlamı

Arap filologlarına göre “*tefsir*” etimolojik açıdan “*fesr*” veya taklib yöntemiyle (bir kelimenin içindeki harflerin yerini değiştirmek suretiyle) “*sefr*” kökünden türemiş “*tef'îl*” vezninde bir mastardır.² “*Fesr*” sözlükte bir şeyi (beyan) açıklamak³, ortaya çıkarmak, üzeri örtülü bir şeyi açmak gibi manalara gelir.⁴ “*Fesr*” tabibin suya bakmasıdır.⁵ Bu suyun bevl olduğunu söyleyenler de vardır. Tabip

¹ Aksan, Doğan, **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1987, s. 118-121.

² el-İsfahâni, er-Râgıb (v. 502/1108), **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, “S-F-R” s. 412, “F-S-R” s. 636, (Tah. Safvân Adnân Dâvûdî), Dimeşk-Beyrut, 1423 /2002; İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî (v. 711/1311) **Lisânü'l-Arab**, “S-F-R”, “F-S-R”, Beyrut, 1375/1955, IV, 367; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (v. 400/1009) **es-Sıhah**, “S-F-R”, “F-S-R”, Beyrut, 1399/1979, II, 781; ez-Zebidî, Muhammed Murtaza el-Huseynî el-Vâsitî (v. 1203/1788) **Tâcu'l-Arûs**, “S-F-R”, “F-S-R”, Beyrut, 1306, III, 269.

³ el-Cevherî, **es-Sıhah**, “F-S-R”, II, 781.

⁴ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, “F-S-R”, V, 55; Zebidî, **Tâcu'l-Arûs**, “F-S-R”, III, 470; Demirci, Muhsin, **Tefsir Tarihi**, M. Ü. İ. F. V. Yayınları 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 25.

⁵ el-Cevherî, **es-Sıhah**, “F-S-R” II, 781; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, “F-S-R” V, 55; Zebidî, **Tâcu'l-Arûs**, “F-S-R” III, 470.

“idrara” bakmakla hastanın illetini bulur.⁶ “*Seḡr*” ise aslı keşiftir (açmaktır).⁷ Örtünün açılması, baştan sarığın çıkması, yüzden örtünün açılması gibi anlamlara gelir⁸ “سفرت الريح الغيم عن وجه السماء سفرا” Rüzgâr semanın yüzünden bulutları açtı.⁹ “سفرت المرأة عن وجهها” kadın yüzünü açtı¹⁰ gibi.

Emin el-Hûlî ise tefsirin “*f-s-r*” veya “*s-f-r*” kökünden geldiğini, her ikisinin de açmak anlamında olduğunu fakat “*s-f-r*” nın görünen ve maddi olan bir şeyi açmak manasında olduğunu, “*f-s-r*” nın ise gizli ve manevi olan bir şeyi açmak anlamında olduğunu söylemektedir.¹¹ Bu yoruma göre tefsir “*f-s-r*” nın “*teḡîl*” vezninden gelmektedir ve manayı açmak, açıklamak anlamındadır.

1.1.1.1.2. Terim Anlamı

İstilahî olarak “*teḡîr*”in birçok tanımı yapılmıştır. Biz bu tanımlar arasında en çok kullanılanları vermekle yetineceğiz.

1-) Müşkil olan lafızdan murâd edileni açıklamaktır.¹²

2-) Âyetlerin ve surelerin nüzûlünü, kıssalarını, nüzûl sebeplerini, Mekkî-Medenî tertibini, muhkem-müteşâbihini, nâsih-mensuhunu, hâssını-âmmını, mutlakını-mukayyedini, mücmelini- müfesserini ela alan bir ilimdir.¹³

3-) Kitâbu’l-Azîz’in hallerini nüzûl, sened, edâ, lafızlar, lafızlarla ve ahkâmla alakalı mana yönünden araştıran ilimdir.¹⁴

4-) Allah kelâmının açıklamasıdır ya da Kur’ân lafızlarının ve mefhumlarının açıklayıcısıdır.¹⁵

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “F-S-R” V, 55. ; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “F-S-R”, III, 470. ; ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah (v. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1391/1972, II, 147-148.

⁷ el-Cevherî, *es-Sihah*, “S-F-R”, II, 781.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “S-F-R”, s. 412.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “S-F-R”, IV, 367; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “S-F-R”, III, 269.

¹⁰ el-Cevherî, *es-Sihah*, “S-F-R”, II, 285-286; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “S-F-R”, III, 269; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 147-148.

¹¹ el-Hûlî, Emin, *Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, (Ter. Mevlüt Güngör), Ankara, 2001, s.13.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “F-S-R”, V, 55; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 149.

¹³ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 147-148.

¹⁴ ez-Zerkânî, Muhammed Abdü’l-Azîm, *Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru Kuteybe, 1422/2001, II, 8.

¹⁵ ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Kahire, 1381/1961, I, 13-14; el-Hûlî, *Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s.13.

5-) Allah'ın murâdına delâlet etmesi bakımından insan gücünün ve Arap dilinin verdiği imkân nisbetinde Kur'ân metninin içerdiği manaları ortaya koymaktır.¹⁶

6-) Beşer tâkati ölçüsünde Allah'ın murâdını araştıran ilimdir. Bu mananın anlaşılması ve murâd edilenin açıklanması hususundaki bütün durumları kapsar.¹⁷

Bütün bu tanımlardan ortaya çıkan sonuca göre tefsir Kur'ân âyetlerinin manasını araştıran ve açıklayan bir ilimdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de “*tefsir*” kelimesi sadece bir defa Furkan Suresi'nin 33. âyetinde geçmektedir: “وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا” “*Bunun içindir ki, hangi soruyla karşına çıkarlarsa çıksınlar, Biz sana mutlaka asıl doğru olan neyse onu ve en güzel açıklamayı getirmekteyiz.*” Bu âyette geçen *tefsir* lafzını Allah Teâlâ'nın kendine havale ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸ İbn Abbas da (v. 78/687) “وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا” âyetini “تَفْصِيلًا” “açıklama” şeklinde açıklamıştır.¹⁹

Kur'ân'daki kullanımından ve İbn Abbas'ın yorumundan çıkan sonuca göre tefsir Kur'ân'ın açıklamasıdır ve Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bunu kendisinin yaptığını beyan etmektedir.

1.1.1.2. Te'vilin Sözlük ve Terim Anlamı

1.1.1.2.1. Sözlük Anlamı

“*Te'vil*” dilde “*e-v-l*”den alınmıştır ve dönmek anlamındadır.²⁰

1.1.1.2.2. Terim Anlamı

İstilahi olarak ise; lafzı yakın bir delil ile tercih edilen manalardan birine çevirmektir.²¹

¹⁶ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 7.

¹⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 13-14.

¹⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2009, s. 20.

¹⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 147.

²⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 148; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 13-14.

²¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 13-14.

Kur’ân-ı Kerîm’de te’vil kelimesi “*tefsir*”²², “*sonuç*” (akıbet)²³, “*sebepe*” (içyüzü)²⁴ve “*rûya tabiri*” (yorumu)²⁵ anlamlarında kullanılmıştır.²⁶

Bütün bu kullanımlardan çıkan sonuca göre te’vil, Kur’ân âyetlerinin manalarını açıklamak, manalarının murâdını anlamak ve onları bilgiye dayalı olarak yorumlamaktır.

1.1.1.3. Tefsir ve Te’vil Farkı

İbnü’l-Arabî’ye (v. 231/845) göre tefsir ve te’vil birdir. Tefsir müşkil lafızdan murâdı açıklamaktır, te’vil ise zahire mutabık muhtemel iki manadan birine döndürmektir.²⁷ Örfteki kullanımına göre te’vil ve tefsir birdir. Râgıb el-İsfahânî’ye (v. 502/1108) göre tefsir te’vil’den daha geneldir ve çoğunlukla lafızlarda tefsir, manalarda ise te’vil kullanılır.²⁸ Âlimlerin örfüne göre tefsir, Kur’ân’ın manalarını ortaya çıkarmak ve murâdını açıklamaktır. Tefsir ya garip lafzı açıklamakla olur “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ” gibi, ya veciz bir şeyi şerh etmede olur “الزَّكَاةَ وَأَتُوا”²⁹ gibi ya da bilgi olmaksızın tasavvuru mümkün olmayan kapalı bir kelâmda olur “وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا” gibi.³⁰ Te’vil ise genel ve özel olarak kullanılabilir. Mesela “iman” mutlak manada tasdik anlamında ve hakkı tasdik anlamında kullanılabilir. Tefsir rivâyetle te’vil ise dirâyetle alakalıdır.³²

Mâturidi’ye (v. 333/944) göre ise tefsirle murâd edilen şey kesindir, tefsirde Allah’ı şahit tutma vardır, o delil kesin olursa sahihtir. Rey ile tefsir ise yasaklanmıştır. Te’vil ise kesin olmaksızın ve Allah’ı şahit tutmaksızın muhtemel manalardan birini tercih etmektir.³³ Yine Mâturudi’ye göre tefsir sahâbe için, te’vil

²² Âl-i İmrân 3/7; Yunus 10/39.

²³ Araf 7/53; Nisa 4/59.

²⁴ Yusuf 12/21; Kehf 18/78.

²⁵ Yusuf 12/44, 100.

²⁶ Te’vilin Kur’ân’daki kullanımları için ayrıca bakınız: Kehf 18/82; Yusuf 12/6, 36, 37, 45, 101; İsra 17/35

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “F-S-R”, V, 55; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, “F-S-R”, III, 470; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 149-150.

²⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 149-150.

²⁹ Maide 5/103.

³⁰ Bakara 2/43.

³¹ Bakara 2/189.

³² es-Suyûti, Celâleddin Abdurrahman b. Ebûbekir (v. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (Tah. Merkezî’ d-Dirâsêti’l-Kur’âniyye), Medine, 1426, VI, 2263; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 19-21; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 149-150.

³³ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 19-21.

ise fakihler içindir. Çünkü sahâbe olaylara ve âyetlerin gelişine şahit olmuştur. Bu nedenle onlar murâd edilen hakiki manaya vâkıftırlar.³⁴

Bütün bunlardan anlaşılan ve Mâturudî'nin ayrımına göre tefsir Kur'ân âyetlerinin manasını rivâyetle açıklamaktır. Te'vil ise Kur'ân âyetlerinin manasını bir karine ile yorumlayarak âyetlerin murâdını anlamaya çalışmaktır. Te'vil kişisel tercihtir, tefsir ise genel kabuldür. Tefsir bağlayıcıdır, te'vil ise tefsir kadar bağlayıcı değildir, öncelikle yapan kişiyi bağlar. Günümüzde kullanılan tefsir kavramı ise daha çok te'vil anlamındadır fakat hem tefsiri hem de te'vili kapsamaktadır.

1.1.2. SAHÂBE

1.1.2.1. Sahâbenin Sözlük ve Terim Anlamı

1.1.2.1.1. Sözlük Anlamı

Arapça “*sahâbe*” kelimesi, ismi fâil olan “*sâhib*” kelimesinin çoğuludur. Dostluk, arkadaşlık, birlikte olma anlamlarına gelen “صحب” “*s-h-b*” kökünden gelir. Diğer çoğul kullanımları ise “*sahb*” ve “*ashâb*” dır.³⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de sâhib³⁶, sâhibe³⁷ ve ashâb³⁸ şeklinde isim olarak, bir yerde de sâhibhümâ³⁹ şeklinde fiil olarak kullanılmıştır. Kur'ân'daki anlam boyutunu “Kur'ân'da sahâbe kavramının kullanımı” şeklinde ayrı bir başlık altında alacağımız için ona burada değinmiyoruz.

Hadislere baktığımızda “sahâbe” kavramının arkadaş,⁴⁰ sohbet etmek,⁴¹ dost olmak,⁴² beraber olmak (bulunmak),⁴³ eş (karı-koca),⁴⁴ sahip/mâlik,⁴⁵ himaye/yardım

³⁴ Özdeş, Talip, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 90.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “S-H-B”, Basım yy. yok, II, 7; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, “S-H-B”, III, 332.

³⁶ Yusuf 12/39.

³⁷ Enam 6/101.

³⁸ Bakara 2/82.

³⁹ Lokman 31/15.

⁴⁰ Allah Rasûlü “eğer bir dost (Halil) edinseydim Ebûbekir'i edinirdim fakat o benim kardeşimdir, arkadaşımıdır...” şeklinde arkadaş anlamında kullanmıştır. Bak. Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahîh*, 2. Baskı, Riyad, 1421/2000, Fadâilü's-Sahâbe 1, hadis no: 6172 (3), s. 1050.

etme,⁴⁶ bir yere mensubiyet/topluluk,⁴⁷ hizmetçi/sırdaş⁴⁸ anlamlarında kullanıldığını görmektedir.⁴⁹

1.1.2.1.2. Terim Anlamı

Sahâbe ve tâbiun döneminde “sâhibü’n-nebi, ashâbü’n-nebi, ashâbü Rasûlillâh, ashâbü Muhammed” gibi tanımlara sık sık rastlanması kelimenin çok erken bir dönemde terim anlamı kazandığını göstermektedir.⁵⁰

⁴¹ Allah Rasûlü Hz. Ebûbekir için “bana karşı malında ve sohbetinde insanların en güvenilirini Ebûbekir’dir...” şeklinde sohbet etmek anlamında kullanmıştır. Bak. Müslim, Fadâilü’s-Sahâbe 1, hadis no: 6170 (2), s. 1049-1050.

⁴² “Hz. Ömer vurulduğu zaman acı çekmeye başladı. Hemen (pek sevdiği) İbn Abbas yanına gelerek endişesini gidermek ve teselli etmek maksadıyla: “Ey Mü’minlerin Emîri! Eğer bu vurulmadan ölüm olursa, vaziyetten o kadar endişe etme. Yemin olsun, muhakkak sen Rasûlullah’a dost oldun (*sahibte*) ve O’na pek güzel dostluk yaptın (*ehsante sohbette*).” Bak. Buhâri, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (h. 194/256), *el-Câmiu’s-Sahîh*, 2. Baskı, Riyad, 1419/1999, Fadâilü Ashâbi’n-Nebi 6, hadis no: 3692, s. 620.

⁴³ Ebû Hureyre Allah Rasûlü ile ne kadar beraber bulunduğunu ifade etmek için “Rasûlullah ile üç yıl bulundum (*sahibtü*)” demektedir. Bak. Buhâri, Menâkıb 25, hadis no: 3591, s. 603.

⁴⁴ Ümmü Seleme şöyle rivâyet etti: “Bir gece Hz. Peygamber uyandı: ‘Sübhânallâh, bu gece ne fitneler indi, ne hazineler de açıldı! Hücrelerin eşlerini (yani Hz. Peygamber’in eşlerini) (*savâhibe*) uyandırınız. Dünyada nice giyinik kadınlar vardır ki, âhirette çıplaktırlar’ buyurdu.” Bak. Buhâri, İlim 40, hadis no: 115, s. 25.

⁴⁵ Rasûlullah (sav.) buyurdu: “iyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi (*Sâhibü’l-Miski*) ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın...” Bak. Buhâri, Buyû 38, hadis no: 2101, s. 338.

⁴⁶ Ebû Hureyre şöyle rivâyet etti: “Rasûlullah sefere çıktığı ve binitine bindiği zaman parmağıyla işaret eder -Şu’be de parmağıyla işaret etti- ve şöyle derdi: ‘Allah’ım yolculuk boyunca yardımcımız ve koruyucumuz (*sâhibu*) sensin. Çoluk çocuğumuzu da sana emanet ederiz. Allah’ım bizi nasihatleriyle birlikte kıl (ishabnâ). Bizi emniyet içersinde memleketimize geri çevir... Bak. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (h. 600/679), *es-Sünen*, 1. Baskı, Riyad, 1420/1999, Deavât an Rasûlillah 41, hadis no: 3438, s. 786.

⁴⁷ Ebû Hureyre’den nakledilen bir rivâyette, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Yaşamam kendisine bağlı olan Allah’a yemin ederim ki, bu ümmet içersinde, ister Yahudi olsun ister Hristiyan, kim benim getirdiğim dinden habersiz olur ve ona iman etmeden ölürse, kesinlikle Cehennem ehlinin (*ashâbi’n-nâr*) olur.” Bak. Müslim, İman 70, hadis no: 386 (240), s. 77.

⁴⁸ Heyseme b. Ebî Sebre’den rivâyete göre, o şöyle demiştir: “Medine’ye geldim ve Allah’tan bana salih bir kişiyi arkadaş etmesini istedim. Allah’ta bana Ebû Hureyre’yi arkadaş kıldı. Yanına oturdum ve ona şöyle dedim: ‘Allah’a, salih bir insanı bana arkadaş kıl diye dua ettim de Allah seni bana arkadaş kıldı.’ Bunun üzerine Ebû Hureyre: ‘Nerelisin sen?’ diye sordu. ‘Küfeliyim, hayır arayıp bulmaya geldim’ dedim. Ebû Hureyre dedi ki: ‘Duası makbul olan Sa’d b. Mâlik; Rasûlullah’ın abdest suyunun ve ayakkabılarının hazırlayıcısı (*sâhibu*) İbn Mesûd; Rasûlullah’ın sırdaşı (*sâhibu*) Huzeyfe ve Rasûlullah’ın ifadesiyle Allah’ın şeytandan koruduğu Ammâr ve iki kitaba da vâkıf (*sâhibu*) Selman sizin aranızda değil mi ki (buraya hayır arayıp bulmaya geldin!)” Katâde diyor ki: ‘Buradaki iki kitap: İncil ve Kur’ân-ı Kerîm’dir.’ Bak. Tirmizî, Menâkıbü an Rasûlillâh 37, hadis no: 3811 s. 864.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bak. Mustafa Solak, **Hadislerde Sahâbe Kavramı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2008; s. 37-61.

⁵⁰ Mehmet, Efendioğlu, “*Sahâbe*”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, XXXV, 491.

Sahâbe ve tâbiun tarafından “sahâbe”nin kim olduğuna yönelik şartların peygamberi görmeden ziyade onunla uzun bir süre beraber bulunanlar olduğu söylenebilir.⁵¹ Bununla birlikte başlangıçta kullanılan bu tanımın daha sonraları farklılaştığını görmekteyiz. Bu tanımları incelediğimizde, bunların usulcüler ve hadisçiler olmak üzere iki farklı grup⁵² tarafından yapıldığını gördük. Bu konuda birçok tanım yapılmıştır. Biz genel olarak usulcülerin ve hadisçilerin en yaygın kullanımlarını vermekle iktifa edip daha çok sahâbe kavramının Kur’ân’da nasıl kullanıldığı üzerinde duracağız.

1.1.2.1.2.1. Usulcülere Göre Sahâbe

1-) Hz. Peygamberi bir defa gören sahâbi değildir. Kişi uzun bir sohbet dönemini Hz. Peygamberle Müslüman olarak geçirirse sahâbi sayılır.⁵³ Enes b. Mâlik’e (v. 93/711) Rasûlullah’ın ashâbından senden başkası kaldı mı diye sorulduğunda onu gören bazı bedeviler var fakat onunla sohbet eden kimse kalmadı şeklinde cevap vermiştir.⁵⁴

2-) Said İbn Müseyyeb’den (v. 93/711) gelen bir rivâyete göre ise sahâbe Allah Rasûlü ile bir iki yıl ikamet eden veya bir iki gazveye katılan kişidir.⁵⁵ Bu görüşler usulcülerin görüşünü yansıtmaktadır.

Usulcüler sahâbe olmak için Müslüman olmayı ve Allah Rasûlü ile uzun bir süre beraber bulunmayı şart koşmaktadırlar. Ancak bu şartların sahâbe kavramını daralttığını göz ardı etmemeliyiz. Bu şartlar heyetler halinde gelip Müslüman olan sonra geri dönen binlerce sahâbeyi, Allah Rasûlünün veda hutbesine katılan onbinlerce sahâbeyi kapsam dışında bırakmaktadır.

⁵¹ İbnu’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (h. 577/643), **Ulûmü’l-Hadîs**, (Tah. ve şerh Nûreddin İtr), Dîmeşk, 1998, s. 293-294; İtr, Nûreddin, **Menhecü’n-Nakdü fî Ulûmi’l-Hadîs**, Dâru’l-Fikr, 1972, s. 107.

⁵² İbnu’s-Salâh, **Ulûmü’l-Hadîs**, s. 293.

⁵³ Sürmeli, Mehmet, **Sahâbe’nin Kur’ân Anlayışı**, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 31.

⁵⁴ İbnu’s-Salâh, **Ulûmü’l-Hadîs**, s. 294.

⁵⁵ İtr, **Menhecü’n-Nakdü fî Ulûmi’l-Hadîs**, s. 107; İbnu’s-Salâh, **Ulûmü’l-Hadîs**, s. 293.

1.1.2.1.2.2. Hadisçilere Göre Sahâbe

1-) Hadisçilerin bilinen en yaygın tanımına göre Müslüman olarak Allah Rasûlünü gören herkes sahâbedir.⁵⁶

2-) Buhâri (v. 256/870) Sahih’inde Fedâilü Ashâbi’n-Nebi bölümünün başında Müslümanlardan her kim Allah Rasûlü ile arkadaşlık yaptı ya da onu gördüyse o kişi onun ashâbındandır demektedir.⁵⁷

3-) İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448) ve İbn Kesîr’e (v. 774/1372) göre sahâbe Nebi (as.) ile mü’min olarak bir araya gelen ve Müslüman olarak ölen kimsedir.⁵⁸

Hadisçiler sahâbe olmak için Müslüman olmayı ve usulcülerin aksine Allah Rasûlünü görmeyi yeterli saymaktadırlar. Ancak bu şartlar da âmâları dışarıda bıraktığı ve irtidat edenleri de kapsadığı için yeterli görülmemektedir.

Yukarıda yapılan bu tanımlardan hareketle “sahâbe” kavramının usulcüler tarafından peygamberle uzun bir süre beraber bulunma şartını içerirken hadisçiler tarafından yumuşatılarak peygamberi bir defa görmeye indirildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Goldziher de (v. 1340/1921) bizim bu görüşümüze uygun olarak İslam Ansiklopedisi’nin “ashâb” maddesinde şöyle demektedir:

“Sahâbe tabiri önceleri Hz. Peygamber ile uzun bir müddet beraber bulunmuş ve seferlerinde ona refakat etmiş kimseleri kapsamaktaydı. Daha sonraları ise Hz. Peygamber ile bu kadar sıkı bir münasebet kaydı aranmadığından, peygamber sağ iken onunla karşılaşmış veya sadece kendisini görmüş mü’minler de yaşlarına bakılmaksızın sahâbeden sayılmıştır.”⁵⁹

Bunların dışında Hz. Peygamberi ârizî sebeplerle göremeyen (mesela âmâ İbn Ümmi Mektûm (v. 15/636) gibi), fakat onun sohbetinde bulunanlar da sahâbî olarak kabul edilmişlerdir.⁶⁰ Ancak Müslüman olmadan önce Hz. Peygamberi görmekle beraber O’nun vefatından sonra İslamiyeti kabul eden kimselerle,

⁵⁶ İbnu’s-Salâh, **Ulûmü’l-Hadîs**, s. 293.

⁵⁷ Buhâri, **Fadâilü Ashâbi’n-Nebi 1**, hadis no: Bab başlığı, s. 612.

⁵⁸ İtr, **Menhecü’n-Nakdü fî Ulûmi’l-Hadîs**, s.106; Mehmet, Efendioğlu, “*Sahâbe*”, **DİA**, XXXV, 491.

⁵⁹ Goldziher, Ignaz (v. 1340/1921), “*Ashâb*”, **İslam Ansiklopedisi** MEBY, IV, 370.

⁶⁰ Koçyiğit, Talat, **Hadis Usulü**, Ankara, 1967, s. 34-35.

Müslüman olduktan sonra irtidat eden ve bu hal üzere ölen kimseler ise sahâbî kabul edilmemiştir.⁶¹

1.1.2.2. Kur’ân’da “s-h-b” Kökünün Kullanımı

Kur’ân’da “*sahâbe*” kelimesi tekil “*sâhib*” şeklinde kullanımıyla 16 yerde isim olarak, bir yerde de “*sâhibhümâ*” şekliyle fiil olarak geçmektedir.⁶² Sahâbe ile aynı anlamda ve çoğul olan “*ashâb*” kelimesi ise Kur’ân’da 78 yerde geçmektedir.⁶³

Kur’ân’daki bu kullanımları altı kategoride ele almak mümkündür.

1.1.2.2.1. İyi Geçinme

Ana baba ile dünyada her halükarda “*iyi geçinilmesi*” anlamında “*وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا*”⁶⁴ şeklinde *iyi geçinme* anlamında kullanılmıştır.

1.1.2.2.2. Arkadaş

Yusuf (as.)’ın zindandaki “*iki arkadaşına*” hitaben “*يَا صَاحِبَي السِّجْنِ*”⁶⁵ şeklinde, Mekkeli müşriklere hitaben Hz. peygamberde delilik olmadığı veya onun mecnun olmadığı bilakis onun onlarla beraber yaşayan kendi arkadaşları olduğu anlatılırken “*arkadaşınızda*” delilik yoktur “*مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ حِئَةٍ*”⁶⁶, “*arkadaşlarında*” delilik yoktur “*مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ حِئَةٍ*”⁶⁷, “*arkadaşınız*” mecnun değildir “*مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ*”⁶⁸, “*arkadaşınız*” sapmamıştır “*مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ*”⁶⁹ şeklinde, “*arkadaş*” anlamında kullanılmıştır. Yine Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir’in (v. 13/634) Mekke’den Medine’ye hicreti anlatılırken “*arkadaşına demişti*” “*إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ*”⁷⁰ şeklinde, birisinin iki üzüm bağı olan iki kişi misal verilirken

⁶¹ Mehmet, Efendioğlu, “*Sahâbe*”, **DİA**, XXXV, 491.

⁶² eş-Şâfi, Huseyn Muhammed Fehmi, **ed-Delîlü’l-Müfehres li-Alfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Kahire, 1422 /2002, s. 503.

⁶³ eş-Şâfi, **ed-Delîlü’l-Müfehres**, s.79-80.

⁶⁴ Lokman 31/15.

⁶⁵ Yusuf 12/39, 41.

⁶⁶ Sebe 34/46.

⁶⁷ Araf 7/184.

⁶⁸ Tekvir 81/22.

⁶⁹ Necm 53/2.

⁷⁰ Tevbe 9/40.

“صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ”⁷², “لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ”⁷¹, “صَاحِبُهُ” şeklinde, Semûd kavminin deveyi boğazlamaları anlatılırken “arkadaşlarını” çağırdılar. “فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى”⁷³ şeklinde, yakın “arkadaş”a iyilik yapılması emredilirken “وَالصَّاحِبِ بِالْجَنُبِ”⁷⁴ şeklinde, arkadaş anlamında kullanılmıştır. Ayrıca arkadaşlar anlamında “أَصْحَابٌ”⁷⁵ şeklinde de 2 yerde kullanılmıştır.

1.1.2.2.3. Sâhip

Balık “*sahibi*” Yunus (as.) gibi davranmama konusunda Allah (cc.) Hz. Peygamberi uyarırken “كَصَاحِبِ الْحُوتِ”⁷⁶ şeklinde sahip anlamında kullanılmıştır. Yine fîl sahipler anlamında “أَصْحَابِ الْفِيلِ”⁷⁷ tamlama şeklinde 1 yerde, mağaraya sığınan Ashâb-ı Kehf için mağara ve kitap sahipleri (ehli) anlamında “أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ”⁷⁸ tamlama şeklinde 1 yerde kullanılmıştır.

1.1.2.2.4. Eş

Allah’ın eşinin olamayacağı, eşi olmadığı için çocuğunun da olamayacağı anlatılırken “وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ”⁷⁹, eş ve çocuktan münezzeh olduğu anlatılırken “مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا”⁸⁰ şeklinde, kıyametin dehşetinden kurtulmak isteyen suçluların oğullarını, eşini, kardeşini feda ederek kendini kurtarmak isteyeceği anlatılırken “وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ”⁸¹ şeklinde ve kıyamet günü kişinin eşinden, çocuklarından kaçacağı anlatılırken “وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ”⁸² şeklinde es anlamında kullanılmıştır.

⁷¹ Kehf 18/34.

⁷² Kehf 18/37.

⁷³ Kamer 54/29.

⁷⁴ Nisa 4/36.

⁷⁵ Enam 6/71; Zariyat 51/59.

⁷⁶ Kalem 68/48.

⁷⁷ Fil 105/1.

⁷⁸ Kehf 18/9.

⁷⁹ Enam 6/101.

⁸⁰ Cin 72/3.

⁸¹ Meâric 70/12.

⁸² Abese 80/36.

1.1.2.2.5. Topluluk

Cennetlikler anlamında “أَصْحَابُ الْجَنَّةِ”⁸³ tamlama şeklinde 14 yerde, yine cennetlikleri anlatan mutlu kimseler veya sağ ashâbı anlamında “أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ”⁸⁴ tamlama şeklinde 3 yerde, “أَصْحَابُ الْيَمِينِ”⁸⁵ tamlama şeklinde 6 yerde kullanılmıştır.

Cehennemlikler anlamında “أَصْحَابُ النَّارِ”⁸⁶ tamlama şeklinde 20 yerde, yine cehennemlikler anlamına gelen “أَصْحَابُ الْجَحِيمِ”⁸⁷ tamlama şeklinde 6 yerde, “أَصْحَابُ السَّعِيرِ”⁸⁸ tamlama şeklinde 3 yerde, aynı şekilde cehennemlikleri anlatan mutsuz kimseler veya sol ashâbı anlamında “أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ”⁸⁹ tamlama şeklinde 3 yerde, “أَصْحَابُ الشِّمَالِ”⁹⁰ tamlama şeklinde 2 yerde kullanılmıştır.

Dosdoğru yolda olanlar anlamında “أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ”⁹¹ tamlama şeklinde 1 yerde, mezarda bulunanlar (yatanlar) anlamında “أَصْحَابُ الْقُبُورِ”⁹² tamlama şeklinde 1 yerde, cennet ile cehennem arasında olan tepede bulunanları anlatan tepe ashâbı (sakinleri) anlamında “أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ”⁹³ tamlama şeklinde 1 yerde kullanılmıştır.

Hendek sahipleri veya hendek adamları anlamında “أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ”⁹⁴ tamlama şeklinde bir yerde, Musa (as.) in adamları veya yandaşları anlamında “أَصْحَابُ مُوسَى”⁹⁵ tamlama şeklinde bir yerde kullanılmıştır.

⁸³ Bakara 2/82; Araf 7/42, 44, 46, 50; Yunus 10/26; Hud 11/23; Furkan 25/24; Ahkaf 46/14, 16; Haşr 59/20, 20; Yasin 36/55; Kalem 48 /17.

⁸⁴ Vakıa 56/8, 8; Beled 90/18.

⁸⁵ Vakıa 56/27, 27, 38, 90, 91; Müddessir 74/39.

⁸⁶ Bakara 2/39, 41, 217, 257, 275; Âl-i İmrân 3/ 116; Mâide 5/29; Araf 7/36, 44, 47, 50; Yunus 10/27; Rad 13/5; Zümer 39/8; Mü'min 40/6, 43; Mücadele 58/17; Haşr 59/20; Teğâbun 64/10; Müddessir 74/31.

⁸⁷ Bakara 2 /119; Maide 5/10, 86; Tevbe 9/113; Hac 22/51; Hadid 57/19.

⁸⁸ Fâtır 35/6; Mülk 67/10, 11.

⁸⁹ Vâkıa 56/9; Beled 90/19.

⁹⁰ Vâkıa 56/41, 41.

⁹¹ Taha 20/135.

⁹² Mümtehine 60/13.

⁹³ Araf 7/48.

⁹⁴ Burûc 85/4.

⁹⁵ Şuarâ 26/61.

1.1.2.2.6. Halk

Şuayb Peygamberin gönderildiği Eyke kavmi için “أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ”⁹⁶ 4 yerde, Rass kavmi için “وَأَصْحَابُ الرَّسِّ”⁹⁷ 2 yerde, Şuayb peygamberin gönderildiği Medyen kavmi için “أَصْحَابُ مَدْيَنَ”⁹⁸ bir yerde, diğer bir yerde de hem Medyen hem de Mü’tefike kavmi için “وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ”⁹⁹, Salih peygamberin gönderildiği Hicr kavmi için “أَصْحَابُ الْحِجْرِ”¹⁰⁰ bir yerde tamlama şeklinde “halk” anlamlarında kullanılmıştır. Yine cumartesi yasağını çiğneyenler için cumartesi halkı anlamında “أَصْحَابَ السَّبْتِ”¹⁰¹ tamlama şeklinde bir yerde, Nuh (as.) ile beraber gemide bulunanlar için gemi halkı anlamında “أَصْحَابَ السَّفِينَةِ”¹⁰² tamlama şeklinde bir yerde, şehir halkı, köy halkı anlamında “أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ”¹⁰³ tamlama şeklinde bir yerde kullanılmıştır.

Kur’ân’daki tüm kullanılış biçimlerinden çıkan sonuca göre sahâbe kavramı inançta, mekânda, zamanda, bir şeye aidiyette yakın olmayı bir ve beraber olmayı ifade eder.

1.1.2.3. Kur’ân’da Sahâbeden Bahseden Âyetler

Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda sahâbeden söz eden âyetlerde onların Hz. Peygambere yetişmiş olmaları ve onu görmüş olmaları değil, ona iman, itaat ve ittiba etmeleri, onunla beraber olmaları, ona yardımcı ve destek olmaları ön plana çıkarılmıştır.¹⁰⁴

1.1.2.3.1. Örnek Bir Nesil Olarak Sahâbe

Allah (cc.) Kur’ân’da sahâbeyi insanlar için örnek bir nesil olarak zikretmiştir.

⁹⁶ Hicr 15/78; Şuara 26/176; Sad 38/13; Kaf 50/14.

⁹⁷ Furkân 25/38; Kaf 50/12;

⁹⁸ Hacc 22/44.

⁹⁹ Tevbe 9/80.

¹⁰⁰ Hicr 15/80.

¹⁰¹ Nisâ 4/47.

¹⁰² Ankebût 29/15.

¹⁰³ Yâsin 36/13.

¹⁰⁴ Erul, Bünyamin, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2010, s. 9.

”كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ“ *”Siz insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz...”*¹⁰⁵

”وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ“ *”Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık...”*¹⁰⁶

1.1.2.3.2. Hz. Peygambere İman, İtaat, İttiba ve Yardımda Sahâbe

Kur’ân-ı Kerîm’de sahâbeden söz eden âyetlerde, onların Hz. Peygambere yetişmiş olmaları ve onu görmeleri değil, ona iman, itaat ve ittiba etmeleri, onunla beraber olmaları, ona yardımcı ve destek olmaları ön plana çıkarılmıştır.¹⁰⁷

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *”Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o peygambere, okuyup yazması olmayan peygambere uyarlar. Onlar ki ona inanır, onu destekler, ona yardım ederler ve onunla beraber indirilen nura uyarlar. İşte kurtuluşa erenler bunlardır.”*¹⁰⁸

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ *”Andolsun ki Allah peygamberin ve o güçlük anında ona uyan Muhacirler’in ve Ensâr’ın tövbelerini kabul etti...”*¹⁰⁹

”مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ“ *”Muhammed Allah’ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler...”*¹¹⁰

”لَكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ“ *”Peygamber ve onunla beraber bulunan müminler, mallarıyla ve canlarıyla savaştılar...”*¹¹¹

1.1.2.3.3. Tasnif Bakımından Sahâbe

Bazı âyetlerde ise sahâbe Muhâcir, Ensâr ve daha sonra onlara katılanlar olmak üzere üç grup olarak zikredilir¹¹²

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/110.

¹⁰⁶ Bakara 2/143.

¹⁰⁷ Erul, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, s. 9.

¹⁰⁸ Araf 7/157.

¹⁰⁹ Tevbe 9/117.

¹¹⁰ Fetih 48/29.

¹¹¹ Tevbe 9/88.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا *“İnanıp hicret eden, Allah yolunda savaşımlar ve muhacirleri barındırıp onlara yardım edenler, işte onlar gerçekten inanmış olanlardır. Sonra inanıp hicret eden ve sizinle birlikte savaşımlar, işte onlar sizdendir...”*¹¹³

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ *“İyilik yarışında önceliği kazanan Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnutturlar...”*¹¹⁴

1.1.2.3.4. Fazilet Bakımından Sahâbe

Sahâbenin derecesi Allah yolunda cihada ve Allah yolunda infaka göre farklı farklıdır.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَنْفُسُهُمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا اللَّهُ بِأَمْوَالِهِمْ وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا دَرَجَاتٍ مِنْهُ *“İnananlardan, öziirsüz olarak yerlerinde oturanlar ile mal ve canlarıyla cihad edenleri, mertebeye, oturanlardan üstün kılmıştır. Allah hepsine de cenneti vadetmiştir, ama Allah, cihad edenleri oturanlara, büyük ecirler, dereceler, mağfiret ve rahmetle üstün kılmıştır.”*¹¹⁵

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةٍ مِنَ الَّذِينَ *“İçinizden Fetih'ten önce (Allah yolunda) harcayan ve savaşımlar (bundan kaçınanlar ile) eşit olmazlar: bu (önceki)lerin derecesi (Fetih'ten) sonra harcamaya ve savaşımlara başlayanların derecesinin üstündedir, hâlbuki Allah (kendi yolunda çaba sarf edecek) herkese en güzeli vaad etmiştir. Ve Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹¹⁶

¹¹² Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 10.

¹¹³ Enfâl 8/74-75.

¹¹⁴ Tevbe 9/100.

¹¹⁵ Nisa 4/95-96.

¹¹⁶ Hadîd 57/10.

1.1.2.3.5. Bedevilik-Medenilik Bakımından Sahâbe

Kur'ân Bedevilerin olumlu özelliklerinden ziyade olumsuz yönlerinden bahseder.

الأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ “*”حَكِيمٌ وَمِنْ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ وَاللَّهُ عَلِيمٌ*“
“Bedevilerin küfür ve nifakları her yönden, daha ileridir. Allah'ın, Peygamberine indirdiğinin sınırlarını bilmemek, onlara daha layıktır... Bedevilerden, Allah yolunda sarfettiklerini angarya sayanlar ve sizin başınıza belalar gelmesini bekleyenler vardır...”¹¹⁷

وَمِنْ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ “*”الرَّسُولُ وَصَلَوَاتٍ*“
“Bedevilerden, Allah'a ve ahiret gününe inanan, sarfettiğini, Allah katında ibadet ve Peygamberin dualarına nail olmağa vesile sayanlar da vardır...”¹¹⁸

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي “*”تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا قُلُوبُكُمْ وَإِنْ*“
“Bedeviler, "Biz imana erdik" derler. De ki (onlara, ey Muhammed): "Siz (daha) imana ermediniz: Biz (zahiren) teslim olduk demeniz daha doğrudur; çünkü (gerçek) inanç henüz kalplerinize girmiş değil. Ama Allah'a ve Elçisi'ne (gerçekten) kulak verirsiniz O, hiçbir işinizin boşa gitmesine izin vermez...”¹¹⁹

Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere sahâbeyi sahâbe yapan asıl unsur Allah'a inanmaları, bu uğurda her türlü cefaya katlanmaları, Allah Rasûlü'ne gönülden bağlılıkları, Allah yolunda hicret etmeleri, mallarıyla canlarıyla cihad etmeleri, mallarını infak etmeleri, kendi aralarındaki dayanışmaları ve birbirleriyle kardeş olmaları, en önemlisi de ilahi vahye muhatap olmaları ve Allah Rasûlünün tedrisinden geçmeleridir.

¹¹⁷ Tevbe 9/97-98.

¹¹⁸ Tevbe 9/99.

¹¹⁹ Hucurât 49/14.

1.2. SAHÂBE’NİN KUR’ÂN TEFSİRİNE YAKLAŞIMI, KUR’ÂN’I TEFSİR METODU VE TEFSİRDE SAHÂBE’NİN İLERİ GELENLERİ

Bu başlık altında tezimizle bağlantısı bulunan ve tezimizin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan sahâbe tefsiri hakkındaki üç konuya değineceğiz. Bunlar: sahâbenin Kur’ân tefsirine yaklaşımı, sahâbenin Kur’ân’ı tefsir metodu ve tefsirde sahâbenin ileri gelenleridir.

1.2.1. SAHÂBE’NİN KUR’ÂN TEFSİRİNE YAKLAŞIMI

Kur’ân Arab lisanı ve üslubuyla inmiştir.¹²⁰ Yüce Allah “*Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik*”¹²¹ buyurmaktadır. Sahâbiler Arab oldukları, Arab dilinin üslup ve inceliklerini, Arab örf ve adetlerini iyi bildikleri,¹²² üstün bir idrak gücü ve sarsılmaz bir imana sahip oldukları için Kur’ân’ın maksat ve gayesini kavrayabiliyorlar, anlayamadıkları ve açıklamaya ihtiyaç duydukları hususları da Rasûlüllah (sav.)’a sorarak öğreniyorlardı. Bunun yanında onlar eski medeniyet ve felsefî akımların tesirinden uzak yaşadıkları için zihinleri berrak, dilleri fasihti.¹²³ Ayrıca, onlar İslâm’ın ruhuna vâkıf idiler. Olayların ve nüzûl hadiselerinin bizzat içersinde idiler, Kitap ve sünnet yoluyla gelen vahye tanıklılar. Bu itibarla onlar hal karinelerini ve nüzûl sebeplerini bilen en iyi kimseler oluyorlardı.¹²⁴ Bununla beraber sahâbe Kur’ân’ın manalarını anlamada aynı derecede eşit değildi, bilakis mertebeleri farklıydı. Çünkü onlar hem zekâ bakımından, hem Kur’ân’a vukûfiyetleri bakımından¹²⁵ hem de kültür ve sosyal imkânlar bakımından farklı farklıydı.¹²⁶ Mesela “*Allah’ın Kitabında hiçbir âyet yoktur ki onun kimin hakkında ve nerede indiğini bilmeyeyim*” diyen İbn Abbas gibi sahâbiler¹²⁷ olduğu gibi, “...siyah iplik beyaz iplikten ayrıluncaya kadar yiyin

¹²⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 32.

¹²¹ İbrahim 14/4.

¹²² Gümüş, Sadreddin, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, Ankara, 1990, s.67.

¹²³ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 75.

¹²⁴ Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Musa (v. 790/1388), *el-Muvâfakât*, (Ter. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1993, III, 319.

¹²⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 34.

¹²⁶ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 76.

¹²⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 157.

için...”¹²⁸ âyetini biri siyah biri beyaz iki ipliği birbirine bağlayıp sonra da o şekilde sabahlayan Adiy b. Hâtım (v. 67/686) gibi sahâbiler de vardı.¹²⁹ Hatta Selman-ı Fârisî (v. 36/656) ve Bilâl-i Habeşi (v. 20/641) gibi Arab olmayan sahâbiler de mevcuttu.¹³⁰

Sahâbe Kur’ân tefsirine yaklaşımı itibariyle iki gruptur. Onların bir kısmı özellikle mübhem, lafız ve anlam yönüyle birden çok manaya ihtimali olan müteşâbih lafızları tefsir etme konusunda çekingen davranarak rey ile tefsire karşı çıkıyordu.¹³¹ Bu anlayışta Allah Rasûlünün “*kim bilgisizce Kur’ân hakkında bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın*”, “*kim kendi rey’i ile Kur’ân hakkında bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.*”, “*kim kendi rey’i ile Kur’ân hakkında bir şey söylerse isabet etmiş olsa bile hata yapmış olur*”¹³² hadisleri etkin olmuştur. Bu yüzdendir ki kendisine “أَبَا” kelimesinin anlamı sorulduğunda Hz. Ebû Bekir “*Allah’ın kitabından herhangi bir şeyi kendi rey’imle söylersem hangi arz beni üzerinde taşır ve hangi sema beni gölgelendirir*”¹³³ demiştir. Aynı şekilde minberde “وَفَاكِهَةً وَأَبًّا” âyetini okuyan Hz. Ömer de (v. 23/644), “فَاكِهَةً”in ne olduğunu biliyoruz, “أَبًّا” nedir?” diye kendi kendine sormuş sonra da kendine dönerek “*Ey Ömer bu tekellüftür*” diyerek tefsir etmekten kaçınmıştır.¹³⁴

Bunun yanında bazı sahâbiler naklin bulunmadığı yerde kendi içtihatlarıyla tefsir etme cihetine gidiyordu. Bu durumda sahâbiler herhangi bir âyeti tefsir ederken öncelikle Kur’ân’a, sonra da Rasûlullah (sav.)’ın sünnetine başvuruyorlar; şâyet aradıklarını bu iki kaynaktan bulamazlarsa o takdirde kendi içtihatları ile tefsir ediyorlardı. Bu durumda da genel olarak ya din ya da dil olgusuna önem veriyorlardı.¹³⁵ Örneğin Hz. Ali (v. 40/661) “*Allah’ın Kitabından bana sorun. Allah’a yemin ederim ki ben bir âyetin gece mi, gündüz mü, dağda mı, ovada mı indiğini bilirim*”¹³⁶ demek suretiyle Allah’ın Kitabını tefsir edebileceğini ima ediyordu. Aynı şekilde “*Allah’ın Kitabında hiçbir âyet yoktur ki onun kimin*

¹²⁸ Bakara 2/187.

¹²⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 35.

¹³⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 76.

¹³¹ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 76.

¹³² Tirmizî, *Ebvâbü Tefsiri'l-Kur’ân* 1, hadis no: 2950-2952, s. 663.

¹³³ Zerkâni, *el-Burhân*, II, 162; es- Suyûtî, *el-İtkân*, III, 731.

¹³⁴ es- Suyûtî, *el-İtkân*, III, 731; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 34.

¹³⁵ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 77.

¹³⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, VI, 2325; Zerkâni, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 20.

hakkında ve nerede indiğini bilmeyeyim” diyen İbn Abbas da¹³⁷ Kur’ân tefsirine olan vukûfiyetini ifade ediyordu. Ayrıca Hz. Peygamberin İbn Abbas’a “*sen ne güzel Kur’ân tercümanısın*”¹³⁸ demesi ve ona “*Allah’ım onu dinde fakih kıl ve ona te’vili öğret.*”¹³⁹ diye dua etmesi de Kur’ân’ın rey ile tefsir edilebileceğini göstermektedir. İbn Ömer’in (v. 73/692) “*أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا*” âyetindeki “*göklerle yer bitişikti*” ifadesini soran birisine “*İbn Abbas’a git*” demesi, İbn Mesûd’un (v. 32/654) “*Abdullah İbn Abbas ne güzel Kur’ân tercümanıdır*” demesi, bize İbn Mesûd’tan haber ver diyenlere Hz. Ali’nin “*O Kur’ân ve sünneti sonuna kadar öğrendi, ilim olarak bu yeter*”¹⁴⁰ demesi özellikle ilim sahibi sahâbenin Kur’ân’ı rey ile tefsir ettiğinin göstergesidir.

1.2.2. SAHÂBE’NİN KUR’ÂN’I TEFSİR METODU

Sahâbe Kur’ân âyetlerinin îzahını ya Hz. Peygamberden işitmek suretiyle veya içtihatlarıyla yapmışlardır. Sahâbe ya dil ya da dini olarak tefsir yapmıştır.¹⁴¹

Sahâbenin genel olarak Kur’ân’ı tefsir etmede üç temel yöntemi vardır. Herhangi bir nassı tefsir ederken öncelikle Kur’ân’a, sonra Rasûlüllah (sav.)’ın sünnetine başvuruyorlar; şâyet aradıklarını bu iki kaynaktan bulamazlarsa o takdirde kendi (rey) kanaatlerini serdediyorlardı.¹⁴²

Muâz İbn Cebel’i (v. 17/638) Yemen’e gönderen Allah Rasûlü ona “*sana bir mesele geldiğinde ne ile hükmedeceksin? dediğinde, Muâz İbn Cebel Allah’ın Kitabı ile... Allah Rasûlü: onda bulamazsan? ne ile... Muâz İbn Cebel: Rasûlünün sünneti ile... Allah Rasûlü: ya onda da bulamazsan? ne ile... Muâz İbn Cebel: Rey’imle ichtihad ederim*”¹⁴³ şeklindeki cevabı, sahâbenin Kur’ân’ı tefsir metodunda izleyeceği yolu ve bu metottaki önceliğini yansıtan güzel bir örnektir.

¹³⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 157.

¹³⁸ Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2327; Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 21.

¹³⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 161; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 67; Allah Rasûlü’nün duasının bir başka şekli ise “Allah’ım ona hikmeti ve Kitab’ın tevilini öğret” şeklindedir. Bak: İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed (v. 230/845), *et-Tabakâtü’l-Kübra*, ez-Zehrâü li’l-İlâmi’l-Arabiyye I. Baskı, Kahire, 1989/1409 II, 365; Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2327.

¹⁴⁰ Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2326-2328; Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 21-22.

¹⁴¹ Cerrahoglu, *Tefsir Tarihi*, s. 70.

¹⁴² Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 57; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006, s. 324.

¹⁴³ Tirmizî, *Ebvâbü’l-Ahkâm* 3, hadis no: 1327, s. 322.

1.2.2.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Sahâbenin Kur'ân tefsirindeki ilk metodu, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir. Kur'ân'da bir yerde mücmel olan bir kelâm, başka bir yerde tafsîlî olarak anlatılmış,¹⁴⁴ bazen mutlak lafızlar kullanılırken, başka bir âyetle bu kayıtlanmış, bir yerde umum olan husus başka bir yerde tahsis edilmiş, bir yerde vecîz olarak gelen ifade başka bir yerde tafsil edilmiştir.¹⁴⁵ Dolayısıyla Kur'ân birçok yerde kendini tefsir eder mahiyettedir. Mesela Nisa suresindeki “وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ” “*şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa girmenizi isterler.*”¹⁴⁶ âyetindeki “*şehvetlerine uyan kimseler*”, aynı surenin “الَّذِينَ” “*Kendilerine*” “الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ أَوْثُوا نَصِيْبًا مِنْ كِتَابٍ” “*Kitap'dan bir pay verilenlerin sapıklığı satın aldıklarını ve sizin yolu sapıtmanızı istediklerini görmüyor musun?*”¹⁴⁷ âyetinde ehli kitap olarak tefsir edilmiştir.¹⁴⁸ Kur'ân'ın bu özelliğini bilen sahâbe de bir âyeti tefsir ederken ilk olarak Kur'ân'a müracaat etmiştir. Örneğin İbn Abbas Maide Suresindeki “وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَىٰ” “*Acıyın! İbrahim'in (yol gösterici) kelimeleri aldılar*”¹⁵⁰ âyetindeki “*kelimeler*”¹⁵¹ i, Araf Suresinde ki “قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا” “*O ikisi: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize yazık ettik; bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, hiç şüphesiz, kaybedenlerden olacağız!" dediler*”¹⁵² âyeti ile tefsir etmiştir.¹⁵²

¹⁴⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 175.

¹⁴⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 37.

¹⁴⁶ Nisâ 4/27.

¹⁴⁷ Nisâ 4/44.

¹⁴⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 38.

¹⁴⁹ el-Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (h. 364-450), *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007, II, 59-60.

¹⁵⁰ Bakara 2/37.

¹⁵¹ Araf 7/23.

¹⁵² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 108-109.

1.2.2.2. Kur’ân’ın Sünnet’le Tefsiri

Sahâbenin Kur’ân’ı tefsir etmedeki ikinci metodu, Hz. Peygamber (sav.)’dan gelen rivâyetlerdir. Hadis kitaplarının birçoğunda yer alan tefsir bölümleri de bize bunu göstermektedir. Bu durumun temel nedeni de sahâbenin daha Hz. Peygamber hayattayken anlamakta zorlandıkları âyetleri O’na sorup öğrenmeleridir. Mesela “*الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ*” “*İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm karıştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.*”¹⁵³ âyeti nâzil olunca, bu, sahâbeye ağır gelmiş ve “*Bizden hangimizin imanına zulüm bulaşmamıştır ki?*” diye sormuşlardır. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav.), “*Bu böyle değildir. Siz “(Lokman’ın) ‘Yavrucuğum! Allah’a ortak koşma. Doğrusu şirk büyük bir zulümdür.*”¹⁵⁴ sözünü işitmediniz mi? buyurarak ilk âyette geçen zulmü şirk ile tefsir etmiştir.¹⁵⁵ Hz. Peygamberin eşlerinden Hafsa “*حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى*”¹⁵⁶ âyetindeki “*orta namaz*”ın ikinci namazı olduğunu Hz. Peygamberden işittiğini haber vermektedir.¹⁵⁷ Ebû Saîd el-Hudrî de “*وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا*”¹⁵⁸ âyetindeki “*اللَّهُ حَبْلٌ*” “*Allah’ın İpi*”ni “*Allah’ın Kitabı, Allah’ın semadan yere uzanan ipidir*” şeklindeki tefsirini Allah Rasûlünden rivâyet etmiştir.¹⁵⁹

1.2.2.3. Kur’ân’ın Rey’le Tefsiri

Sahâbenin Kur’ân’ı tefsirdeki üçüncü metodu ise, âyetleri kendi rey ve içtihatlarıyla açıklamalarıdır. Sahâbe bir âyetin tefsirini Kur’ân’da ve Rasûlüllah’ın sünnetinde bulamazsa icthad ve rey’e yönelirdi.¹⁶⁰ Sahâbenin birçoğu Arap olmaları hasebiyle Arap dilinin özelliklerini ve Arap örfünü bilen kimselerdi.¹⁶¹ Bu özellikleri sayesinde sahâbe âyetlerin tefsirinde içtihat edebilmişlerdir. Mesela İbn Abbas Bakara Suresi’nde “*وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا*” âyetindeki “*الْأَسْمَاءَ*” “*isimler*”i “*eşyanın bütün isimleridir*” şeklinde kendi reyî ile tefsir etmiştir.¹⁶² Yine aynı

¹⁵³ En’âm 6/82.

¹⁵⁴ Lokman 31/13.

¹⁵⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 156; es- Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2267; Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 18.

¹⁵⁶ Bakara 2/238

¹⁵⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 308.

¹⁵⁸ Âl-i İmrân 3/103.

¹⁵⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 413.

¹⁶⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I, 57.

¹⁶¹ Gümüş, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, s.67.

¹⁶² Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 99.

surenin “خَلُّوا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ وَإِذَا” “elebaşlarıyla baş başa kaldıklarında”¹⁶³ âyetindeki “شَيَاطِينِهِمْ” “elebaşları (şeytanları)” lafzını İbn Abbas “mü'minlere (Allah Rasûlünü) yalanlamayı emreden Yahudilerdir”, İbn Mesûd ise “kâfirlerin reisleridir” diyerek kendi reyleri ile tefsir etmişlerdir.¹⁶⁴ Yine İbn Abbas “أَتَأْمُرُونَ” “أَنْفُسَكُمْ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ” “kendinizi unuttur da başkalarına mı iyiliği emredersiniz...”¹⁶⁵ âyetindeki “وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ” “kendileri unuttur”u Hz. Peygamberin nübüvvetinin gizlenmesi olarak tefsir etmiştir.¹⁶⁶

Sahâbe bu üç temel metod dışında daha başka metotlar da kullanmıştır. Şimdi sırasıyla bunları ele alacağız.

1.2.2.4. Sebeb-i Nüzûl ile Tefsiri

Sahâbenin tefsir hakkındaki diğer önemli bir metodu, âyetleri nüzûl sebepleriyle tefsir etmektir.¹⁶⁷ Sahâbe vahyin hangi olay sonrasında veya ne sebeple indiğini müşahade etmiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla sahâbe bazen de bir âyeti açıklarken o âyetin ne sebeple indiğini belirtmekle âyeti tefsir etmiştir.¹⁶⁹ Mesela İbn Abbas Bakara Suresi'ndeki “وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ” “Doğu da Batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yönü orasıdır.”¹⁷⁰ âyetinin sebebi nüzûlünü şu şekilde açıklamıştır: “Nebi (sav.) hicretten sonra 6 veya 7 ay, Yahudiler “Muhammed ve ashâbı kiblelerinin nerede olduğunu şaşırdılar sonunda onlara doğru yolu gösterdik” demelerine kadar namazlarında Beyti'l-Makdis'e (Kudüs) dönüyordu. Bunun üzerine Allah Kâbe'ye dönülmesini emretti ve bu âyeti indirdi.”¹⁷¹

¹⁶³ Bakara 2/14.

¹⁶⁴ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 76.

¹⁶⁵ Bakara 2/44.

¹⁶⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 114.

¹⁶⁷ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 78.

¹⁶⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 319.

¹⁶⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 58.

¹⁷⁰ Bakara 2/115.

¹⁷¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 175.

Sahâbe bazen de nâsih ve mensûha işaret etmek suretiyle âyetleri tefsir etmiştir.¹⁷⁸ Mesela İbn Abbas Bakara Suresindeki “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ وَالتَّصَارَى رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” “Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hristiyanlar ve Sâbiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir” âyetini “دِينًا قُلْنَا يُقْبَلُ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ” “Kim İslam'dan başka bir dine yönelirse, ondan o (din) kabul edilmeyecektir. O ahirette de kaybedenlerdendir” âyetiyle mensûhtur şeklinde tefsir etmiştir.¹⁷⁹

1.2.2.8. Dilbilimsel Metodla Tefsiri

Sahâbe Kur'an'ı dilbilimsel (dil tahlilleriyle) metodla da tefsir etmiştir.¹⁸⁰ Mesela İbn Abbas “وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِثَّةٍ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ” “Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik”¹⁸¹ âyetindeki “أَوْ يَزِيدُونَ” manasının “بَلْ” anlamında olduğunu söyleyerek âyetin tefsirini lügavi olarak yapmıştır.¹⁸²

Bunların dışında sahâbe Kur'an'ı tefsir etmede yöntem olarak âyetlerdeki mekki-medeniliği, muhkem-müteşabihliği, sure başlarındaki harufu mukattaayı izahı, kıraat farklılıklarını, ahkâm âyetlerinde fıkhi îzahları, kelâmi konulardan bahseden âyetlerde kelâmi izahları, tarihi bilgileri ve isrâîlî tarzdaki bilgileri de kullanmıştır. Bunlara üçüncü bölüm'de ayrıca değineceğimiz için burada üzerinde durmuyoruz.

1.2.3. TEFSİRDE SAHÂBE'NİN İLERİ GELENLERİ

Hiz. Peygamber (sav.) vefat ettikten sonra, sahâbenin bilgili, zeki ve kavrama kabiliyeti iyi olanları, Kur'an'ı açıklama işiyle meşgul olmuşlardır. Hâliyle sahâbenin tümü, Kur'an'ı anlama ve açıklama konusunda aynı düzeyde değildi.

¹⁷⁸ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 78.

¹⁷⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 133.

¹⁸⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 77.

¹⁸¹ Saffat 37/147.

¹⁸² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 69.

Sahâbe arasında tefsir ilmi alanında meşhur olan kişileri şöyle sıralamamız mümkündür.¹⁸³

Suyûti (v. 911/1505) İtkân'ında tefsirde sahâbeden on kişinin meşhur olduğunu belirtmektedir. Bu sahâbiler ise; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman (v. 35/656), Hz. Ali, İbn Mesûd, İbn Abbas, Übey b. Ka'b (v. 30/650), Zeyd b. Sâbit (v. 45/665), Ebû Mûsa el-Eşâri (v. 42/662) ve Abdullah b. Zübeyr (v. 73/692) dir.¹⁸⁴ Ancak sahâbe arasında tefsire yapmış oldukları katkı ve rivâyet noktasında bir derecelendirme söz konusudur.

Özellikle İbn Abbas ve İbn Mesûd'un tefsirde diğerlerine göre daha meşhur olduğu bilinmektedir. Dört halife içinde en çok rivâyet eden, Hz. Ali'dir. Bunun sebebi Hz. Ali'nin İslam coğrafyasının genişleyip, Arap olmayan milletlerin İslam dinine girmeleri sonucunda tefsire daha çok ihtiyaç duyulan zamana kadar yaşamış olması, diğer üç halifenin, hem erken vefat etmesi,¹⁸⁵ hem de halifelik görevini üstlenip fetihlerle uğraşmaları, ayrıca onların zamanında Kitabullah'ın sırlarına vâkıf olan, onun mana ve hükümlerini bilen âlim sahâbilerin bulunmasıdır.¹⁸⁶

Adı geçen bu on sahâbe dışında, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre (v. 58/678), Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdillâh (v. 78/697), Abdullah b. Amr b. el-As (v. 65/684)¹⁸⁷ ve Hz. Âişe'nin de tefsir hakkında rivâyetleri vardır.¹⁸⁸

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesûd, Hz. Ali ve Übey b. Ka'b, sahâbe arasında tefsir ilminde önde gelen dört kişidir. Abdullah b. Abbas, Mekke tefsir ekolünün kurucusu olup, Tâbiundan Said b. Cübeyr (v. 95/714), Mücâhid (v. 114/732), İkrime (v. 105/723) ve Ata b. Ebî Rebah (v. 114/732) gibi âlimleri tefsir alanında yetiştirmiştir. Abdullah b. Mesûd da, Irak'ta Tâbiundan Mesruk (v. 63/683), Hasan Basri (v. 110/728) ve Katâde (v. 90/708) gibi âlimlere tefsir ilmini öğretmiş ve bu alanda meşhur olmalarında etkili olmuştur. Übey b. Ka'b ise, Medine'de Tâbiundan Ebû'l-Aliye (v. 90/708), Muhammed b. Ka'b (v. 118/736) ve Zeyd b. Eslem (v. 136/753) gibi âlimlerin, tefsir ilminde gelişmelerine katkıda bulunmuştur.

¹⁸³ Turgay, Nurettin, "Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri", *Bilimname* XIV, 2008/1, s. 38.

¹⁸⁴ Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2325; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II,20; II, 20; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 63.

¹⁸⁵ Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2325.

¹⁸⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 63; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 20.

¹⁸⁷ Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2338; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 63.

¹⁸⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 63.

Kur'ân âyetlerinin tefsiri ile ilgili pek çok açıklamalarda bulunmasına rağmen Hz. Ali, kendini daha çok siyasi ortamda bulmuş ve dolayısıyla tefsir alanında talebe yetiştirme konusunda pek öne çıkamamıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Turgay, Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri, s. 38-39.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN TEFSİRİNDE YARARLANDIĞI MÜFESSİR SAHÂBİLER

“Rey” kelimesi görmek, gözlemlemek, anlamak, farkına varmak, düşünmek, karar vermek, hükme varmak gibi temel anlamlara gelen, “رای” sülâsi kökünden mastardır.¹⁹⁰ Terim olarak ise, düşünüp taşındıktan ve doğru olan ciheti anlamak için araştırmada bulunduktan sonra varılan kanaat ve görüştür.¹⁹¹ Terim olarak rey (dirâyet) tefsiri ise; “akla dayanan tefsirdir, Kur’ân’ı, Arap dili ve edebiyatını yakından tanıdıktan sonra, Kur’ân’ın nasih ve mensuhuna vâkıf olup, esbâb-ı nüzûl gibi bir müfessirin muhtaç olduğu bilgileri elde ettikten sonra Kur’ân’ı ictehad ile tefsir etmektir.”¹⁹²

Allah Rasülü vefat edince, sahâbiler devletin mesuliyetini yüklendiler. Söz ve fiillerinde Allah Rasûlünün yolunu izlediler. Sahâbenin bir kısmı devlet işlerini üzerine aldı, bir kısmı da çeşitli beldelere dağıldı. Onların başlıca görevi, İslâm’ı yaymak ve hükümlerini pratik olarak uygulamaktı. Çünkü onlar, Kur’ân, Sünnet ve dilden yola çıkarak Kur’ân’daki mevcut şartları ve bunların arasındaki irtibatı çok iyi anlayan kimselerdi. Bütün bunlar onlara, Kur’ân naslarını anlama, Kitap ve Sünnet’te kesin hüküm bulunmadığı zaman nasları rey ile açıklama fırsatı verdi. Bu sebeple onlar, Kur’ân’ı daha iyi anlayabilmek için zihinlerine takılan hususları, Allah Rasûlünden de rivâyet edilenlere ekleyerek rey ile tefsir işine daha çok yer verdiler.¹⁹³

Sahâbe Kur’ân’ın tefsirinde farklı görüşleri benimsiyordu. Zira bilinmektedir ki, sahâbe yapmış olduğu tefsirde, sadece Hz. Peygamber’den duymuş olduklarıyla yetinmiyordu.¹⁹⁴ Çünkü Rasûlüllah onlara Kur’ân’ın tamamının değil de

¹⁹⁰ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, “R-E-Y” XIX, 2-3.

¹⁹¹ Şener, Abdülkadir, **İslam Hukukunda Rey ve İctihad**, A.İ.F. Yayınları, 1973, s. 123.

¹⁹² Küçükkalay, Hüseyin, **Abdullah İbn Mesûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, Deniz Kuşları Matbaası, Konya, 1971, s. 149-150; Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü**, s. 230.

¹⁹³ Hamid, Abdüssettâr, “Sahâbe Tefsiri Üzerine”, (Trc. Ömer Dumlu) **D.E.Ü.İ.F. Dergisi**, Sayı 7, İzmir, 1992, s. 359.

¹⁹⁴ el-Kurtûbî, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed (v. 671/1273), **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân**, (Ter. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 1997, I, 236.

bir kısmının açıklamasını yapmıştı. Açıklama yapmadığı noktalarda, sahâbe kendi akılları ve içtihatlarıyla bir sonuca varıyordu.¹⁹⁵

Sahâbenin anlayış farkları, icthadlarında da farklılıklar meydana getirmiş, neticede çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. İctihad yolu ile yapılan Kur’ân tefsirinde sahâbenin birbirinden farklı olmasının nedeni, sahâbenin bazısının kuvvetli bir anlayış ve ileri bir görüşe sahip iken, bazısının o seviyeye ulaşamamış olmasıdır. Bu durum sahâbenin ilim, kültür ve meslek yönünden birbirlerine eşit olmamalarının doğal bir neticesidir. Onların Arap dili ve edebiyatını anlayış farklılıkları, bazılarının kelimenin hakiki manasını almasına, bazılarının ise mecazi manasını kullanmasına sebep olmuştur. Ayrıca İslam devletinin sınırlarının genişlemesi, dolayısıyla sahâbenin farklı din ve kültürlerle karşılaşmaları, aralarında görüş farklılıkları doğurduğu gibi, aynı sahâbinin aynı âyetin tefsirinde önceki icthadı ile sonraki icthadı arasında farklılıklar meydana getirmiştir. Bununla beraber sahâbenin ihtilafı zıtlık ihtilafı değil bir tenevvü (çeşitlilik) ihtilafı kabul edilir. Zira Fatiha Suresindeki “*sırât-ı müstakîm*” den maksadın Kur’ân’a ittiba olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onun İslam olduğunu söyleyenler de olmuştur. Buradaki ihtilaf aslında ihtilaf değil aynı maksadın farklı ifade ediliş tarzıdır. Çünkü İslam demek Kur’ân’a ittiba demektir.¹⁹⁶

Sonuç olarak sahâbe, Kur’ân ve Sünnet’te bulamadığı bir meselenin çözümü hususunda rey ve icthada başvururken Arab diline dair olan bilgilerine, Arapların örf ve adetleri hakkındaki bilgilere, Kur’ân nazil olurken Arap yarımadasındaki Yahudi ve Hristiyanların durumları hakkındaki bilgilere ve kendi idrak ve anlayışlarına dayanıyordu.¹⁹⁷

Biz bu bölümde Mâverdi’nin sahâbeden rivâyet olarak aldığı fakat sahâbenin bizzat kendi dirâyeti ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden misaller, sahâbilerin Kur’ân’ı rey ile tefsiri hakkında bilgi ve buna dair örnekler vereceğiz. Biz sahâbenin rey ile tefsiri dediğimiz zaman bu tabiri, Mâverdi’nin bu sahâbiler için kavlı dediği ve Allah Rasûlü’ne veya bir başkasına dayandırmadığı rivâyetler içinde

¹⁹⁵ Gürler, Kadir, “Kur’ân’ın Re’y ile Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, **G.Ü. Ç.İ.F.Dergisi**, Sayı 5, 2004/1, III, 31.

¹⁹⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 70-72; Soysaldı, Mehmet, “Sahâbenin Tefsir Anlayışı”, **Diyanet İlmî Dergi**, Sayı 3, Ankara, 2002, XXXVIII, 47

¹⁹⁷ ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, **İlmü’t-Tefsir**, Dâru’l-Meârif, Basım yy. yok, s. 22.

dirâyet ile yapılmış olan görüşler için kullanıyoruz. Yoksa sahâbenin bu görüşleri Allah Rasûlü'nden dolayı olarak duymuş olma ya da sahâbenin bunu kendisi gibi diğer sahâbilerden duymuş olma ihtimali mevcuttur. Biz burada Mâverdi'nin en çok rivayetine yer verdiği on sahabeyi vereceğiz.¹⁹⁸ Sahâbe sırasını takip etmede Mâverdi'nin rey ile tefsir rivâyetleri konusunda en çok rivâyetine yer vermiş olduğu sahâbilerden olan İbn Abbas ve İbn Mesûd ile başlayıp en az yararlandığı sahâbilere doğru bir sıra takip edeceğiz.

2.1. ABDULLAH İBN ABBAS

Mâverdi'nin tefsirinde en çok yararlandığı müfessir sahâbi İbn Abbas'tır.¹⁹⁹

Mekke tefsir ekolünün kurucusu olan²⁰⁰ İbn Abbas'ın âyetlerin tefsirinde ve herhangi bir meselenin çözümünde öncelik metodu şöyledir: O kendisine bir şey sorulduğunda Kur'an'da varsa onunla, Kur'an'da bulamazsa Allah Rasûlünden gelen varsa onunla, bunda da bir şey bulamaz ve Ebû Bekir ile Ömer'den de duyduğu bir şey yoksa, kendi reyi ile icthad ederdi.²⁰¹

İbn Abbas Kur'an'a olan vukufiyetini belirtmek için kendisi bizzat şöyle demiştir: ²⁰² “şu dört şey dışında bütün Kur'an'ı biliyorum ” ²⁰³ «وَحَائًا»²⁰⁴, ²⁰⁵ «الرَّاقِيم»²⁰⁶, ²⁰⁷ «لَأَوَّاه»²⁰⁸ İbn Abbas Kur'an'ı tefsir ederken sadece rivâyete dayanmamıştır. Birçok âyeti kendi dirâyeti ile tefsir etmiştir.²⁰⁹ Nitekim İbn

¹⁹⁸ Mâverdi bu bölümde almış olduğumuz on sahâbenin dışında Hz. Ebû Bekir (I, 460), Ebû Musa el-Eşâri (I, 290), Muaz b. Cebel (II, 190), Hassan b. Sâbit (II, 422), Bera b. Azib (III, 94), Câbir b. Abdullah (I, 307), Ammar b. Yâsir (I, 492), Hafsa (I, 283), Meymune (I, 283), Hz. Osman (I, 151), Ebu'd-Derdâ (I, 289), Ümmü Seleme (I, 307), Ümmü Habibe (I, 307), Câbir (I, 424), Sa'd b. Ebî Vakkas (I, 523), Ali b. Hüseyin (II, 15), Abdullah b. Zübeyr (II, 214), Ka'b b. Mâlik (II, 413), Ali b. Hasan (II, 474), Abdullah b. Revâha (III, 135), Muaviye (III, 225), Selmân-ı Fârisi (III, 228), Ebû Zer el Gıfârî (IV, 13), Üsame b. Zeyd (VI, 27), Urve b. Zübeyr (I, 257), Zeyd b. Erkam (I, 310), Amr b. el-As (I, 203), Huzeyfe b. Yaman (I, 246), Ebû Eyyüp el-Ensâri (I, 253), Zeyd b. Sâbit (I, 264), Abdullah b. Amr b. Hizam (I, 435)'dan da rivayette bulunmuştur.

¹⁹⁹ İbn Abbas'ın hayatı için bak: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 365-372; Kesler, M. Fatih, **Mekke Tefsir Ekolü**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005, s. 29-33; Çakan, İsmail Lütfü-Eroğlu, Muhammed, “Abdullah b. Abbas” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 76-79.

²⁰⁰ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 101.

²⁰¹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 366.

²⁰² Suyûti, **el-İtkân**, III, 732.

²⁰³ Hâkka 69/36.

²⁰⁴ Meryem 19/13.

²⁰⁵ Tevbe 9/114

²⁰⁶ Kehf 18/9.

²⁰⁷ Özek, Ali, “Dirâyet Müfessiri İbn Abbas”, **M.Ü. İ.F. Dergisi**, Sayı 4, İstanbul, 1986, s. 74.

Abbas'ın tefsirde Arab şiirine çokça müracaat etmesi de,²⁰⁸ aslında onun Kur'ân'ı kendi reyî ile tefsir ettiğinin ve rey ile tefsirini delile dayalı (bilgiye) olarak yaptığının göstergesidir.²⁰⁹ İbn Abbas'ın kendi dirâyeti ile tefsir ettiği âyetleri, Allah Rasûlünden işitme ihtimali vardır. Fakat Hz. Peygamber vefat ettiğinde onun 13 yaşında olması, yapmış olduğu tefsirlerin tamamını Allah Rasûlünden işitmesini imkânsız kılmaktadır. Allah Rasûlü ile uzun süre beraber yaşamış sahâbilerden duyma ihtimali daha güçlüdür.²¹⁰ Bununla beraber Hz. Ömer gibi büyük bir sahâbenin bile onu Bedir ashâbının meclisine çağırması ve ona “إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ” “*Allah'ın yardımı ve zafer günü geldiği zaman*”²¹¹ âyetini sorması İbn Abbas'ın âyetin Allah Rasûlünün eceline işaret ettiğini belirtmesi, onun Kur'ân tefsirindeki dirâyetine ve büyük sahâbilerce bunun kabul edildiğine işaretidir.²¹² Yine Zemahşerî'nin (v. 538/1143) verdiği şu misal de İbn Abbas'ın Kur'ân tefsirinde reye verdiği önemi göstermektedir: Zemahşerî “يَلْجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ حَتَّى” “*...halat iğne deliğinden geçemedikçe...*”²¹³ âyetindeki “جَمَلٌ” kelimesinin tefsirinde İbn Abbas'tan şöyle nakilde bulunmuştur: “şüphesiz en güzel benzetme (teşbih) Allah'ın benzetmesidir. Onun için burada güzel ve münasip olan deveyi ipliğe değil, halatı ipliğe benzetmektir.” İbn Abbas burada kendi dirâyetini kullanarak âyeti tefsir etmiştir. Zira “جَمَلٌ” kelimesinin deve manasına değil de halat manasına geldiğini ve bunun akla daha uygun olduğunu söylemiştir.²¹⁴

Biz de genel olarak rivâyet tefsiri olan Mâverdi'nin tefsirini incelediğimizde İbn Abbas'ın âyetlerin tefsirini dirâyetle yapmasıyla ilgili bol miktarda örneklerle karşılaştık.²¹⁵ Konunun daha iyi anlaşılması için Nüket'te geçen İbn Abbas'ın kendi reyîyle yapmış olduğu âyet tefsirlerinden üç tane örnek vereceğiz.

²⁰⁸ İbn Abbas'ın, “Şiir, Arab'ın divanıdır. Allah'ın Arapça olarak indirdiği Kur'ân'ın bir kelimesini anlayamadığımızda Arab'ın divanına başvururuz, manayı orada ararız.” sözü, şiirle istişhâd faaliyetlerine delil olarak gösterilmiştir. (Suyûti, **el-İtkân**, III, 847.)

²⁰⁹ İbn Abbas'ın şiirle istişhâd ile tefsiri için bakınız Suyûti, **el-İtkân**, III, 850-903.

²¹⁰ Özek, “Dirâyet Müfessiri İbn Abbas”, s. 74

²¹¹ Nasr 110/1.

²¹² Buhârî, Tefsir 110, hadis no: 4970, s. 891; Ateş, Süleyman, **İşârî Tefsir Okulu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 36. Sahâbeden Übey b. Ka'b, Said b. Cübeyr, Amr b. el-As ve İbn Ömer'in İbn Abbas için söylemiş olduğu sözler için bak: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 369-371.

²¹³ Araf 7/40.

²¹⁴ ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (v. 538/1143), **Keşşâf an Hakâiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyûnü'l-Ekâvil**, Beyrut, 1423/2002, s. 363.

²¹⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 239, 323, 344, 466; II, 8, 109, 186; III, 198, 428, 444; IV, 9, 99, 284; V, 29, 115, 241; VI, 134, 136, 173.

Örnek 1:

”كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ“
*“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi...”*²¹⁶ âyetindeki ”أُمَّةً وَاحِدَةً“ ”tek bir ümmet“ ifadesini “onlar (insanların hepsi) küfürde idiler” şeklinde tefsir ederek Peygamberler gönderilmeden önce insanlığın küfür içinde olduğunu ifade etmektedir.²¹⁷

Örnek 2:

İbn Abbas Maide Suresinde “ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ”, “ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ”, “...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kâfirlerdir.”, “...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir.”, “...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar fasık olanlardır.”²¹⁸ âyetlerindeki “kâfir”, “zalim” ve “fasık” ayrımını Allah'ın indirdiği ile inkâr ederek hükmetmeyenin kâfir, Allah'ın indirdiği ile kabul ederek hükmetmeyenin ise zalim ve fasık olduğunu ifade ederek âyetlerin tefsirindeki kâfir, zalim ve fasık ayrımına işaret etmiştir.²¹⁹

Örnek 3:

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ “İbn Abbas “*Bir gün bütün insanları önderleriyle beraber çağırırız. O gün kitabı sağından verilenler, işte onlar kitaplarını okurlar. Onlara kıl kadar haksızlık edilmez.*”²²⁰ âyetindeki “بِإِمَامِهِمْ” “önderleriyle” lafzını dünyada iken insanın hayır ve şer olarak yaptıkları amellerinin yazılması şeklinde açıklamıştır.²²¹ Âyetin devamında gelen “فَأُولَئِكَ يَفْرَعُونَ كِتَابَهُمْ” “işte onlar kitaplarını okurlar” ifadesi ise “بِإِمَامِهِمْ” “önderler” den maksadın insanın yaptığı ameller olduğunu ve İbn Abbas’ın tefsirinin isabetli olduğunu göstermektedir.

²¹⁶ Bakara 2/213.

²¹⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 271.

²¹⁸ Mâide 5/44, 45, 47.

²¹⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 43.

²²⁰ Îsrâ 17/71.

²²¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 258.

2.2. ABDULLAH İBN MESÛD

Mâverdi'nin tefsirinde İbn Abbas'tan sonra en çok yararlandığı müfessir sahâbi İbn Mesûd'tur.²²²

Allah Rasûlü'nün ağzından bizzat 70 küsur sure aldığını söyleyen ve Allah Rasûlü'nün son Arza'sına şahit olan İbn Mesûd²²³ sahâbe içersinde ilmi ve Kur'ân bilgisi ile temayüz etmiştir. Güzel sesli olması ve güzel Kur'ân okumasından dolayı Hz. Peygamber tarafından kendisi, Kur'ân öğrenilecek dört kişiden birisi olarak gösterilmiş,²²⁴ sahâbe tarafından kendisine derin bilgisinden dolayı “hıbr/deniz” denmiştir.²²⁵ Onun Kur'ân karşısındaki tavrı ilim (bilgi) ve amel (pratik) eksenslidir. O kendisin ve sahâbenin bu tavrını şöyle belirtmektedir: “Bizden birimiz Kur'ân'dan on âyet öğrendiğinde onların anlamlarını öğrenmeden ve onlarla amel etmeden diğer âyetlere geçmezdi.”²²⁶

Kur'ân'ın en büyük müfessirlerinden olan İbn Mesûd, İbn Abbas'tan sonra bu sahada akla ilk gelen sahâbidir. Onun ilmi doğrudan Allah Rasûlü'ne dayanmaktadır. O Hz. Peygamberin yanına izinsiz girebilme müsaadesi olması hasebiyle birçok âyetin tefsirini O'ndan işitmiştir. İşitmediği âyetleri de kendi görüşüyle izah etmiştir.²²⁷ İbn Mesûd herhangi bir meseleyi (tefsir) Kur'ân vasıtasıyla halledemediği zaman Hz. Peygamberin sünnetine müracaat eder, orada da bulamadığı zaman kendi rey ve ichtihadına başvururdu.²²⁸

İbn Mesûd, rey ağırlıklı olan Irak Tefsir ekolünün temellerini atan kişidir. Bu ekolde fıkıhta olduğu gibi tefsirde de reye ehemmiyet verilmiştir.²²⁹ Bu ekolün en

²²² İbn Mesûd'un hayatı için bak: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 342-344; Havva, Said, **el-Esâsü fi's-Sünne ve Fıkhiha** (Hadislerle Hz. Peygamberin Hayatı, Ter: Komisyon), Aksa Yayınları 2. Baskı, İstanbul, 1991, VI, 199-216; Kesler, M. Fatih, **Irak Tefsir Ekolü**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005, s. 23-25; Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah b. Mesûd”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 114-117.

²²³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 342.

²²⁴ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 84; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s.74; Buhâri Menâkibü'l-Ensar 16, hadis no:3808, s. 639, Fedâilü'l-Kur'ân 8, hadis no:4999, s. 896.

²²⁵ Mesela Ebû Musa el-Eşari onun için “Bu deniz içinizde olduğu sürece bana bir şey sormayın” demiştir. (Buhâri, Ferâiz 8, hadis no: 6736, s. 1163; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 343.)

²²⁶ Suyûtî, **el-İtkân**, VI, 2277; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 85.

²²⁷ Küçükkalay, Hüseyin, **Abdullah İbn Mesûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 191-192; Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah İbn Mesûd ve Tefsirdeki Yeri”, **D.İ.B. Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi**, Sayı 98-99, Temmuz-Ağustos, 1970, IX, 202.

²²⁸ Zerkeşi, **el-Burhân**, II, 175; Cerrahoğlu, “Abdullah İbn Mesûd ve Tefsirdeki Yeri”, s. 204.

²²⁹ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 118; Cerrahoğlu, İsmail, “Abdullah İbn Mesûd ve Tefsirdeki Yeri”, IX, 202; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s.75-76.

büyük özelliği, nassın bulunmadığı yerde reye ve kıyasa başvurmaktır. Ayrıca sahih olduğu bilinmeyen hadislerin yerine ictihada başvurulması da İbn Mesûd'un düşünce tarzıdır.²³⁰ Aynı zamanda şahsi Mushaf sahibi olan İbn Mesûd'un bu Mushafı'ndaki tefsir mahiyetindeki lafızlar da²³¹ kendinden sonraki âlimlere hem Kur'ân tefsirinde hem de ahkâm âyetlerinde istinbatlarda yol gösterici olmuştur.²³²

Biz de Mâverdi'nin tefsirini incelediğimizde İbn Abbas'tan sonra en çok rivâyete sahip olan İbn Mesûd'un âyetlerin tefsirini dirâyetle yapmasına dair bol miktarda örneklerle karşılaştık.²³³

İbn Mesûd'un kendi reyî ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Abdullah İbn Mesûd “جَاءَتْهُمْ رَسُولُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ” “Onlara peygamberleri belgelerle geldiler, fakat ellerini ağızlarına götürüp: “Biz sizinle gönderilene inanmıyoruz. Bizi çağırdığınız şeyden de şüphe ve endişe içindeyiz” dediler.”²³⁴âyetindeki “فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ” “ellerini ağızlarına götürdüler” ifadesini “onlara (peygamberlere) öfkeden parmaklarını ısırdılar” şeklinde tefsir ederek ellerini ağızlarına niçin götürdüklerinin izahını yapmaktadır.²³⁵

Örnek 2:

İbn Mesûd “قَالُوا رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى سَبِيلٍ خُرُوجٍ مِنْ أَمَتْنَا” “Onlar: “Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik, bir daha çıkmağa yol var mıdır?” derler.”²³⁶ âyetindeki “أَمَتْنَا” “Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin” ifadesindeki birinci ölümü babalarının sulbünde olma hali, ikinci ölümü ise ecelleri geldiğinde Allah'ın onları öldürmesi, birinci diriltmeyi dünyaya gelme (doğum), ikinci diriltmeyi ise ba's olarak tefsir ederek iki ölümü ve iki dirilmeyi kendi reyî ile izah etmiştir.²³⁷

²³⁰ Küçükcalay, *Abdullah İbn Mesûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, s. 63-65.

²³¹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 318-319.

²³² Cerrahoğlu, “Abdullah İbn Mesûd ve Tefsirdeki Yeri”, s. 202-203.

²³³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 289, 385, 530; II, 148, 410, 509; III, 124, 155, 200, IV, 91, 328, 365; V, 88, 110, 416; VI, 46, 176, 332.

²³⁴ İbrahim 14/9.

²³⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 124.

²³⁶ Mü'min 40/11.

²³⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 146.

Örnek 3:

İbn Mesûd “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ ”
“*Ey Peygamber! İnkârcılarla ve ikiyüzlülerle savaş; onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir, o ne kötü dönüşüdür.*”
âyetindeki kâfirlere ve münafıklara karşı yapılması istenen savaşın (mücadele) el ile yapılması gerektiği, şâyet el ile güç yetirilemezse dil ile, dil ile de güç yetirilemezse kalb ile yapılması, kâfir ve münafıklara uygun bir şekilde mukabelede bulunulması gerektiği şeklinde tefsir etmiştir.²³⁸ Bu ise bizlere Allah Rasûlünün “*sizden biriniz kötü bir şey gördüğünde onu eliyle değiştirsın, eliyle güç yetiremezse diliyle... diliyle de güç yetiremezse kalbiyle... bu ise imanın en zayıfıdır*”²³⁹ sözüne mutabık bir şekilde kötülüğe ve kötülere karşı mücadelenin yöntemini haber vermektedir.

2.3. HZ. ALİ

Mâverdi’nin tefsirinde üçüncü olarak en fazla yararlandığı müfessir sahâbi Hz. Ali’dir.²⁴⁰

Hz. Ali, Peygamber efendimizin (sav.)’ın hem amcasının oğlu hem de damadıdır.²⁴¹ O Kur’ân’a olan vukufiyetini belirtmek için “Allah’a yemin ederim ki bir âyetin ne hakkında, kimin hakkında ve nerede indiğini bilirim şüphesiz rabbim bana kavrayan (akûlen) bir kalb ve akıcı bir dil verdi.” demektedir.²⁴² Yine tefsir konusunda otorite olan ve bize en fazla tefsir rivâyetleri ulaşan sahâbe olan İbn Abbas²⁴³ “Kur’ân tefsiri hakkında aldığım/öğrendiğim her şey Ali b. Ebî Talip’tendir.” diyerek Hz. Ali’nin bu vukufiyetini belirtmiştir.²⁴⁴ Hz. Ali Kur’ân’ı, kuru kuruya bir okuma veya anlamlandırma vasıtası olarak görmemiştir. Nitekim Haricilerin “لا حكم الا الله” “*Hüküm ancak Allah’a aittir.*” deyip de, ellerindeki Kur’ân sayfelerini mızraklarına taktıklarında, O; “Bu söz doğru bir söz fakat bununla bâtil kastolunuyor.” demiştir. Devamında “انا القرآن الناطق” “Ben konuşan

²³⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 46.

²³⁹ Müslim, İman 20, hadis no: 177 (78), s. 42.

²⁴⁰ Hz. Ali’nin hayatı için bak: İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, II, 337-340; Havva, *el-Esâsü fi's-Sünne ve Fıkhiha*, VI, 11-73; Kandemir, M. Yaşar-Fıglalı, Ethem Ruhi, “Ali” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, II, 371-378.

²⁴¹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 25; Fıglalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, II, 374.

²⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, II, 338; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 21.

²⁴³ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 23.

²⁴⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 81.

Kur'ân'ım.” diyerek, kendisinin Kur'ân hafızı olduğuna dikkat çekerek, yapılan şeylerin Kur'ân'ın ruhuyla bağdaşmadığını anlatmak istemiş, bununla birlikte, ilmî kudretini ve Kur'ân'a vukûfiyetini de ortaya koymuştur.²⁴⁵ Hz. Ali Allah Rasûlü daha hayattayken Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş ve anlamı konusunda Allah Rasûlünün açıklamalarına muttali olmuştur.²⁴⁶ Hz. Ali'nin, Allah Rasûlü döneminde vahiy kâtipliği yapması, hafız olması, esbâb-ı nüzûl hakkındaki vukufiyeti, tefsir ilminde onu önemli bir konuma getirmiştir.²⁴⁷

Hz. Ali, rey ve icthada müsait olarak hüküm bina edilmeye munasip âyetlerde, kendine güvenmiş ve tutarlı bir fikrî hareket içerisinde açıklamalar yapmıştır.²⁴⁸ O Abdurrahman b. Avf'un biat etmek için ondan kendinden önceki halifeler olan Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in icthatlarıyla hareket etme şartını koymasına “Ben Kitab, Sünnet ve kendi icthadıyla karar veririm” diye karşılık vermiştir.²⁴⁹ Hz. Ali'nin bu sözü onun Kur'ân tefsirindeki yaklaşımını da göstermektedir.

Hz. Ali, ahkâm âyetlerinin tefsirinde, özellikle de hukuki konularda ashâb tarafından pek itimat edilen bir şahsiyettir.²⁵⁰ Hz. Ömer Hz. Ali için, “En iyi hüküm verenimiz Ali'dir” demiştir.²⁵¹ Biz onun özellikle ahkâm âyetlerinin rey ile tefsirinde öne çıkmasını çocukluğundan itibaren Hz. Peygamber'in (sav.) yanında yetişmesinden dolayı âyetlerin maksadını daha iyi kavramasına (fikhetmesine) bağlıyoruz. Bununla beraber Hz. Ali, ahkâm âyetleri dışındaki âyetlerde de rey ile tefsir yapmıştır. Biz onun Nüket'te nakil olarak geçen kendi reyî ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden üç tane örnek vererek konunun daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

²⁴⁵ Keskiöglü, Osman, **Fakih Sahâbîler Ve Mezheb İmamları**, D.İ.B. Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1972, s. 17.

²⁴⁶ Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 87.

²⁴⁷ Belek, Muhammed Zahid, **Hz. Ali'nin Kur'ân Tasavvuru ve Âyetleri Tefsiri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), S.D.Ü.S.B.E, Isparta 2010, s. 57.

²⁴⁸ Belek, **Hz. Ali'nin Kur'ân Tasavvuru ve Âyetleri Tefsiri**, s. 129.

²⁴⁹ el-Cassâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), **el-Fusûl fi'l-Usûl**, Mektebetü'l-İrşâd, 2. Baskı, yeri yok, 1994, IV, s. 283.

²⁵⁰ Demirci, **Tefsir Tarihi**, s.87-88.

²⁵¹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 339; Buhâri, Tefsir 7, hadis no: 4481, s. 761; Hz. Ali için İkrime'den gelen bir rivâyette ise Mübhemâtü en iyi bilen kişi olduğu belirtilmektedir. (İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 367.)

Hiz. Ali'nin kendi reyini ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Hiz. Ali “ **إِنْ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا** ” *“Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz.”*²⁵² âyetindeki “**كَبَائِرَ**” “büyük günahlar”'ı Allah'a şirk koştak, Allah'ın haram kıldığını cana kıymak, namuslu kadınlara iftira atmak, yetim malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak ve hicretten sonra (medeni bir hayattan sonra) bedevileşmek şeklinde yedi büyük günah olarak tefsir ederek²⁵³ kendi reyini ile bizlere büyük günahların hangileri olduğunu bildirmektedir.

Örnek 2:

Hiz. Ali “ **وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ** ” *“Şüphesiz sen de insanlara, göklerde ve yerde ne varsa kendisinin olan Allah'ın yolunu, doğru yolu göstermektesin. İyi bilin ki işler sonunda Allah'a döner.”*²⁵⁴ âyetlerindeki “**صِرَاطٍ**” “doğru yol” ifadesini dosdoğru kitap, “**صِرَاطِ اللَّهِ**” “Allah'ın yolu” ifadesini de Allah'ın yolu Kur'ân'dır şeklinde tefsir ederek²⁵⁵ dosdoğru yol olan Allah'ın yolunun Kur'ân-ı Kerîm olduğunu bizlere haber vermektedir.

Örnek 3:

Hiz. Ali Mâun Suresinin son iki âyetindeki “**وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**” *“Onlar gösteriş yaparlar. Onlar basit şeyleri dahi vermezler.”* âyetindeki namazlarıyla gösteriş yapanların münafıklar olduğunu, onların insanlarla beraber olduklarında namaz kıldığını, tek başlarına olduklarında ise namaz kılmadığını ve onların zekâta mani olduğunu söyleyerek²⁵⁶ gösteriş yapanların kimler olduğunu ve mani oldukları şeyin ne olduğunu bizlere açıklamaktadır.

²⁵² Nisa 4/31.

²⁵³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 476.

²⁵⁴ Şura 42/52-53.

²⁵⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 213.

²⁵⁶ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, VI, 352.

2.4. ABDULLAH İBN ÖMER

Mâverdi'nin tefsirinde en çok yararlandığı bir diğer müfessir sahâbi Abdullah İbn Ömer'dir.²⁵⁷

Hicretin üçüncü yılında Mekke'de doğan İbn Ömer'in Hz. Peygamberin kayınbiraderi olması ona Allah Rasülü'nün yakın çevresinde olma imtiyazı sağlamış ve böylece Allah Rasülü'nden birçok şey görüp öğrenmiştir.²⁵⁸ Fakat o Allah Rasülü'nden duyduğu bir şeyi nakletmede aşırı derce de titizlik göstermiş fazlalık veya eksiklik olur diye Ondan duyduğu lafızları da aynen muhafaza etmeye gayret göstermiştir.²⁵⁹

İbn Ömer'in Kur'ân karşısındaki tutumu ise o Kur'ân okumayı doğrudan Allah Teâlâ ile iletişime geçme olarak telakki eder ve Kur'ân tilavetini farzı kifaye olduğu zaman yapılan Allah yolunda cihada infaktan daha üstün görmüştür. O Kur'ân tefsiri ve onun âyetlerinin tedebbürü için ise "Kur'ân bellidir onun manaları ise bitmez tükenmezdir. İnsan her okuduğunda önceki okuduğunda aklına gelmeyen yeni manaları fark eder. Ve böylece günler geçtikçe, zaman ilerledikçe onun yeniliği gitmez, o eskimez." demektedir.²⁶⁰ Nitekim onun Bakara Suresini sekiz yılda öğrendim²⁶¹ demesi de İbn Ömer'in lafızdan çok manaya (tefsir) ve onunla amel etmeye daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Ashâb arasında en çok fetva veren yedi sahâbeden biri olan²⁶² İbn Ömer fetva verirken önce Kitab'a, sonra Sünnet'e başvurur şâyet aradığını bu iki kaynaktan bulamazsa sahâbenin ittifak ettiği içtihatlar göre hareket eder, sahâbe arasında görüş birliği olmayan konularda dilediğini seçer, herhangi bir ichtihadın olmadığı durumlarda ise meseleyi daha çok kıyas yoluyla çözerdi. O yaptığı içtihatları kıyasa

²⁵⁷ Abdullah İbn Ömer'in hayatı için bak: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 373; Havva, **el-Esâsü fi's-Sünne ve Fıkhiha**, VI, 258-278; Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Ömer b. Hattab", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 126-128.

²⁵⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Ömer b. Hattab", **DİA**, I, 126-127.

²⁵⁹ Kalacı, Muhammed Ravvâs, **Mevsûatü Fıkhi Abdullah b. Ömer**, Dâru'n-Nefâis 1. Baskı, Beyrut, 1986/1406, s. 24; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 373.

²⁶⁰ Kalacı, **Mevsûatü Fıkhi Abdullah b. Ömer**, s. 623-626.

²⁶¹ Zerkeşi, **el-Burhân**, II, 157; Kalacı, **Mevsûatü Fıkhi Abdullah b. Ömer**, s. 626; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 52.

²⁶² Diğerleri: Hz. Ömer, Hz. Âişe, Hz. Ali, İbn Mesûd, İbn Abbas ve Zeyd b. Sâbit'tir. (Kalacı, **Mevsûatü Fıkhi Abdullah b. Ömer**, s. 25-26)

müracaat ederek yapardı.²⁶³ İbn Ömer'in fetva verirken takip ettiği bu metodu onun Kur'ân'ı tefsir etmesine de yansımıştır.

İbn Ömer'in kendi reyi ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Abdullah b. Ömer “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ” “*Hac bilinen aylardadır. O aylarda hacca giren kimse bilmelidir ki, hacda kadına yaklaşmak, sövüşmek, dövüşmek yoktur...*”²⁶⁴ âyetindeki “رَفَثَ” lafzını cima olarak, “فُسُوقَ” lafzını ihramlıya haram olan fiiller olan av hayvanı öldürme, tıraş olma, tırnak kesme olarak, “جِدَالَ” lafzını ise sövmek olarak tefsir ederek hac yapan kişiye yasak olan fiilleri bildirmektedir.²⁶⁵

Örnek 2:

Abdullah b. Ömer “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعَمَ عُقْبَى الدَّارِ” “*Sabretmenize karşılık size selam olsun; burası dünyanın ne güzel bir sonucudur.*”²⁶⁶ Âyetindeki “بِمَا صَبَرْتُمْ” “*Sabretmenize karşılık*” ifadesini Allah yolunda cihatta sabretmek şeklinde tefsir ederek²⁶⁷ âyetteki mübhemliği gidermiştir.

Örnek 3:

Abdullah b. Ömer “وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ” “*...vey ortak koşanlara! Onlar zekât vermezler; ahireti inkâr edenler de yalnız onlardır.*”²⁶⁸ âyetlerindeki “الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ” “*Onlar zekât vermezler*” ifadesini “onlar amellerini (davranışlarını) temizlemezler” şeklinde tefsir ederek²⁶⁹ müşriklerin şirke devam etmekle amellerini kirllettiklerini söylemektedir. Fussilet Suresi'nin mekkî surelerden olması ve zekâtın hicretin ikinci yılında farz kılınması²⁷⁰, âyetteki zekât ifadesinin ıstılahi anlamının değil de İbn Ömer'in yaptığı gibi lügat anlamının isabetli olabileceğini göstermektedir.

²⁶³ Kalacı, *Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Ömer*, s. 27-28.

²⁶⁴ Bakara 2/197.

²⁶⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 258.

²⁶⁶ Rad 13/24.

²⁶⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 109.

²⁶⁸ Fussilet 41/6-7.

²⁶⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 169.

²⁷⁰ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2004, s. 79.

2.5. EBÛ HUREYRE

Mâverdi'nin tefsirinde yararlandığı bir diğer müfessir sahâbi Ebû Hureyre'dir.²⁷¹

Ebû Hureyre'nin 628 yılı başlarında kabilesinden 70 aileyle birlikte Medine'ye Müslüman olmak için geldiği rivâyet edilmektedir.²⁷² Ebû Hureyre İslamiyeti geç benimsediği için kaybettiği yılların telafisi için Mescid-i Nebevi'deki Suffe'den ayrılmazdı.²⁷³

Daha çok hadis sahasında öne çıkan Ebû Hureyre, insanların “Ebû Hureyre çok hadis söylüyor” sözüne karşı “Vallahi Allah Azze ve Celle'nin Kitabında şu iki âyet olmasaydı hiçbir hadisi söylemezdim” dedi ve sonra “إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ مِنَ اللَّاعِنُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ” *“İndirdiğimiz belgeleri ve doğru yolu Kitap’da insanlara açıkladıktan sonra, gizleyen kimseler var ya, onlara hem Allah lanet eder, hem lanetçiler lanet eder, ancak tövbe edenler, ıslah olanlar ve gerçeği ortaya koyanlar müstesna; işte onların tövbesini kabul ederim. Ben, tövbeleri daima kabul ve merhamet ederim.”*²⁷⁴ âyetlerini okudu. Sonra da arkasından o “Muhacir kardeşlerimizi çarşılarda alışverişleri, Ensâr kardeşlerimizi de mallarıyla uğraşları meşgul ederken Ebû Hureyre karın tokluğuna Rasûlullah'ın yanından ayrılmıyor, onların duymadığı hadisleri duyup ezberliyor demiştir.²⁷⁵ Ebû Hureyre'nin hadisleri ezberlemeye olan bu iştiağını Onun Kur'ân'a olan bakışı etkilemiş ve onu Allah Rasûlü'nden

²⁷¹ Ebû Hureyre'nin hayatı için bak: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 362-364; Havva, **el-Esâsü fi's-Sünne ve Fıkhiha**, VI, 419-446; Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Hureyre”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, X, 160-167.

²⁷² Buhâri, Itk 7, hadis no: 2530 s. 408-409, Eymân ve'n-Nüzur 33, hadis no: 6707, s. 1157; Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Hureyre” **DİA**, X, 160; Balci, Ramazan, **Ebû Hureyre Hayatı ve Şahsiyeti**, Gelenek Yayınları 1. Bakı, İstanbul, 2003, s. 19.

²⁷³ Kandemir, “**Ebû Hureyre**”, X, 160.

²⁷⁴ Bakara 2/159-160.

²⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 362-363; Buhâri, el-Hars ve'l-Müzâraa 21, hadis no: 2350, s. 377; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 35, hadis no: 6399 (160). Ebû Hureyre'nin her zaman Rasûlullah'ın yanında bulunması hadis öğreniminde ona büyük imkân sağlamıştır. Ebû Hureyre'nin bu durumunu sahâbe de belirtmiştir. Mesela İbn Ömer ona hitaben Rasûlullah'ın sohbetine en fazla devam edenimiz ve onun hadislerini en iyi ezberleyenimiz sensin demiştir. (İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 363; Tirmizî, Menâkıb 46 hadis no: 3836.) Ayrıca Ebû Hureyre de Allah Rasûlü ile çok beraber bulunduğunu insanlar Ebû Hureyre çok hadis söylüyor diyen bir adama karşı Allah Rasûlü dün gece hangi sureyi okudu diye sormuş ve adamın bilmiyorum demesine karşı buna şahit olmadın mı? Ben şahit oldum falan sureyi okudu demiştir. (İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 363.)

duyduklarını, öğrendiklerini ve ilim namına bütün bildiklerini başkalarına aktarmaya itmiştir.²⁷⁶

Ebû Hureyre Allah Rasûlü'nün hadislerini olduğu gibi kabul eder kıyas ve temsil getirilmesini istemezdi. Bir keresinde kendisine hadis okuduğu birine “Sana Rasûlüllah’tan hadis söylediğimde ona karşı misal getirme” demişti.²⁷⁷

Ebû Hureyre’nin kendi reyî ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ “*Ancak tövbe eden, inanıp yararlı iş işleyenlerin, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah bağışlar ve merhamet eder.*”²⁷⁸ Ebû Hureyre âyette geçen kötülüklerin iyiliklere çevrilme işinin ahirette olacağını ve Allah’ın iyilikleri kötülüklerinden fazla olanların kötülüklerini iyiliklere çevireceğini söyleyerek bu âyeti tefsir etmektedir.²⁷⁹

Örnek 2:

Ebû Hureyre “وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ” “*Her can, kendisiyle beraber bir sevk edici ve şahit bulunduğu halde gelir.*”²⁸⁰ âyetindeki “سَائِقٌ” “sevk edici” lafzını mahşere sürükleyen melek şeklinde, “شَهِيدٌ” “şâhit” lafzını ise kendi aleyhine şahitlik edecek olan eller ve ayaklardır şeklinde tefsir ederek²⁸¹ Nur Suresindeki “يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ” “*Kendi dilleri, elleri ve ayakları, yapmış olduklarına şahitlik ettikleri gün (onlar büyük azaba uğrayacaklardır).*”²⁸² âyetine mutabık bir şekilde tefsir yapmıştır.

²⁷⁶ Ebû Hureyre birçok şeyi Allah Rasûlü’ne sorup öğrenmiş ve bunları aktarmıştır. Fakat o kötü yöneticilere dair olduğu anlaşılan bazı hadisleri de “söylediğim takdirde başım gider” diyerek kimseye anlatmamıştır. (Buhârî, İlim 42 hadis no: 119-120; İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübra**, II, 362.) Kişinin can emniyeti karşısında dinini dahi inkâr edebilme müsaadesi olduğu düşünüldüğünde bu durum normal bir şeydir. Zehebî ise Ebû Hureyre’nin anlatmadığı bu hadisler için usul veya furuda (asıl ve tafsilatla ilgili konularda) fitneye sebep olacağından korkulan bazı hadisler olduğunu, helal ve harama ait olmadığını ve bunların gizlenmesinin caiz olduğunu ve Ebû Hureyre’nin sözünün de buna delil olduğunu söylemektedir. Helal ve harama dair olanların ise gizlenmesinin caiz olmadığını söylemektedir. (Havva, **el-Esâsü fi’s-Sünne ve Fıkhiha**, VI, 428.)

²⁷⁷ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid b. Ebû Abdullah el-Kazvîni (v. 273/886), **Sünen-ü İbn Mâce**, Dâru’s-Selâm, 1. Baskı, Riyad, 1420/1999, Sünnet 1, hadis no: 22, s. 4.

²⁷⁸ Furkan 25/70.

²⁷⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, IV, 158.

²⁸⁰ Kaf 50/21.

²⁸¹ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, V, 348-349.

²⁸² Nur 24/24.

Örnek 3:

Ebû Hureyre “يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا. بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا” “İşte o gün, yer, Rabbinin ona vahyetmesiyle kendi haberlerini anlatır.”²⁸³ âyetindeki yerin haberlerini anlatmasını, yerin üzerindeki kulların amellerini anlatması şeklinde tefsir etmiştir.²⁸⁴ Bir sonraki âyette gelen “يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ” “O gün insanlar işlerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük dönerler.” ifadesi ise Ebû Hureyre’nin tefsirinin isabetli olduğunu göstermektedir.

2.6. HZ. ÂİŞE

Mâverdi’nin tefsirinde yararlandığı bir diğer müfessir sahâbi Hz. Âişe’dir.²⁸⁵

HZ. ÂİŞE Hz. Ebû Bekir’in kızı ve Allah Rasûlünün zevcesi, mü’minlerin annesidir.²⁸⁶ Hz. Âişe’yi ilimde otorite kılan en önemli özelliği, çok fazla araştırması ve incelemesi olmuştur. Bilmediği herhangi bir şey işittiğinde onu anlayıncaya, öğreninceye kadar araştırır, onun peşine düşerdi.²⁸⁷ Mesela Nebi (sav.) “*Hesaba çekilene azab edilir*” dediğinde Hz. Âişe Allah Teâlâ “فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا” “kolay geçireceği bir hesaba çekilir”²⁸⁸ buyurmuyor mu? diye sormuş Allah Rasûlü de, “Ey Âişe : “Bu sadece (amelleri) arzıdır. Hesaba çekilen helak olmuştur” buyurdu.²⁸⁹ Hz. Âişe’nin ilimde otorite olmasında, Onun evinin mescit’in bitişiğinde olması nedeniyle, Hz. Peygamber (sav.)’ın öğretilerinden ders ve sohbetlerinden gece gündüz yararlanması, kavrayamadığı, merak ettiği veya bilemediği her meseleyi hemen ona sorup öğrenme fırsatı sağlaması etkili olmuştur. O bilemediklerini, anlayamadıklarını, eksik ve yanlışlarını Hz. Peygamber (sav.)’a sorardı. Rasûlüllah (sav.)’ı dikkatle dinler, onun mübarek ağzından çıkan her sözü anında hafızasına nakşederdi.²⁹⁰ Ebû Süleme b. Abdurrahman’dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “ Allah Rasûlü’nün sünnetini Hz. Âişe’den daha iyi bilen, herhangi bir

²⁸³ Zilzal 99/4-5.

²⁸⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, VI, 319.

²⁸⁵ Hz. Âişe’nin hayatı için bak: İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübra**; Fayda, Mustafa, “Âişe” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, II, 201-205.

²⁸⁶ İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik, (v. 213-218/828-833), **es-Siretü’n-Nebeviyye**, Müessesetü’l-Meârif, Beyrut, 1426/2005, s. 732.

²⁸⁷ Buhârî, İlim 36, hadis no: 103, s.23.

²⁸⁸ İnşikak 84/8.

²⁸⁹ Buhârî, İlim 36, hadis no: 103, s.23; Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, VI, 235-236; Zehebî, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, I, 46.

²⁹⁰ Mutlu, İsmail, **Müminlerin Annesi Hz. Âişe**, baskı yy. yok, s. 108.

görüşüne delil getirdiğinde ondan daha iyi fikheden, herhangi bir âyetin ne hakkında indiğini veya herhangi bir farz hakkında ondan daha iyi bilenini görmedim.” demektedir.²⁹¹

Hiz. Âişe, fıkhı, dirâyeti, basireti, Kur’ân’a vukufiyeti ve Rasûlüllah’la birlikteliği sayesinde ibadet, ahlâk, ahiret, savaş hukuku ve muamelat mevzularında Kur’ân’dan birçok âyeti tefsir ve te’vil etmiştir. Kaynaklarda geçtiği üzere kendisinden nakledilen iki bin iki yüz on veya iki bin dört yüz rivâyetin neredeyse yarıya yakınının tefsirle alakalı olması, Hiz. Âişe’nin tefsirdeki yerini ve ehemmiyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. O, birçok âyeti bizzat tefsir etmiş ve yorumlamıştır.²⁹² Aynı zamanda Allah Rasûlünden çok sayıda tefsir rivâyeti nakletmiştir.²⁹³ Mâverdi’nin Nüket’inde de Hiz. Âişe’nin kendi reyi ile yapmış olduğu âyet tefsirleri mevcuttur. Biz onun kendi reyi ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden üç tane örnek vererek onun bu konudaki dirâyetini göstermiş olacağız.

Hiz. Âişe’nin kendi reyi ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Hiz. Âişe “وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ الْكِتَابِ فِي وَالْمُسْتَضَعِّفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا” *“Kadınlar hakkında senden fetva isterler, de ki: "Onlar hakkında fetvayı size Allah veriyor: "Bu fetva, kendilerine yazılan şeyi vermeyip kendileriyle evlenmeyi arzuladığınız yetim kadınlara ve bir de zavallı çocuklara ve yetimlere doğrulukla bakmanız hususunda Kitap'da size okunandır". Ne iyilik yaparsanız Allah*

²⁹¹ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübra**, II, 375.

²⁹² “ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَقَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” *“Sonra insanların (toplucu) akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah’tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”* (Bakara 2/199) âyeti hakkında Hiz. Âişe bu âyet, Kureys kabilesi hakkındadır. Çünkü onlar kendilerini diğer insanlardan imtiyazlı sayarak Arafat yerine, Beytullah’ın sakinleri olduklarını vurgulamak için “Biz Harem ehliyiz” diyerek Müzdelife’de vakfe yaparlardı. (Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, I, 261.) Bu âyeti Hiz. Âişe şu şekilde izah etmişti: “Kureyşliler ve onların dinine tabi olanlar Hac sırasında Arafat’a çıkmayıp Müzdelife’de kalıyorlar ve kendilerine “Muhafazakârlar” anlamına gelen “Hums” ismini veriyorlardı. Hâlbuki diğer Araplar Arafat’a gidip orada vakfe yapıyorlardı. İslam dini gelince Allah, Peygamberine, Arafat’a gidip orada vakfe yapmasını, sonra da oradan akıp gelmesini emretti. İşte bu âyet hususa işaret ediyor. (Buhâri, Tefsir 35, hadis no: 4520, s. 768; en-Nesâi, Ebû Abdurrahman Ahmet b. Şuayb, (v. 303/915), **es-Sünen**, Dâru’s-Selâm, 1. Baskı, Riyad, 1420/1999, Hac 202, hadis no: 3015, s.415.

²⁹³ Görmez, Hatice, **Hiz. Âişe’nin Tefsir Rivâyetleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) A.Ü.S.B.E, Ankara, 2006, s. 226.

اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ “²⁹⁴ onu şüphesiz bilir.” âyetindeki “تَنْكِحُوهُنَّ” “kendilerine yazılan şeyi vermeyip kendileriyle evlenmeyi arzuladığınız yetim kadınlar” ifadesinde yetim kadınlara verilmeyen şeyin Allah’ın onlara verilmesini farz kıldığı mehir olduğunu ve onlarla evlenmede arzulanan şeyin ise onların mallarına ve güzelliklerine rağbet ederek onları tutma olduğunu açıklayarak yetim kadınlarla mehirsiz evlenmenin ve onların mallarına ve güzelliklerine göz dikmenin yanlışlığına dikkat çekmiştir.²⁹⁵

Örnek 2:

Hiz. Âişe “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى” “De ki: “İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini derseniz deyin, en güzel isimler O'nundur.” Namaz kılarken sesini yükseltme, gizli de okuma, ikisi ortasında bir yol tut”²⁹⁶ âyetindeki “بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا وَلَا تَجْهَرُ” ifadesini burada “صَلَاة” “salât” ile dua kastedilir, bunun manası ise duanı ne yüksek sesle yap ne de gizle şeklinde tefsir ederek buradaki salât’ın namaz değil de dua anlamında olduğunu bildirmiştir.²⁹⁷

Örnek 3:

Hiz. Âişe “وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ” “Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı, onu verirlerdi”²⁹⁸ âyetinde geçen “الْمَحْرُومِ” “Mahrum” lafzını “hemen hemen hiçbir kazanç elde edemeyen, kazancı son derece kıt ve dar olan kimsedir” diyerek kendi reyî ile tefsir etmiştir.²⁹⁹

2.7. EBÛ SAÎD el-HUDRÎ

Mâverdi’nin tefsirinde yararlandığı bir diğer müfessir sahâbi Ebû Saîd el-Hudrî’dir.³⁰⁰

Medine’nin Hazreç kabilesinden olan Ebû Saîd el-Hudri sahâbenin fakihlerinden ve çok sayıda hadis ezberleyen bir sahâbedir.³⁰¹

²⁹⁴ Nisa 4/127.

²⁹⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, I, 532.

²⁹⁶ İsra 17/110.

²⁹⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, III, 281.

²⁹⁸ Zariyat 51/19.

²⁹⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, V, 366.

³⁰⁰ Ebû Saîd el-Hudrî’nin hayatı için bak: Havva, **el-Esâsü fi’s-Sünne ve Fıkhiha**, VII, 230-233; Küçük, Raşit, “Ebû Saîd el-Hudrî”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, X, 223-224.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin kendi reyi ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Ebû Saîd el-Hudrî “يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ ” *Melekleri gördükleri gün, işte o gün, suçlulara iyi haber yoktur. Melekler: "İyi haber size yasaktır, yasak!" derler*”³⁰² âyetinde “يَقُولُونَ حَجْرًا ” *(Melekler) (İyi haber size) yasaktır, yasak!" derler*” ifadesini o gün size müjde yasaktır, engellenmiştir şeklinde tefsir etmiştir.³⁰³

Örnek 2:

Ebû Saîd el-Hudrî “وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ ” *Kendilerine söylenmiş olan başlarına geldiği zaman, yerden bir çeşit hayvan çıkarırız ki o, onlara, insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler.*”³⁰⁴ âyetindeki “وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ ” *Kendilerine söylenmiş olan başlarına geldiği zaman*” ifadesini, iyiliği emretmeyip kötülüğü yasaklamadıklarında üzerlerine azap vacip olur şeklinde tefsir ederek³⁰⁵ kendilerine söylenmiş olanın başlarına gelme sebebine işaret etmiştir.

Örnek 3:

Yine o, “فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ ” *Göğün gözle görülecek bir duman çıkaracağı günü bekle*”³⁰⁶ âyetindeki “دُحَانٍ ” *duman*” lafzını kıyamet gününde tutuşturulmuş bir dumandır, o mü'minlere soğuk gibi gelir (serin eser), kâfirlere ise hissedilen her yerden kâfirler çıkıncaya kadar sıcak üfler şeklinde³⁰⁷ sonraki âyetlere³⁰⁸ mutabık olarak tefsir etmiştir.

³⁰¹ Havva, el-Esâsü fi's-Sünne ve Fıkhiha, VII, 230-232.

³⁰² Furkân 25/22.

³⁰³ Mâverdi, en-Nüket ve'l-Uyûn, IV, 140.

³⁰⁴ Neml 27/82.

³⁰⁵ Mâverdi, en-Nüket ve'l-Uyûn, IV, 226.

³⁰⁶ Duhân 44/10.

³⁰⁷ Mâverdi, en-Nüket ve'l-Uyûn, V, 247.

³⁰⁸ “يَعْثَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ” “bütün insanları sarıp kuşatır. İnsanlar: “Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır; doğrusu artık biz inananlarız” derler.

2.8. HZ. ÖMER

Mâverdi'nin tefsirinde yararlandığı bir diğer müfessir sahâbi Hz. Ömer'dir.³⁰⁹

Aslında Hz. Ömer rey ile tefsirin ilk tohumlarını atmada, İbn Abbas ve diğer sahâbilerden önce gelir. Ne var ki bu konuda İbn Abbas'ın şöhreti daha fazla yayılmıştır.³¹⁰ Biz onun şöhretinin İbn Abbas'ın, hatta İbn Mesûd'un gerisinde kalmasını halifelik (devlet idaresi) görevinden dolayı, -çünkü O Hz. Peygamberin vefatından iki yıl gibi kısa bir süre sonra halifelik görevini üstlenmiş ve vefatına kadar halifelik görevini devam ettirmiştir- bir de elimizdeki tefsirlere baktığımızda Hz. Ömer'e ait rivâyetlerin, İbn Abbas ve Mesûd'a nisbetle çok daha az olmasından dolayı olduğunu düşünüyoruz. Yoksa Hz. Ömer'in rey ve ictihad konusundaki kabiliyeti vahye muvafakatlerinde,³¹¹ İbn Abbas'a Bedir Ashâbı huzurunda Nasr Suresinin ilk âyetini sorması ve İbn Abbas'ın Allah Rasûlünün eceline işaret ettiğini belirttiğinde “Ben de böyle düşünüyorum” demesi³¹² ve “**الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ**” ve “**وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا**” “*Bugün, size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslam'ı beğendim.*”³¹³ âyeti nazil olduğu zaman bunu mücerred bir haber olarak kabul eden sahâbeden bazıları sevinmişken onun ağlaması ve Hz. Peygamberin irtihalinin yaklaştığını anlayarak³¹⁴ “Kemalden sonra zeval vardır” demesi onun rey kabiliyetini göstermektedir.³¹⁵ Hz. Ömer'in âyetleri açıklama ve yorumlamasını içeren rivâyetlere baktığımızda O; ya Hz. Peygamber'den nakilde bulunmakta, ya bu konuyu sahâbilerin ileri gelenlerine veya bir kelimeyi ilgili olan kabileye³¹⁶ veya halka sormakta ya da bunlara ilişkin kendisi açıklama yapmaktadır.³¹⁷

³⁰⁹ Hz. Ömer'in hayatı için bakınız: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, III, 190; Fayda, Mustafa-Koçak, Muhsin, “Ömer” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, 44-53.

³¹⁰ Hamid, “Sahâbe Tefsiri Üzerine”, s. 362.

³¹¹ Muvafakat: Vahyin bir durum veya olaya ilişkin önerdiği çözümle Hz. Ömer'in görüşünün aynı olması veya benzeşmesi anlamına gelmektedir. Bu durum elbette onun yorum gücünü ve tahlillerindeki derinliğini gösterir. Hz. Ömer'in muvafakatleri için bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 186; IV, 49; VI, 42-43.

³¹² Buhârî, Tefsir 110, hadis no: 4970, s. 891.

³¹³ Maide 5/3.

³¹⁴ Nitekim Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in (sav.) irtihalini anlaması doğru çıkmış, bu tarihten sonra Hz. Peygamber 81 gün yaşamıştır. (Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 12; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 60.)

³¹⁵ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 60.

³¹⁶ İbn Abbas gibi Hz. Ömer de kelimelerin anlamlarının tesbitinde Arap şiirine müracaat etmiş ve bunu tavsiye etmiştir. Mesela O “**أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ**” “*ya da yok olmak endişesindeyken onlara*

Hiz. Ömer âyetleri açıklama ve yorumlamada Hiz. Peygambere ve ortak akla başvurduğu gibi kendisi de âyetlere ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır. Onun Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada üçüncü kaynağı kendi reyidir. Hiz. Ömer'in rey ve içtihatlarında ise feraseti dikkati çeker.³¹⁸ Bunun en güzel örneği de vahiy sürecindeki muvafakatleridir.³¹⁹ Ferasetiyle muvafakatlerde bulunan Hiz. Ömer'in nüzûl sonrası dönemde de açıklama ve yorumlamalarda rey ve ictihada yöneldiğini görmekteyiz. Miskin,³²⁰ müellefe-i kulûb,³²¹ Irak arazisini savaşa katılanlara dağıtmaması³²² yönündeki Kur'ân kaynaklı yorumları, bu meyanda zikredilebilir. Nüket'te de azımsanmayacak kadar Hiz. Ömer'in kendi reyî ile yapmış olduğu âyet

*azabın gelmesinden güvende midirler?..."*³¹⁶ âyetinin manasını sorar. Huzeyl kabilesinden bir yaşlı adam ayağa kalkarak şöyle der: "Bu, Huzeyl lügatıdır. Bizim lügatımızda bu "tanakkus" (eksilme) demektir. Bunun üzerine Hiz. Ömer ona "Arab bu anlamı şiirlerinde bilir mi?" diye sorar. O, "Evet" der ve şairin şu şiirini söyler:

تَخَوَّفَ الرَّحْلُ مِنْهَا تَامِكاً قَرْدًا كَمَا تَخَوَّفَ عَوْدَ النَّبْعَةِ السَّيْفِ

"Baltanın kayın ağacını yontarak azalttığı gibi, keneli, hörgüçlü deveyi de semeri öylece aşındırır. (onu zayıflatır)"

Hiz. Ömer bunu işitince ikna olur ve arkadaşlarına şöyle der: "Yanılmayan divanlarınıza müracaat ediniz." Arkadaşları "Divanımız nedir?" dediler. Hiz. Ömer, "O, cahiliyye şiirleridir. Çünkü bunlarda Kitabınızın tefsiri ve sözlerinizin anlamı vardır" dedi. Bak: Zehebi, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 74.

³¹⁷ Şahin, Davut, **Hiz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi**, (Basılmamış Doktora Tezi) A.Ü.S.B.E, Ankara, 2009, s. 120-121.

³¹⁸ Şahin, **Hiz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi**, s. 131.

³¹⁹ Hiz. Ömer kendisi, "Rabbime üç yerde muvafakat ettim" demektedir. Hiz. Ömer'in muvafakatleri için bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, IV, 49; VI, 42-43.

³²⁰ Hiz. Ömer'e göre "Miskin: Malı olmayan değil, kazanmaktan aciz olan kimsedir." Bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 374-375.

³²¹ Uyeyne b. Hısn Hiz. Ömer'den müellefe-i kulûb'un paylarını istemek için geldiğinde ona, Allah senden ve verginizden kurtuldu dedi ve "isteyen iman etsin isteyen inkâr etsin" (Kehf 18/29) âyetini okudu. Bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 376.

³²² Hiz. Ömer Sevad arazisini âyetle belirtilen gazilere vermesi gerekirken vermemiştir. Söz konusu araziye ilişkin Hiz. Ömer'in uygulaması şöyledir: Hiz. Ömer, Haşr 59/7-10 âyetlerini delil getirerek, gelecek Müslümanların yararına beytül-mal için bir gelir kaynağı olmak üzere "muvazzaf harac" (toprak üzerine konulan maktu vergi) koymak suretiyle Irak (Sevad)'ın arazisini yerli halkın elinde bırakıp, ganimet alanlara taksim etmemiştir. "Kitâbu'l-harac'ta zikredildiği üzere ashaptan Hiz. Ömer'in Şûra meclisinde bulunan Zübeyr, Bilal ve Selman gibileri arazinin taksimi fikrinde ısrar etmiş, ancak Hiz. Ömer Allah'ın Kitabı'ndan delil getirerek onları ikna etmeye çalışmıştır. Hiz. Ömer'in onlara bu hususta getirdiği delili içeren konuşması şöyledir: Bu ganimeti Allah; "...Allah'a, Rasûl'e, ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya" vermiştir. Yalnız onlara değil; "hicret eden fakirlere" vermiştir. Yalnız onlara da değil; "muhaçirlere kucak açan ensara" vermiştir. Yalnız onlara da değil "Onlardan sonra gelenlere..." de vermiştir. İşte bu âyet, ganimeti gelecektekiler de dâhil olmak üzere bütün Müslümanlara tahsis etmektedir. Binaenaleyh bu ganimetlerde, bu günden sonra gelecek olan Müslümanların hak ve yararlarını da gözetmek lazımdır. Bu ise ganimeti taksim etmeyip konulacak harac ve cizye ile mümkün olabilecektir, şeklinde hayli uzun bir konuşma yapmıştır. Sahâbiler de Hiz. Ömer'in bu fikrini uygun bulmuşlardır. Bak: Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat, Basım yy. yok, VII. 4824; Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, s. 117-118; Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 505. Mâverdi bu olayı muhtasar olarak almıştır.

tefsirlerinden örnekler mevcuttur. Biz burada, Nüket'te Mâverdi'nin nakletmiş olduğu rivâyetlerden üç tanesini vermekle yetineceğiz.

Hiz. Ömer'in kendi reyî ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Hiz. Ömer “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا” “Siz ey imana ermiş olanlar! Gönülden tövbe ederek Allah'a yönelin...”³²³ âyetindeki “تَوْبَةً نَّصُوحًا” “Nasuh tövbe” ifadesini, günahlardan tövbe etmek ve bir daha günaha asla dönmemektir şeklinde tefsir etmiştir.³²⁴

Örnek 2:

Hiz. Ömer “وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا” “...Allah'a güzel ödünç takdiminde bulunun...”³²⁵ âyetini, Allah yolunda harcama şeklinde tefsir etmiştir.³²⁶

Örnek 3:

O, “يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ” “Ey insanoğlu! Çok cömert olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?”³²⁷ âyetindeki insanı aldatan şeyi, ahmaklık ve cehalet olarak tefsir etmiştir.³²⁸

2.9. ÜBEY BİN KA'B

Mâverdi'nin tefsirinde yararlandığı bir diğeri müfessir sahâbi Übey Bin Ka'b'dır.³²⁹

Kıraat, tefsir, fıkıh gibi İslami ilimlerde sahâbenin önde gelenlerinden biri olan Übey b. Ka'b'ın ilminin kaynağı, Allah Rasülü'dür. Çünkü o Rasûlüllah (sav.)'ın Medine hayatı boyunca vahiy kâtipliği yapmış,³³⁰ bu yüzden onunla çok beraber olma şerefine nail olmuştur. O bunu kendi ağzından “Şüphesiz ki ben Kur'ân'ı Cibril'den alan zattan taze iken aldım” diyerek ilminin kaynağının bizzat

³²³ Tahrim 8/66.

³²⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, VI, 45.

³²⁵ Müzemmil 73/20.

³²⁶ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, VI, 134.

³²⁷ İnfitar 82/6.

³²⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, VI, 222-223.

³²⁹ Übey b. Ka'b'ın hayatı için bak: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 340-341; Havva, **el-Esâsü fi's-Sünne ve Fıkhiha**, VI, 286-294; Kesler, M. Fatih, **Medine Tefsir Ekolü**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005, s. 25-30.

³³⁰ Zerkâni, **Menâhilü'l-İrfân**, I, 22.

Allah Rasülü olduğunu belirtmektedir.³³¹ Hatta bir defasında Allah Rasülü ona Beyyine Suresini okmuş, bunu kendisine Allah'ın emrettiğini söylemiş, bunun üzerine Übey b. Ka'b sevincinden ağlamıştır.³³² O, vahiy kâtipliğin yanı sıra Allah Rasülü hayatta iken sahâbeden Kur'ân'ın tamamını ezberleyen dört kişiden biridir.³³³

Allah Rasülü'nün "Ümmetimin içinde Allah'ın Kitabı'nı en çok okuyanı" dediği³³⁴ Übey b. Ka'b'ın Kur'ân bilgisi ve Kur'ân'a olan aşinalığı onun Kur'ân'a bütünsel olarak bakmasını sağlamış ve Kur'ân'ın bir yerinde mübhem ya da muğlâk bırakılan herhangi bir konu ya da kavramın, diğer Kur'ân pasajlarıyla çözümüne yönelmesini sağlamıştır.³³⁵ Onun bu denli Kur'ân bilgisi bazen de onu sahâbeden ayrı görüş belirtmeye sevk etmiştir. Mesela Kur'ân'da neshi kabul etmemesi konusunda Hz. Ömer aramızda Kur'ân'ı en iyi okuyan Übey'di³³⁶ ancak biz onun Kur'ân hakkındaki bazı görüşlerini kabul etmezdik. Mesela kendisi bizlere şöyle derdi: "Ben Kur'ân'ı Allah Rasülü'nün ağzından duyup öğrendim. Bu yüzden neshedici herhangi bir şeyden dolayı ondan öğrendiğim hiçbir şeyi terk etmem. Yani şu âyet ya da sure Kur'ân'dan değildir diyemem çünkü Yüce Allah "مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ" "نُتْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَوْ" *"Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz"*³³⁷ buyurmaktadır."³³⁸

Medine'de kalan sahâbilerden olan Übey b. Ka'b, Medine tefsir ekolünün kurucusudur. Onun bu ekolün kurucusu olmasında, şöhretinin Medine'deki diğer sahâbilerden fazla olması ve tefsirdeki rivâyetlerinin çokluğu etkili olmuştur.³³⁹

³³¹ Hanbel, Ebû Abdullah Ahmet b. Muhammed b. (v. 241/855), **Müsned**, baskı yy. yok 48, hadis no:21709.

³³² Buhâri, Menâkıbü'l-Ensar 16, hadis no:3809, s. 639; Tirmizî, Menâkıbu an Rasûlillah 32, hadis no: 3792, s.860

³³³ Buhâri, Fedâilü'l-Kur'ân 8, hadis no: 5003; Müslim, Fadâilü's-Sahâbe 23, hadis no: 6340 (119), s. 1083; Tirmizî, Menâkıbu an Rasûlilleh 32, hadis no: 3794, s.860. Diğer üç kişi ise Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd'tir.

³³⁴ Allah Rasülü "Ümmetimin en merhametlisi Ebûbekir, Allah'ın emrini yerine getirme konusunda en katıları Ömer, en hayâlisı Osman, Allah'ın Kitabı'nı en çok okuyanı Übey b. Ka'b'dır" buyurmuştur. (Tirmizî, Menâkıbu an Rasûlilleh 32, hadis no: 3791, s.860; **İbn Mâce**, Sünnet 11, hadis no: 154, s.23-24.)

³³⁵ Übey b. Ka'b'ın Kur'ân bütünlüğünü dikkate alma konusu için bak: Kesler, **Medine Tefsir Ekolü**, s. 36.

³³⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, II, 341.

³³⁷ Bakara 2/106.

³³⁸ Buhâri, Tefsir 7, hadis no: 4481, s. 761-762, Fedâilü'l-Kur'ân 8, hadis no: 5005, s. 897; Kesler, **Medine Tefsir Ekolü**, s. 36-37.

³³⁹ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 114.

Übey b. Ka'b'ın Kur'ân'ı tefsir ederken başvurduğu ilk kaynak, yine Kur'ân'dı. O aradığını Kur'ân'da bulamazsa, Hz. Peygamberin sünnetine müracaat eder, orada da bulamazsa kendi rey ve ichtihadıyla tefsir ederdi.³⁴⁰ Bunun yanında o bazı âyetlerin tefsirini ve nüzûl sebeplerini bilen sahâbilere sormuştur.³⁴¹ Übey b. Ka'b'ın aynı zamanda Medine'deki az sayıda okuma yazma bilen kişilerden biri olmasından dolayı Müslüman olmadan önce o günün semavi kitaplarını anlamaya çalışmış olması, onun bilgi ve kültür birikiminin artmasına neden olmuş, bu durum da onun tefsirine olan katkısını da arttırmıştır.³⁴²

Medine tefsir ekolünün kurucusu olan Übey b. Ka'b, şahsi Mushaf sahibi³⁴³ ve kıraatte ileri gelen bir sahâbe olmakla beraber rey ile tefsirde de öne çıkmaktadır. Fakat Mâverdi'nin Nüket'inde onun rey ile tefsir yönünden ziyade kıraatteki konumu daha çok ön plana çıkmaktadır.³⁴⁴ Biz Nüket'te geçen onun kendi reyile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden üç örnek vererek onun dirâyeti ile yapmış olduğu tefsiri yönüne değinmek istiyoruz.

Übey b. Ka'b'ın kendi reyi ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Übey Bin Ka'b “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ “*Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür.*”³⁴⁵ âyetindeki “الْأَمَانَاتِ” “*emanetler*” lafzını “emanet edilen her şey” şeklinde tefsir ederek buradaki emanetler lafzını genelleştirmiştir.³⁴⁶

³⁴⁰ Pusmaz, Durak, **Übey İbn. Ka'b ve Tefsirdeki Yeri**, (Basılmamış Doktora Tezi), M.Ü. S.B.E, s. 195.

³⁴¹ Mesela Enes b. Malik, “Ben hicap âyetini insanların en iyi bileniyim. Übey b. Ka'b bana onu sorardı” demiştir. (Müslim, Nikâh 15, hadis no: 3506 (93), s. 603.)

³⁴² Karakuş, Abdulkadir, **Übey b. Ka'b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu**, (Basılmamış Doktora Tezi), S.Ü.S.B.E, s. 64.

³⁴³ Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I, 319.

³⁴⁴ Übey b. Ka'b'ın kıraat örnekleri için bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 99, 190-191, 471; II, 63, 466; III, 235, 237, 279, 397; IV, 71, 175, 195; VI, 252, 272, 316.

³⁴⁵ Nisâ 4/58.

³⁴⁶ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 498.

Örnek 2:

Übey Bin Ka'b “وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ” “وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ الْيَوْمِ” “And olsun ki Musa'yı âyetlerimizle, "Milletini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat" diye göndermiştik...”³⁴⁷ âyetindeki “بِأَيَّامِ اللَّهِ” “Allah'ın günleri” ifadesini, “Allah'ın onlara nimet vermesi” şeklinde tefsir etmesi, onun ehli kitap hakkındaki vukufiyetinin dirâyetine olan etkisini göstermektedir.³⁴⁸

Örnek 3:

Übey Bin Ka'b “وَلَذِيقَتْهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ” “Belki yollarından dönerler diye and olsun onlara büyük azaptan önce dünya azabından tattırırız.”³⁴⁹ “الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ” “dünya azabı” ifadesini maldaki ve candaki dünya musibetleri şeklinde kendi rey ile tefsir etmiştir.³⁵⁰

2.10. ENES BİN MÂLİK

Mâverdi'nin tefsirinde yararlandığı bir diğer müfessir sahâbi Enes Bin Mâlik'dir.³⁵¹

Hazreç Kabilesi'nin Neccâr Oğulları sülalesinden olan Enes b. Mâlik hicretten on yıl önce dünyaya gelmiş ve 100 yıldan fazla yaşaması sebebiyle sahâbenin sonuncusu sayılmıştır. Allah Rasûlü Medine'ye hicret ettiğinde annesi veya üvey babası tarafından 9-10 yaşlarında okur-yazar bir çocuk olarak Allah Rasûlü'nün hizmetine verilen Enes b. Mâlik; Allah Rasûlü'nün terbiyesi ile yetişmiş, ona hizmet ettiği on yıl boyunca birçok hususu ondan öğrenmiş ve uzun hayatı boyunca Allah Rasûlü'nden öğrendiklerini öğretmeye çalışmıştır.³⁵² Enes b. Mâlik bilgisinin kaynağının Allah Rasûlü olduğu hakkında Sâbit b. Bunani'ye “Benden bilgi al. Sen kendisinden bilgi alacağın benden daha sağlam birini bulamayacaksın.

³⁴⁷ İbrahim 14/5.

³⁴⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 122.

³⁴⁹ Secde 32/21.

³⁵⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV, 365.

³⁵¹ Enes b. Mâlik'in hayatı için bak: Havva, *el-Esâsü fi's-Sünne ve Fıkhiha*, VI, 394-407; Canan, İbrahim, “Enes b. Mâlik”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 234-235.

³⁵² Canan, İbrahim, “Enes b. Mâlik”, *DİA*, XI, 234.

Ben bu bilgiyi Rasûlullah (sav.)’dan aldım. Rasûlullah ise Cibril (as.)’dan aldı Cibril de Allah Azze ve Celle’den aldı” demiştir.³⁵³

Enes Bin Mâlik’in kendi reyî ile yapmış olduğu âyet tefsirlerinden örnekler:

Örnek 1:

Enes bin Mâlik “ إِمَّا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي يُقَاتِلُوا أَوْ يُصَلُّوا أَوْ يَقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ الْأَرْضِ ” *“Allah ve Peygamberiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuğa uğraşanların cezası öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak el ve ayakları kesilmek ya da yerlerinden sürülmektir...”*³⁵⁴ âyetindeki “أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ” “*yerlerinden sürülmek*” ifadesini, “onların İslam beldesinden şirk beldesine sürülmesi, uzaklaştırılması” şeklinde tefsir etmiştir.³⁵⁵

Örnek 2:

Enes Bin Mâlik “كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ” *“Suçluların kalplerine Kur’ân’ı böylece sokarız”*³⁵⁶ âyetini “onları şirke sokarız” şeklinde tefsir etmiştir.³⁵⁷

Örnek 3:

Enes Bin Mâlik “ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ ” *“Eğer Allah dilemiş olsaydı, hepsini bir tek ümmet yapardı. Ama O, rahmetine dilediğini kavuşturur...”*³⁵⁸ âyetindeki “رَحْمَةً” “*rahmet*” lafzını, “İslam” olarak tefsir etmiştir.³⁵⁹

³⁵³ Havva, *el-Esâsü fi’s-Sünne ve Fıkhiha*, VI, 405.

³⁵⁴ Mâide 5/33.

³⁵⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, II, 34.

³⁵⁶ Şuarâ 26/200.

³⁵⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, IV, 188.

³⁵⁸ Şûrâ 42/8.

³⁵⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V, 194.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN TEFSİRİNDE SAHÂBE'DEN YARARLANMA METODU

Kur'ân-ı Kerîm'i ilk kaynaktan öğrenen nesil, sahâbedir. Onlar Kur'ân'ın eğittiği, Peygamberin eğitiminden geçmiş bir nesildir. Bu sebeple onlar, yaşayan Kur'ân'ı bizatihi görmüşler ve ona arkadaşlık etmişlerdir. Bu durum onların Kur'ân'ı anlamadaki metodlarını meşru kılmaktadır. Çünkü sahâbe Hz. Peygamber'den (sav.) her zaman imanlarını kuvvetlendirecek feyzi almıştır.³⁶⁰

Sahâbenin Kur'ân'ı öğrenmedeki iştiaqları tarihen tespit edilmiştir. Bu iştiaqların birçok örneği vardır. Mesela Abdullah İbn Ömer, Bakara Suresini öğrenmek için bu sure üzerinde sekiz sene durduğunu söylemektedir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî de "İbn Mesûd, Osman b. Affan ve başkaları Hz. Peygamber'den (sav.) on âyeti ilim (bilgi), amel (pratik), bakımından öğreniyorlar ve bu on âyeti öğrenmeden diğerlerine geçmiyorlardı" demektedir.³⁶¹

Sahâbe Hz. Peygamberden sonra tefsir sahasında en mühim rolü almıştır. Hz. Peygamberin muhatabı olan bu muhterem zevatı, tefsir sahasında iki husus yüceltmıştır: Birincisi, sarsılmaz mutlak imanları; ikincisi ise hâdis ve sebepleri müşahade edip, hâdiselerle hükümler arasında münasebet kurabilmeleridir. Kısacası nüzûl sebeplerine vâkıf olmalarıdır.³⁶²

Sahâbe, Kur'ân'ın nazil olduğu ortamı bildiği için, onların yaptığı tefsir önem arz etmektedir. Çünkü Kur'ân âyetlerinde olduğu gibi, herhangi bir sözün veya metnin anlaşılabilmesi için, o sözün söylendiği veya o metnin yazıldığı yeri, zamanı ve muhataplarının psikolojik, sosyolojik, ekonomik, kültürel, dini, siyasi, ahlâkî ve benzeri durumlarının bilinmesi gerekmektedir. Bir söz, hangi ortamda, ne için söylenmiş veya bir yazı, aynı şekilde hangi ortamda ve hangi gayelerle yazılmıştır? Bu gibi hususların bilinmesi, o söz veya yazının daha iyi anlaşılmasında son derece

³⁶⁰ Cerrahoğlu, İsmail, **Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, İlâhiyat Yayınları, Ankara, 1968, s. 45.

³⁶¹ Zerkeşi, **el-Burhân**, II, 157; İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (v. 728/1328), **Mukaddime fî Usûli't-Tefsir**, (Pınar Yayınları: Tefsir Üzerine), 3. Baskı, İstanbul, 2006, s.27-28; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 52.

³⁶² Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 59.

önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle sahâbenin Kur’ân tefsiri hakkındaki görüş ve açıklamalarının, tefsir tarihinde önemli bir yeri vardır.³⁶³

Sahâbe Hz. Peygamber (sav.)’la yaşamış bir nesil olması sebebiyle elbette ki Kur’ân’ı sonraki nesillerden daha iyi anlamıştır. Onlar problemlerini aralarında yaşayan Peygamber (sav.)’a götürüyorlardı. Bu, sahâbe neslinin en önemli avantajlarından. Sahâbenin Hz. Peygamberle beraber yaşamış olması, herhangi bir konudaki sorunun çözümünde Allah Rasûlü’ne müracaat etmesi ve böylelikle sahâbenin Allah Rasûlünün sorunları çözmedeki metodunu kavramış olması, Allah Rasûlünün tedris ve gözetiminden geçmiş olmaları, Kur’ân vahyinin kendi dilleri ile ve kendileri muhatap alınarak onların zamanında ve onların mekânında nazil olması, sahâbeyi tefsirde vazgeçilmez bir otorite kılmıştır.

Sahâbenin tefsirdeki bu otoriter konumu onlardan sonra gelen âlimler - Mâverdi’den önceki ve sonraki âlimler- tarafından da kabul edilmiştir. Mesela Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) el-Müstedrek adlı eserinde sahâbe tefsiri için şöyle demektedir: “Vahye ve onun nüzûlüne şahit olan sahâbenin tefsiri, merfu haber hükmündedir.”³⁶⁴ Mâverdi ise sahâbe tefsiri (kavli) için şöyle demektedir: “Şâyet aradığını Kur’ân ve sünnette bulamazsan, sahâbe kavline müracaat et. Çünkü onlar Kur’ân’a ve onun nüzûl anına şahit oldukları ve tam bir anlayışa ve sahih bir bilgiye, amele sahip oldukları için bunu biliyorlardır.”³⁶⁵ İbn Teymiyye de Kur’ân’ın tefsirinde sahâbe tefsirini Kur’ân ve Sünnet’ten sonra müracaat edilecek bir kaynak olarak görmektedir. O, sahâbe için “Onlar Kur’ân’ı ve Kur’ân’la ilgili halleri müşahade ettikleri için Kur’ân tefsiri konusunda daha çok bilgi sahibidirler.” demektedir.³⁶⁶ Zerkeşi ise sahâbenin Arab dilini çok iyi bildiği için dil yönünden yaptığı tefsirlerin tereddütsüz kabul edileceğini, aynı şekilde sebep-i nüzûl ile yaptıkları tefsirlerin de kabul edileceğini, çünkü onların vahyin nüzûl sürecini yaşadığını ve olaylara şahit olduğunu, ancak onların yorumlarının birbirini tutmaması halinde ise uzlaştırılması mümkünse uzlaştırılması gerektiğini, değil ise İbn Abbas’ın görüşünün tercih edileceğini, çünkü Allah Rasûlünün İbn Abbas’ı

³⁶³ Turgay, Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri, s. 52.

³⁶⁴ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 4. ; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 157; Suyûtî, *el-İtkân*, VI, 2285-2286; ez-Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 19.

³⁶⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 4.

³⁶⁶ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli’t-Tefsir*, s. 111.

sevdiğini, müjdelediğini ve onun için “Allah’ım ona tevili öğret” dediğini belirtmektedir.³⁶⁷ Sonuç olarak denilebilir ki sahâbe tefsiri özellikle esbâb-ı nüzûl, ictihad edilmesi mümkün olmayan mübhemat, ahiret ahvali gibi konularda vazgeçilmez otoritedir. Ancak ictihad edilmesi ve fikir yürütülmesi mümkün olan ve aynı zamanda Hz. Peygambere herhangi bir yolla isnad edilmeyen yerlerde ise bağlayıcı olmamakla beraber tercih sebebidir.³⁶⁸

Bilindiği gibi Kur’ân’ı tefsir faaliyeti Allah Rasûlü (sav.) ile başlamıştır. Çünkü Allah Teâlâ bu görevi nebisine bizzat verdiğini “ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ “ نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ لِلنَّاسِ مَا أَنْزَلْنَا ” *insanlara gönderileni açıklayasın diye Kuran’ı indirdik. Belki düşünürlersin.*”³⁶⁹ âyetinde bildirmektedir. Sahâbe de bizzat Nebi (sav.)’dan bilmedikleri âyetlerin manasını açıklamasını istemiştir. Fakat Hz. Peygamber Kur’ân’ın tamamını tefsir etmemiştir.³⁷⁰ Nebi (sav.), İbn Abbas’ın “Tefsir dört kısımdır” dediği 1-Arab’ın diliyle anladığı tefsir, 2- Kimsenin bilmemeye mazereti olmadığı helal-haramın tefsiri, 3- Âlimlerin bildiği tefsir, 4- Allah’tan başka hiç kimsenin bilmediği tefsir,³⁷¹ kısımlarından 1, 2 ve 4 numaralı kısımların tefsirini yapmamıştır. Çünkü tefsirin 1 ve 2 numaralı olan kısımlarının tefsirine ihtiyaç yoktur, 4 numaralı kısım ise Allah’ın Hz. Peygambere dahi bildirmediği kıyametin saati, ruhun mahiyeti gibi hususlardır. 3 numaralı kısmın tefsirini ise hem Allah Rasûlü sahâbeye çokça yapmış hem de sahâbe bu kısım ile ilgili tefsirde ictihad etmiştir.³⁷² Sahâbenin Kur’ân tefsirindeki kaynakları ise; Kur’ân, Hz. Peygamber, ictihad ve Yahudi ile Hıristiyan’lardan olan ehli Kitaba müracaattır.³⁷³

Tefsirde sahâbe devrinin geçmesiyle beraber sahâbeye talebelik yapan, onlarla beraber oturup kalkan ve tefsirini onlardan alan tabiun devri başlamıştır. Tabiun devrinde Hz. Peygamber ve ashâb devrinden uzaklaşıldığı için Kur’ân tefsirinde kapalılık artmış ve bu kapalılık Kur’ân’ın tamamının tefsir edilmesine sebep olmuştur. Ve bu dönemde sahâbe devrinde temelleri atılan tefsir ekolleri

³⁶⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 172.

³⁶⁸ Zehebî, *İlmü’t-Tefsir*, s. 26.

³⁶⁹ Nahl 16/44.

³⁷⁰ Zehebî, *İlmü’t-Tefsir*, s. 14-15.

³⁷¹ Suyûti, *el-İtkân*, VI, 2298-2299; Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 15; Zehebî, *İlmü’t-Tefsir*, s. 16.

³⁷² Zehebî, *İlmü’t-Tefsir*, s. 15-16.

³⁷³ Zehebî, *İlmü’t-Tefsir*, s. 19-24; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 57.

teşekkül etmiştir.³⁷⁴ Tefsir bu dönemde de tedvin edilmemiş rivâyet yoluyla gelmiş³⁷⁵ ve hadis ilminin bablarından bir bab olmaktan çıkamamış, Kur'ân'ın tamamının tefsir edilmesinin yanında tefsirde dördüncü bir kaynak olarak isrâiliyyât değer kazanmıştır.³⁷⁶

Sahâbe ve Tabiundan rivâyet olarak gelen tefsir, tabiun devriden sonra tebe-i tabiun devrinde³⁷⁷ Emevi hilafetinin sonlarında, Abbasi hilafetinin başlarında tedvin edilmeye başlamıştır.³⁷⁸ Tefsirin ilk tedvini diğer bütün İslami ilimler gibi hadis ilminin bir cüzü olarak teşekkül etmiş, hicri II. asırdan itibaren İslam devletinin hudutlarının genişlemesi sonucu bu hudutlar içersinde fıkhi, itikadi ve siyasi fırkaların ortaya çıkmaya başlamasıyla beraber tefsir müstakil olarak tedvin edilmeye başlamıştır.³⁷⁹ İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle beraber Arapların farklı kültür ve farklı dildeki insanlarla beraber yaşamasıyla birlikte dilde bozulmalar başlamış ve bunun neticesi olarak da hicri II. asrın ikinci yarısından itibaren Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, Îrâbü'l-Kur'ân türünde eserler verilmeye başlanmıştır.³⁸⁰

Bütün bu dönemlerden sonra hicri III. asrın sonu IV. asrın başında İbn Cerir et-Taberi (v. 310/923) tefsirinde, kendinden önce hiç kimsenin yapmadığını yapmış, sahâbe ve tabiundan gelen bütün rivâyetleri toplamıştır.³⁸¹ Taberi'den yaklaşık bir buçuk asır sonra gelen Mâverdi de Kur'ân tefsir halkasının bir devamı olarak kendinden önceki sahâbe, tabiun ve selef ulemasının görüşlerini tefsirinde toplamış ve bu rivâyetlere ilaveten zaman zaman da bizzat kendisi görüş belirtmiştir.

Mâverdi tefsirde otorite kabul ettiği sahâbenin Kur'ân'ı tefsir etme metodlarından yararlanmıştır. Biz bu bölümde Mâverdi'nin tefsirinde sahâbeden yararlandığı metod olan Kur'ân'ı Kur'ân'la, sünnetle, ulûmü'l-Kur'ân'la, kıraatle,

³⁷⁴ Zehebî, **İlmü't-Tefsir**, s. 28-31.

³⁷⁵ Zehebî, **İlmü't-Tefsir**, s. 35.

³⁷⁶ Duman, M. Zeki, "Tabiun Döneminde Tefsir Faaliyeti", **E.Ü.İ.F.D.**, Sayı 4, Kayseri, 1987, s. 237

³⁷⁷ Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, II, 36.

³⁷⁸ Zehebî, **İlmü't-Tefsir**, s. 35.

³⁷⁹ Cerrahoğlu, İsmail, "Hicri II. ve III. Asırlarda Tefsir Faaliyetleri", **D.İ.B.** Dini, İlmi, Edebi, Mesleki Aylık Dergi, Sayı 4, Temmuz-Ağustos, 1972, XI, 203.

³⁸⁰ Bulut, Ali, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dahı (Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, Îrâbü'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicri İlk Üç Asır)" **O.M.Ü. İ.F.D.**, Sayı 12-13, Samsun, 2001, s. 403.

³⁸¹ Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, II, 36-37.

isrâilî bilgilerle, dilbilimsel metodla, şiiirden istişhadla, tarihi bilgilerle, fikhî ve kelâmî açıklamalarla, tahsis ve tarihi yöntemle tefsir etmesinden örnekler vereceğiz ve bu metodlar hakkında genel bilgi vereceğiz.

3.1. KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ

Kur'ân'ı tefsir etme yollarının en doğrusu, Kur'ân'ın yine Kur'ân ile açıklanmasıdır. Bu yöntem, İslam'ın başlangıcından beri bilinen ve yeri geldikçe âlimler tarafından önemi vurgulanan bir konudur. Peygamber (sav.) bu tür tefsirin ilk örneklerini vermiş³⁸², sahâbe de öncelikli olarak bu yöntemi kullanmıştır.

Kur'ân'da bir yerde kapalı olan bir ifade başka bir yerde açık, bir yerde muhtasar olarak verilen fikir diğer tarafta tafsilatlı, bir yerde mutlak olan başka bir yerde kayıtlanmış, bir yerde genel ifadeli bir husus diğer bir yerde tahsis edilmiş bir şekilde geçebilir.³⁸³ Buna ilaveten aynı kökten türeyen kelimeler değişik ortamlarda farklı anlamlar kazandığı gibi, kök itibarıyla büsbütün farklı olan kelimeler birçok yerde aynı anlamı vurgulayabilmektedir.³⁸⁴ İşte Kur'ân'ın bir kısmının yine bir diğer kısmıyla tefsir edilmesine, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri denir.

Mâverdi de bu klasik metodu benimseyip tefsirinde kullanmıştır. Yani âyetlerdeki muhtasar olanı mufassalla, mutlak olanı mukayyedle, mücmeli mübeyyenle, âmmı tahsisle, mübhemi tavzihle, bir âyetteki lügavi izahı başka bir âyetle, bir âyetteki muhtevanın (mana) izahını başka bir âyetle tefsir etmiştir. Bu şekilde tefsirin örnekleri çok olmakla birlikte biz sadece Nüket'te geçen sahâbenin Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsirinden ikişer örnek vermekle yetineceğiz.

Tespitlerimize göre Mâverdi, sahâbenin Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme metotlarından, mücmelin tebyini, âmmın tahsisi, mübhemim tavzihi, bir âyetteki lafzın başka bir âyetle lügavi izahı ve bir âyetin manasının (muhteva) başka bir âyetle izahı şeklinde beş farklı şekilde yararlanmıştır.

³⁸² Albayrak, Halis, **Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri** (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E, Ankara, 1988, s. 1. Örnek için Bak. : Giriş, Sahâbe'nin Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri.

³⁸³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 4; Zerkeşi, **el-Burhân**, II, 175; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 37; Albayrak, **Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri**, s. 22.

³⁸⁴ Albayrak, **Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri**, s.22.

3.1.1. Mücmelin Tebyini

Mücmel, sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadan kendisi ile kastedilen mananın anlaşılmadığı lafızdır.³⁸⁵ İşte Kur’ân’da bulunan böyle mücmel âyetler ya Kur’ân’da geçen bir başka âyetle ya da Rasûlüllah (sav.)’ın hadisi ile açıklanmıştır. Bu şekilde kesin olarak açıklanan âyetlere “mübeyyen”, “müfesser” veya “mufasssal” denilir.³⁸⁶ Mâverdi tefsirinde âyetleri tefsir ederken, sahâbenin mücmeli tebyin ile tefsir etmesinden istifade etmiştir. Sahâbenin bu konuda yapmış olduğu tefsir örnekleri ise şöyledir:

Örnek 1:

İbn Abbas “الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ” *“kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren”*³⁸⁷ âyetindeki “الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ” *“kendilerini açken doyuran”* ifadesini, İbrahim (as.)’ın onlar için duasının kabul olmasıyla Allah’ın onları açlıktan doyurması şeklinde “وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ” *“...onları ürünlerle rızıklandır...”*³⁸⁸ âyetiyle, “وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ” *“korku içindeyken güven veren”* ifadesini de yine İbrahim (as.)’ın duası ile “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ” *“İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl..."*³⁸⁹ âyetiyle mücmel olan ifadeleri mübeyyen ile tefsir etmiştir.³⁹⁰

Örnek 2:

İbn Abbas “إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا” *“İnsan gerçekten pek huysuz yaratılmıştır”*³⁹¹ âyetinde mücmel olan “هَلُوعًا” lafzındaki kapalılığı sonraki iki âyet olan “إِذَا مَسَّ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّ الْخَيْرُ مَنُوعًا” *“Başına bir fenalık gelince feryat eder. Bir iyiliğe uğrarsa onu herkesten meneder”*³⁹² âyetleriyle tefsir ederek gidermiştir.³⁹³

³⁸⁵ Şa’ban, Zekiyyüddin, *Usûlü’l-Fıkh (İslam Hukuk İlminin Esasları)*, (Ter. ve not ekleyen İbrahim Kâfî Dönmez), TDV. Yayınları, 11. Baskı, , Ankara, 2009, s. 387.

³⁸⁶ Gümüş, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, s. 37.

³⁸⁷ Kureyş 106/4.

³⁸⁸ İbrahim 14/37.

³⁸⁹ İbrahim 14/35.

³⁹⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, VI, 248-249.

³⁹¹ Meâric 70/19.

³⁹² Meâric 70/20-21.

³⁹³ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, VI, 94.

3.1.2. Âmmın Tahsisi

Âmm, tek vaz' ile tek bir mana ifade etmek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı kalmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertlere kapsayan lafızdır.³⁹⁴ Kur'ân'da umûm ifade eden bir lafız, herhangi bir şekilde tahsis edilebilir. Buna âmmın tahsisi denir. Umumilik ifade eden lafızların her biri lügatta hakiki manalarında fertlerin tümünü kapsamak üzere konulmuşlardır.³⁹⁵ Sahâbe, âyetleri tefsir ederken âyeti tahsis ederek de tefsir yapmıştır. Mâverdi de sahâbenin Kur'ân'daki bir âyeti yine Kur'ân'daki başka bir âyet ile tahsis ederek tefsir etmesinden yararlanmıştır. Bu konuda şu örneği zikredebiliriz.

Örnek:

Hasan b. Ali, İbn Ömer ve İbn Zübeyr “وَشَهِيدٌ وَمَشْهُودٌ” “Şahitlik edene ve edilene and olsun”³⁹⁶ âyetindeki “شَهِيدٌ” “Şahitlik eden” lafzını o Muhammed (sav.) dır şeklinde “فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا” “Her ümmete bir şahid getirdiğimiz ve seni de bunlara şahid getirdiğimiz vakit durumları nasıl olacak?”³⁹⁷ âyeti ile tahsis yoluyla tefsir etmişlerdir.³⁹⁸

3.1.3. Mübhem’in Tavzihi

Terim olarak mübhemat, kendisinden ne kastedildiği kesin olarak tayin edilmemiş kelimelerin, Kur'ân'da açıkça değil de ism-i işaretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesi demektir.³⁹⁹ Kur'ân'da bazı âyetlerde mübhem olan şeyler başka âyetlerde tavzih olabilmektedir. Sahâbe de Kur'ân'ın bu şekildeki tefsir metodunu - Kur'ân'da bir yerde mübhem olan lafız başka bir âyette tavzih etmeyi- kullanmıştır. Mâverdi sahâbenin bu yöntemini de kullanmıştır. Onun Nüket'te verdiği örnekler ise şöyledir:

³⁹⁴ Şa'ban, **Usûlü'l-Fıkıh**, s. 345.

³⁹⁵ Gümüş, **Kur'ân Tefsirinin Kaynakları**, s.40.

³⁹⁶ Burûc 85/3.

³⁹⁷ Nisa 4/41.

³⁹⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, VI, 241.

³⁹⁹ Albayrak, Halis, “Mübhematü'l-Kur'ân ilmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”, **AÜİF Dergisi**, Ankara, 1992, c.32, s.156; Demirci, **Tefsir Usûlü**, s.216; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s.187; Kur'ân'daki mübhemler için bak: Suyûti, **el-İtkân**, VI, 2018-2096; Yaşar, Hüseyin, **Kur'ân'da Anlamı Kapalı Âyetler**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.

Örnek 1:

İbn Abbas “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ ” *“Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: “Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.”*⁴⁰⁰ âyetinde mübhem olan “الرُّوحُ” lafzını, “نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ” *“onu Cebrail senin kalbine indirmiştir”*⁴⁰¹ âyeti ile “Cebrail” olarak tavzih etmiştir.⁴⁰²

Örnek 2:

İbn Abbas “سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ” *“Birisi olacak azabı soruyor.”*⁴⁰³ âyetinde mübhem olan “سَائِلٌ” *“soran kimse”*’yi Bedir’de müşriklerin sancaktarı olan Nadr b. Haris olduğunu söyleyerek tahsis etmiş ve mübhem olan “بِعَذَابٍ وَاقِعٍ” *“olacak azap”*’ı ise Enfal Suresi 32. âyette geçen “اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ ” *“Hıyarâ’den min es-sıme’ au itıne be’adabı alim e’ndık fâmrı’ elıne”* *“Allah’ımız! Eğer bu Kitap, gerçekten Senin katından ise bize gökten taş yağdır veya can yakıcı bir azab ver.”* âyetiyle tavzih etmiştir.⁴⁰⁴

3.1.4. Âyetin Âyetle Lügavi İzahı

Kur’ân’da bir yerde fiil olarak gelen bir lafız başka bir yerde isim ya da masdar olarak aynı anlam dairesinde veya farklı anlamlarda gelebilmektedir. Bu sebeple Kur’ân’da farklı yerlerde geçen aynı kökten türemiş lafızların öncelikle Kur’ân’ın bütünlüğü çerçevesinde âyetin siyak ve sibakı gözetilerek anlamının tesbiti, Kur’ân lafızlarının doğru anlaşılması için yapılması olmazsa olmaz metodlardan birisidir.⁴⁰⁵ Hz. Peygamberden sonra Kur’ân tefsirinin en yetkin şahısları olan sahâbe Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir ederken bu yöntemi kullanmıştır.

⁴⁰⁰ İsra 17/85.

⁴⁰¹ Şuara 26/193.

⁴⁰² Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, III, 269.

⁴⁰³ Meâric 70/1.

⁴⁰⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, VI, 89.

⁴⁰⁵ Mesela “ك - ف - ر” kökünden türemiş olan “kâfir” lafzı Kur’ân’ı-Ke’rîm’de Allah’ın ilahlığını (örtme) tanımama mevzusunda Allah’ı inkâr anlamında “قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ” *“De ki: “Ey inkârcılar”* (Kâfirun 109/1.), tohumu örtme mevzusunda çiftçi anlamında “كَمْ تَلْ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكَفَّارَ نَبَاتُهُ...” (Hadid 57/20.), yapılan iyiliği (örtme) (tanımama) mevzusunda nankör anlamında “وَفَعَلْتَ فَعَلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ” *“Sonunda yapacağımı da yaptın. Sen nankörün birisin”* (Şuara 26/19.) şeklinde farklı yerlerde, farklı anlamlarda kullanılmıştır. Biz bu kullanımların doğru manalarını Kur’ân’ın bütünlüğü çerçevesini gözeterek ve âyetlerin de bağlamına bakarak kavrayabiliriz.

Mâverdi de tefsirinde sahâbenin âyetteki bir lafzın lügavi izahını başka bir âyetle yapma yönteminden istifade etmiştir.

Örnek 1:

İbn Abbas “*Hakki batıla karıştırmayın ve bile bile hakkı gizlemeyin.*”⁴⁰⁶ âyetindeki “لبس” fiilinin “karıştırmak” anlamında olduğunu “*وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا*” “Biz onu melek kılsaydık, bir insan şeklinde yapardık da, düşükleri şüpheye onları yine düşürmüş olurduk.”⁴⁰⁷ âyetindeki aynı fiil olan ve karıştırmak anlamında olan “لبس” ile tefsir etmiştir.⁴⁰⁸

Örnek 2:

İbn Abbas “*وَأَذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ*” “güçlü kulumuz Davud’u an; o, daima Allah’a yönelirdi”⁴⁰⁹ âyetindeki “ذَا الْأَيْدِ” “güç sahibi” ifadesini, “kuvvet sahibi” şeklinde “وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ” “Göğü, gücümüzle Biz kurduk; şüphesiz biz onu genişleticiyiz.”⁴¹⁰ âyetiyle tefsir etmiştir.⁴¹¹

3.1.5. Âyetin Muhtevasını Âyetle İzahı

Kur’ân-ı Kerîm’de bir konu, kıssa, hadise bazen değişik surelerde veya âyetlerde farklı bir yönünün anlatılmasıyla gelebilmektedir.⁴¹² Kur’ân’a çok iyi vâkıf olan sahâbe âyetlerin tefsirinde Kur’ân’ın bu özelliğinden istifade etmiştir. Mâverdi de tefsirinde sahâbenin bir âyetin manasının izahını başka bir âyetle yapmasından yararlanmıştır.

Örnek:

İbn Abbas “*بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ*” “insanoğlu, artık kendi kendinin şahididir”⁴¹³ âyetindeki insanın kendine şahit olmasını “*الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ*” “İşte o gün ağızlarını mühürleriz,

⁴⁰⁶ Bakara 2 /42.

⁴⁰⁷ Enâm 6 /9.

⁴⁰⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 112.

⁴⁰⁹ Sâd 38/17.

⁴¹⁰ Zâriyât 51/47.

⁴¹¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 83.

⁴¹² Mesela Kur’ân’da Yusuf kıssası hariç bütün peygamber kıssaları farklı surelerde geçmektedir. Yine Kıyametin kopması farklı surelerde değişik şekillerde anlatılmaktadır.

⁴¹³ Kıyamet 75/14.

Bizimle elleri konuşur, ayakları da yaptıklarına şahitlik eder”⁴¹⁴ âyeti ile tefsir etmiştir.⁴¹⁵

3.2. KUR’ÂN’IN SÜNNET’LE TEFSİRİ

Kur’ân tefsirinin ana kaynaklarından birisi de hiç şüphesiz sünnettir. Sünnetin Kur’ân karşısındaki konumu iki şekildedir. Ya Kur’ân’ı beyan etmek⁴¹⁶ ya da Kur’ân’a ilave bir hüküm getirmektir.⁴¹⁷ Sünnet, mana bakımından sonuçta Kur’ân’a dayanır. Dolayısıyla sünnet, Kur’ân’ın ya mücmelini tafsil eder, ya müşkil olanını açıklar, ya da muhtasar olanını izah eder. Çünkü sünnet, Kur’ân’ın beyanıdır. “*İnsanlara indirileni açıklayasın diye sana Kur’ân’ı indirdik.*”⁴¹⁸ âyetinin delalet ettiği mana da bu olmaktadır.⁴¹⁹

Nitekim Rasûlullah (sav.)’ın bu yönünü çok iyi bilen sahâbiler kendilerine kapalı gelenin açıklanmasında, mücmel olanın beyan edilmesinde, müşkil olanın vuzuha kavuşmasında, mutlak olanın takyid edilmesinde hep Rasûlullah (sav.)’a müracaat ederek meselelerini çözme yoluna gitmişlerdir.⁴²⁰ Netice olarak denilebilir ki; başlangıcından zamanımıza kadar gelmiş geçmiş bütün müfessirler, Sünnetin Kur’ân’ı tefsir ettiğinde ittifak etmişlerdir. Ancak Rasûlullah (sav.)’ın, Kur’ân’ın ne kadarını tefsir ettiği hususunda ihtilaf vardır. “Kur’ân’ın tümünü tefsir etti.” diyenler olduğu gibi “pek azını tefsir etti.” diyenler de vardır.⁴²¹

Mâverdi tefsirinin tamamında yüzlerce hadise yer vermiştir. Tefsirinin genelinde sahih ve hasen hadislerden yararlanmakla birlikte, zayıf hadislere de yer verdiğini söyleyebiliriz. Zayıf hadisler daha çok kıssaların açıklanması, surelerin faziletlerinin belirtilmesi gibi yerlerde kullanılmıştır.⁴²²

Mâverdi Kur’ân’ı sünnetle tefsir etmede sahâbe veya tabiunun âyetin tefsiri ile alakalı hadis rivâyetini bol miktarda kullanmıştır. Bunlar Mâverdi’nin Kur’ân’ı

⁴¹⁴ Yasin 36/65.

⁴¹⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, VI, 154.

⁴¹⁶ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, I, 4.

⁴¹⁷ Şâtıbî, **el-Muvâfakât**, IV, 5.

⁴¹⁸ Nahl 16/44.

⁴¹⁹ Şâtıbî, **el-Muvâfakât**, IV, 9.

⁴²⁰ Zehebî, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, I, 55.

⁴²¹ Gümüş, **Kur’ân Tefsiri’nin Kaynakları**, s. 49.

⁴²² Sümertaş, Burhan, “Mâverdi ve en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsiri”, **DEÜİFD**, XXVIII/2008, s. 56.

Sünnetle tefsirinde nakil niteliğindedir.⁴²³ Mâverdi'nin verdiği bu hadis rivâyetleri doğrudan veya dolaylı olarak âyetin tefsiriyle alakalıdır. Fakat sahâbenin veya tabiunun âyeti sünnetle tefsir ettiğine dair örnekler ise daha azdır. Biz sahâbenin Allah Rasûlünün sözlerine dayanarak yapmış olduğu âyet tefsirlerinden üç örnek vereceğiz.

Örnek 1:

İbn Mesûd ve Übey b. Ka'b "الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ" "وَهُمْ مُهْتَدُونَ الْأَمْنُ" *İmana ermiş olan ve zulüm işleyerek imanlarını karartmayanlar, işte onlardır güven içinde olacak olanlar, çünkü doğru yolu bulanlar onlardır!*"⁴²⁴ âyetindeki "ظلم" "zulüm" lafzını şirk olarak tefsir etmişlerdir. Ve İbn Mesûd bu âyet hakkındaki rivâyetini peygambere dayandırarak şöyle açıklıyor: "Bu âyet indiğinde bu durum Müslümanlara çok ağır geldi ve dediler ki, 'Bizden kim nefesine zulmetmez ki?' Bunun üzerine Allah Rasûlü durum sizin bildiğiniz gibi değil, o Lokman'ın oğluna: "يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" *Ey oğulcuğum! Allah'a ortak koşma, doğrusu Allah'a ortak koşmak büyük zulümdür*" dediği gibidir" buyurdu."⁴²⁵

Örnek 2:

Hz. Ali "وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ" *Allah, cennete çağırır ve dilediğini doğru yola erdirtir.*"⁴²⁶ âyetindeki "صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ" "doğru yol" ifadesini, "Allah Rasûlünü, 'Doğru yol, Allah Teala'nın kitabıdır' derken işittim" diyerek, âyetin tefsirini Allah Rasûlünün hadisi ile yapmıştır.⁴²⁷

Örnek 3:

İbn Abbas "وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ" *...Onlar yıldızla da yollarını bulurlar*"⁴²⁸ âyetini, Allah Rasûlüne sordum O da "Ey İbn Abbas! O, kıblenizin üzerindeki Kuzey Yıldızıdır. Onunla karada ve denizde yönünüzü bulursunuz buyurdu diyerek yön

⁴²³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 265, 308, 376, II, 179, 217, 329; III, 169, 220, 384; IV, 86, 122, 259; V, 335, 433, 443; VI, 141, 228, 240.

⁴²⁴ Enam 6/82.

⁴²⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 138.

⁴²⁶ Yunus 10/25.

⁴²⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 431.

⁴²⁸ Nahl 16/16.

bulmada onun yol gösterici olduğu şeklindeki tefsirini Allah Rasûlünden duyduğu şekilde açıklamıştır.⁴²⁹

3.3. KUR'ÂN'IN ULÛMÜ'L-KUR'ÂN İLE TEFSİRİ

Ulûmü'l-Kur'ân kavramı, bir izâfet terkididir. “*Ulûm*”, ilim kelimesinin çoğuludur. Lügatta bilmek ve anlamak anlamındadır.⁴³⁰ “*Kur'ân*” lafzı ise, ‘okudu’ manasına gelen “قرأ” filinden türemiş olup “gufrân” vezninde bir masdardır.⁴³¹ Kur'ân terim olarak ise “Hz. Peygamber’e vahiy yoluyla indirilip Mushaflara yazılan, tevâtüren nakledilen ve okunmasıyla ibadet edilen mûciz bir kelâmdır”⁴³² şeklinde tanımlanabilir. Terim olarak ulûmü'l-Kur'ân ise “Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı ilimler olan esbâb-ı nüzûl, kıraat, icâzu'l-Kur'ân, nâsih-mensuh, irâbu'l-Kur'ân, garîbü'l-Kur'ân gibi ilimlerdir.”⁴³³ Kur'ân ilimleri, Kur'ân'ı anlarken kullanılacak bilgiler anlamındadır. Kur'ân ilimleri, Kur'ân'ın nasıl anlaşılacağını değil, onu anlamaya yönelindiğinde nelere bakılması gerektiğini bildirir.⁴³⁴

Allah Rasûlü nazil olan âyetleri, lafızlarını ezberlemeleri ve hükümleriyle amel etmeleri için sahâbîlere okur, kapalı kalan ve izah edilmesi gereken hususları onlara tefsir ederdi.⁴³⁵ Sahâbenin Kur'ân'a yönelik faaliyetleri onu okuma, ezberleme, manasını anlama ve anlatmadan ibaretti. Onlar Kur'ân'ın manasıyla ilgili bilgileri kendi dönemlerinde rivâyet yoluyla aktarmıştır.⁴³⁶ Kur'ân'ı-Kerîm'in ilk defa toplanması Hz. Ebû Bekir zamanında Yemame harbinden sonra olmuş,⁴³⁷ Hz. Osman döneminde ise Kur'ân çoğaltılmıştır.⁴³⁸ Kur'ân'a yönelik çalışmalar daha sonra Abdülmelik b. Mervan zamanında Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin (v. 69/688) Kur'ân'a hareke yerine nokta koymasıyla devam etmiş ve onun ardından iki

⁴²⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, III, 183.

⁴³⁰ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, “A-L-M”, XV, 311.

⁴³¹ Suyûtî, **el-İtkân**, I, 340.

⁴³² Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I, 33.

⁴³³ Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I, 38.

⁴³⁴ Görener, İbrahim, “Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağırıştırması Sorunu”, **Bilimname** XVI, 2009/1, 16-17.

⁴³⁵ Yıldırım, Suat, **Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri**, İstanbul, 1983, s. 22.

⁴³⁶ Demirci, **Tefsir Usûlü**, s. 142.

⁴³⁷ el-Kattân, Mennâ, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Kahire, 2000, s. 120-123.

⁴³⁸ Kattan, **Mebâhis**, s. 123-127.

öğrencisi Nasr b. Âsım (v. 89/707) ve Yahya b. Ya'mer (v. 129/746) ile bu çalışmaları devam ettirmişlerdir.⁴³⁹

Tefsir, garîbü'l-Kur'ân, mekki-medeni, esbâbü'n-nüzûl ilmleri sahâbe ve tabiundan rivâyet yoluyla nakledilmiş ve onların rivâyet ettiği bu bilgiler hicri ikinci asırda tedvin edilmeye başlanmıştır. Kur'ân ilimlerinin (Ulûmü'l-Kur'ân) tedvini hicri ikinci asırda başlamakla beraber,⁴⁴⁰ Zerkânî bu tabirin ilk defa hicri V. asırda yaşamış olan Ali b. İbrahim el-Hûfî (v. 430/1038) tarafından yazılan “*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*” adlı eserde kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir.⁴⁴¹

el-Hûfî “*ulûmü'l-Kur'ân*” kavramını ilk defa kullanmakla beraber şâyet yazmış olduğu eser Kur'ân ilimlerinin bütün şubelerini kapsamadığı, sadece tefsir usûlüne dair bazı bilgileri içerdiği kabul edilirse bu kavramın ilk defa Zerkeşi'nin (v. 794/1391) yazmış olduğu “*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*” adlı eserle ortaya çıktığı kabul edilir.⁴⁴²

Görüldüğü gibi sahâbe döneminde olmayan ulûmü'l-Kur'ân kavramının ilk defa Mâverdi'nin çağdaşı olan bir âlim tarafından kullanılmasına rağmen biz Nüket'te ulûmü'l-Kur'ân tabirine hiç rastlamadık. Fakat ulûmü'l-Kur'ân ilimlerinden olan esbâb-ı nüzûl,⁴⁴³ nâsih-mensuh,⁴⁴⁴ muhkem-müteşâbih,⁴⁴⁵ mekki-medeni,⁴⁴⁶ huruf-u mukattaa⁴⁴⁷ tabirleri kullanılmıştır. Hatta bu tabirler bizzat sahâbe tarafından kullanılmıştır. Biz de sahâbenin ulûmü'l-Kur'ân ile tefsirinden, sahâbenin sebab-i nüzûl, nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih, mekki-medeni ve huruf-u mukattaa konusunda yapmış olduğu tefsirini kastediyoruz.

⁴³⁹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 480.

⁴⁴⁰ Pazarbaşı, Erdoğan-Görener, İbrahim, “Kur'ân İlimlerinin Tarifi, Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi”, *E.Ü. İ. F. Dergisi*, Sayı 10, Kayseri, 1998, s. 189.

⁴⁴¹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 50; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 137.

⁴⁴² Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 138.

⁴⁴³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 175.

⁴⁴⁴ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 361.

⁴⁴⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 369.

⁴⁴⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 446.

⁴⁴⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 64.

3.3.1. Sebeb-i Nüzûl

İlahi vahiy, muhatap olduğu toplumun sosyo-kültürel özelliklerini göz önüne alarak tedricen nâzil olmuştur. Yani nüzûl döneminde, ilahi vahiy ile yaşanan hayat arasında canlı bir diyalogun olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu iki taraf arasındaki iletişimi inceleyen ilim dalına “*esbâb-ı nüzûl*” denmektedir. Terim olarak “*esbâb-ı nüzûl*” nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdisе veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hadiseye denir.⁴⁴⁸

Kur’ân âyetlerinin nüzûlü iki kısımdır: birincisi, doğrudan doğruya hiçbir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan inen âyetler, ikincisi, bir olayı müteakip veya bir suale cevap olarak inen âyetlerdir.⁴⁴⁹ Esbâb-ı nüzûl hakkındaki görüşler, ancak rivâyetle ve vahyin inişine şahid olup âyetlerin iniş sebeplerini bilen kimselerden işitmekle olur.⁴⁵⁰ Yani bu bilgiler sahâbilerden rivâyetle ancak bilinebilir. Sahâbilerin bu konudaki rivâyeti, merfu hadis hükmündedir.⁴⁵¹

Âyetlerin iniş sebeplerini bilmenin çeşitli faydaları vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: Esbâb-ı nüzûl, âyetin manasını anlamaya yardımcı olur. Çünkü sebebi bilmek, neticeyi bilmeyi sağlar.⁴⁵² İkinci olarak hükümlerin konulma hikmetini anlamada yardımcı olmaktadır. Bir diğer faydası, ibareleri anlamada hükmün hususiliğini ön plana çıkaranlar için hükmün özel sebebini bilmede yardımcı olmaktadır. Son olarak, âyetler arasında var olduğu düşünülen işkâli gidermede yardımcı olmaktadır.⁴⁵³

Sebeb-i nüzûl ile tefsir, sahâbenin âyetlerin tefsirinde en çok yararlandığı yöntemlerindendir. Nüket’te Mâverdi’nin sahâbenin âyetleri sebeb-i nüzûl ile tefsir etme metodundan dokuz şekilde yararlandığı görülmektedir. Mâverdi bazen de

⁴⁴⁸ Serinsu, Ahmed Nedim, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 68.

⁴⁴⁹ Suyûti, **el-İtkân**, I, 189.

⁴⁵⁰ el-Vahidi, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed (v. 468/1076), **Esbâbü'n-Nüzûl** (Tah. Eymen Salih Şa’ban), Dârü'l-Hadis, Kahire, 1424/2003, s. 11; Suyûti, Celâleddin, **Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl** (Tah. Abdulgaffar Süleyman el-Bizâri), el-Mektebetü's-Sekafî, Kahire, 1423/2002, s. 10.

⁴⁵¹ el-Vahidi, **Esbâbü'n-Nüzûl**, s. 11.

⁴⁵² Suyûti, **el-İtkân**, I, 190-191; İbn Teymiyye, **Mukaddime fî Usûli't-Tefsir**, s. 43.

⁴⁵³ Suyûti, **el-İtkân**, I, 190-191.

birden fazla sebep-i nüzûlün olduğu yerde “şu ihtimal de vardır” diyerek kendi görüşünü serdetmiştir.⁴⁵⁴

3.3.1.1. Âyetin Kimler veya Hangi Gruplar Hakkında İndiğini Belirtmesi

Sahâbenin âyetleri sebep-i nüzûl ile tefsirde en çok takip ettiği metot, âyetin kimler veya hangi gruplar hakkında indiğini belirtmekle âyeti tefsir etmesi olmuştur. Nüket’te bu konuda bol miktarda örnek mevcuttur.⁴⁵⁵ İbn Abbas’ın, Ebû Cehil hakkında 84 âyet, Velid b. Müğîre hakkında 104 âyet, Nadır b. Hâris hakkında 32 âyet indi sözü de bunu teyit etmektedir.⁴⁵⁶ Nüket’te sahâbeden gelen sebep-i nüzûlle alakalı sahâbenin tefsiri mahiyetindeki rivâyetlerin çoğu bu gruba aittir.

Örnek:

İbn Abbas “سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا” *“İnsanların beyinsizleri, “Yöneldikleri kableden onları çeviren nedir?” diyecekler; de ki: “Doğu ve batı Allah’ındır. O, dilediğini doğru yola eriştirir.”*⁴⁵⁷ âyetinin sebep-i nüzûlünü şöyle açıklıyor: “Rasûlüllah kiblede Kâbe’ye yönelince Rufâa b. Kays, Ka’b b. Eşref, Rabî ve Kinane b. Ebi’l-Hukayk Rasûlüllah’a gelerek şöyle dediler: Sen İbrahim’in milleti ve dini yolunda olduğunu iddia ediyordun, seni yöneldiğin kablenden (Beyti’l-Makdis) çeviren nedir? Önceki kiblene dön, biz de sana uyalım, seni tasdik edelim. Onlar bununla ancak fitne çıkarmak istiyordu. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”⁴⁵⁸ İbn Abbas bu şekilde âyetin sebep-i nüzûlünü zikrederek âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Servetlerini (Allah rızası için) gece ve gündüz, gizlice ve açıkça harcayanlar, mükâfatlarını Rablerinin katında göreceklidir, onlara ne korku vardır, ne de üzülmürler.” âyeti için sebep-i nüzûlü hakkında üç görüşde ihtilaf ettiler der ve dördüncü ihtimal diyerek kendi görüşünü serdeder. Bak. Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, I, 347.

⁴⁵⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, I, 175, 186, 198, 250, 261, 284; II, 64, 77, 104, 127, 132, 138; III, 101, 121, 163, 238, 259, 387; IV, 6, 40, 73, 76, 101, 259; V, 33, VI, 24, 273, 287, 306, 309.

⁴⁵⁶ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, VI, 309.

⁴⁵⁷ Bakara 2/142.

⁴⁵⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, I, 198.

3.3.1.2. Bir Âyet Hakkında Farklı Nüzûl Sebepleri Belirtmesi

Sahâbe bazen de bir âyet hakkında birden fazla sebep-i nüzûl zikretmiştir. Mâverdi bu durumu âyetin sebep-i nüzûlünde (üç görüşte, beş görüşte vb.) ihtilaf ettiler şeklinde belirtmiştir.⁴⁵⁹ Bu görüşlerin hepsi her zaman sahâbeye ait olmamakla, bazen Tabiun’a da ait olmakla beraber sadece sahâbeye ait olan görüşler de vardır.⁴⁶⁰

Örnek:

“وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” *“Kur’ân okunduğu zaman ona kulak verin, dinleyin ki merhamet olunasınız”*⁴⁶¹ âyetinin sebep-i nüzûlü İbn Mesûd’a göre “biz namazda birbirimize selam verirdik selamün ala filan” şeklinde ve bunun üzerine bu âyet geldi. Hz. Âişe’ye göre ise Cuma hutbesinde hazır bulunanların susması ve konuşmaması hakkında nazil oldu.⁴⁶²

3.3.1.3. Birden Fazla Sahâbinin Aynı Sebeb-i Nüzûlde İttifakı

Bazen de birden fazla sahâbe bir âyetin sebep-i nüzûlünde ittifak etmiştir.⁴⁶³ Mâverdi bu durumu bunların görüşü (bu İbn Abbas, İbn Ömer’in görüşü gibi) şeklinde belirtmiştir.⁴⁶⁴

Örnek:

İbn Abbas, İbn Ömer ve Câbir’e göre “وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا” *“Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah’ı ve peygamberini inkâr ettiler, fasık olarak öldüler.”*⁴⁶⁵ âyetinin sebep-i nüzûlü şöyledir:

“Abdullah b. Übey b. Selül ölünce oğlu Nebi (sav.)’a geldi, babasının cenaze namazını kıldırmasını istedi ve kefenlemek için de Allah Rasûlünün gömleğini istedi. Allah Rasûlü de terli bir şekilde gömleğini ona verdi. Onu kefenlediler ve hazırladılar. Allah Rasûlü namaz kılmak istedi. Hz. Ömer onu çekti

⁴⁵⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 347, 500, 515; II, 70, 290, 293, 409; IV, 419.

⁴⁶⁰ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 70.

⁴⁶¹ Araf 7/204.

⁴⁶² Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 290.

⁴⁶³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 343, 423, 504; II, 388; III, 101; V, 477.

⁴⁶⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 504; II, 388

⁴⁶⁵ Tevbe 9/84.

ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasülü! Allah seni onlara namaz kılmaktan men etmedi mi?” Allah Rasülü de: “Ey Ömer Rabbim beni serbest bıraktı” dedi ve “اسْتَغْفِرُ لَهُمْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ أَوْ” *“Onların ister bağışlanmasını dile, ister dileme, birdir. Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen Allah onları bağışlamayacaktır...”*⁴⁶⁶ âyetini okuyup yetmişin üzerine çıkacağım dedi. Onun namazını kıldı. Bunun üzerine bu âyet indi. Allah Rasülü bundan sonra herhangi bir münafık için namaz kılmadı.⁴⁶⁷

3.3.1.4. Aynı Sahâbinin Bir Âyet Hakkında İki Farklı Sebeb-i Nüzûl

Belirtmesi

Bazen de bir sahâbe bir âyet hakkında iki farklı sebeb-i nüzûl belirtmiştir. Fakat bu durum yaygın değildir. Mâverdi’nin tefsirinde sahâbenin bu durumuyla alakalı aşağıda vereceğimiz tek örnekle karşılaştık. Mâverdi bu örnekte birinci görüşün Ebû Saîd el-Hudrî’den rivâyet edildiğini, ikinci görüşün ise doğrudan onun görüşü olduğunu belirtmektedir.

Örnek:

Ebû Saîd el-Hudrî “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ” *“Evli kadınlarla evlenmeniz de haram kılındı. Maliki bulduğunuz cariyeler müstesna...”*⁴⁶⁸ âyeti hakkında iki farklı sebeb-i nüzûl belirtmiştir:

1- Allah Rasülü Evtas ehlini esir alınca biz, “Ey Allah’ın Nebisi! Neseplerini ve eşlerini bildiğimiz kadınlarla nasıl ilişkide bulunabiliriz?” dedik bunun üzerine bu âyet indi.

2- “Bu âyet eşleri olup da Allah Rasülü’ne hicret eden kadınlar hakkında indi. Müslümanlar onlarla evlendiler, sonra eşleri de muhacir oldular ve böylece Müslümanlar onları nikâhlamaktan men edildiler”⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Tevbe 9/80.

⁴⁶⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 388.

⁴⁶⁸ Nisâ 4/ 24.

⁴⁶⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 469-470.

3.3.1.5. Tarihi Durum Tesbitinde Bulunması

Sahâbe bazen de sebep-i nüzûlü belirtirken insanların Cahiliyye dönemindeki adetleri, gelenekleri ve görenekleri ile İslam sonrası dönem arasında tarihi bir durum tesbiti yapmıştır.

Örnek:

İbn Abbas “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ” (Bununla beraber), Rabbinizden (hac esnasında) bir lütuf elde etmek için ticaret yaparsanız günah işlemiş olmazsınız...”⁴⁷⁰ âyetinin sebep-i nüzûlünü şöyle açıklıyor: “Cahiliyye zamanında insanlar Zülmeceaz ve Ukaz panayırırlarında ticaret yaparlardı. İslam gelince insanlar bu âyet nazil oluncaya kadar ticaret yapmayı terk etti.” İbn Abbas burada o zamanki Arapların sosyal ve ekonomik yapısıyla alakalı tarihi bir tesbit yapmıştır.⁴⁷¹

3.3.1.6. Âyetin Kimin Hakkında ve Ne Zaman İndiğini Belirtmesi

Sahâbe bazen de âyetin kimin hakkında indiğini ve indiği zamanı belirtmiştir.⁴⁷²

Örnek:

İbn Abbas “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُزِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ جَعَلْنَاهُ” (Doğrusu inkâr edenleri, Allah'ın yolundan, yerli ve yolcu bütün insanlar için eşit kılınan Mescid-i Haram'dan alıkoyanları ve orada zulm ile yanlış yola saptırmak isteyenleri, can yakıcı bir azaba uğratarız)”⁴⁷³ âyetinin Hudeybiye yılında Allah Rasûlünü umre yapmaktan engelleyen Ebû Süfyan ve ashâbı hakkında indiğini belirtmektedir.⁴⁷⁴

3.3.1.7. Sadece Olaya Vurgu Yapması

⁴⁷⁰ Bakara 2/198.

⁴⁷¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 260.

⁴⁷² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 318; III, 304.

⁴⁷³ Hac 22/25.

⁴⁷⁴ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV, 16.

Sahâbe bazen de sadece âyetin inmesine sebep olan hadiseyi ön plana çıkarmıştır.⁴⁷⁵

Örnek:

İbn Abbas “ قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ ”⁴⁷⁶ “De ki: “İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini derseniz deyin, en güzel isimler O'nundur...”⁴⁷⁷ âyetinin sebep-i nüzûlünü şöyle açıklamaktadır: “Nebi (sav.) secdede “ya rahman ya rahim” diyerek dua ediyordu. Bunun üzerine müşrikler, “Bu bir tek ilaha inandığımı iddia ediyor fakat iki ilaha birden dua ediyor” dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.”⁴⁷⁷

3.3.1.8. Âyetin Hz. Peygambere Sorulan Soru Üzerine İndiğini Belirtmesi

Sahâbe bazen de âyetin Hz. Peygambere sorulan bir soru üzerine nazil olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁸

İbn Mesûd “ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ ”⁴⁷⁹ “Onlar, Allah'ın yanında başka tanrı tutup ona yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Zina etmezler. Bunları yapan günaha girmiş olur.”⁴⁷⁹ âyetinin sebep-i nüzûlünü şöyle izah etmektedir:

“Ben, ‘Ya Rasûlüllah! Allah katında hangi günah daha büyüktür?’ dedim. Allah Rasûlü, ‘Seni yaratan Rabbine ortak koşmandır’ buyurdu. ‘Sonra hangisidir’ dedim. Allah Rasûlü ‘Seninle beraber doyurmaktan korktuğun çocuğunu öldürmendir’ buyurdu. ‘Sonra hangisidir’ dedim. Allah Rasûlü ‘Komşunun karısıyla zina etmendir’ buyurdu. Allah bunun üzerine bu âyeti indirdi.”⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 509; III, 156, 281; IV, 106, 120, 293; V, 233, 327, 530; VI, 253, 363, 369.

⁴⁷⁶ İsrâ 17/110.

⁴⁷⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, III, 280-281.

⁴⁷⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, IV, 157, 402; VI, 32, 43.

⁴⁷⁹ Furkan 25/68.

⁴⁸⁰ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, IV, 157.

3.3.1.9. Âyetin Nazil Olduğu Mekânı Belirtmesi

Sahâbe bazen de âyetin indiği mekânı belirtmekle âyetin tefsirine açıklık getirmiştir.

Örnek:

Câbir b. Abdullah “ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمْ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ الْجَنَّةُ وَالْفُرْقَانُ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ” *“Allah şüphesiz, Allah yolunda savaşıp, öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını Tevrat, İncil ve Kur’ân’da söz verilmiş bir hak olarak cennete karşılık satın almıştır. Verdiği sözü Allah’tan daha çok tutan kim vardır? Öyleyse, yaptığınız alışverişe sevinin; bu büyük başarıdır.”*âyetinin sebab-i nüzûlünü şöyle açıklamaktadır:

“Bu âyet Allah Rasûlü’ne o mescitteyken indi bunun üzerine insanlar tekbir getirdiler. Ensardan ikinci bir adam Allah Rasûlünün iki omzundan birinin üzerinde olan ridasına bakarak ‘Ya Rasûlüllah! Bu âyet mi indi?’ dedi. Allah Rasûlü ‘Evet’ buyurdu. Bunun üzerine Cabir b. Abdullah, ‘Bu ne kabul etmeyeceğimiz ne de sırt çevireceğimiz kârlı bir satıştır’ dedi.”⁴⁸¹

3.3.2. Nâsih-Mensûh

Nesih sözlükte ortadan kaldırmak, ilga etmek, bir şeyi bir yerden bir yere aktarmak⁴⁸² anlamlarına gelmektedir. İstilahî olarak ise, şer’i bir hükmü, şer’i bir delille kaldırmaktır.⁴⁸³ Neshin vuku’ bulmasının bazı şartları vardır. Bunlardan en önemlileri şu şekildedir: Neshe konu olan naslar, şer’i bir hüküm olmalı⁴⁸⁴, nâsih ve mensuh arasında zaman bakımından bir farkın bulunması gerekmektedir. Yani mensuh nassın önce, nâsihin ise sonra indirilmiş olması gerekmektedir.⁴⁸⁵

Nesih, Hz. Peygamber ve sahâbeden nakille veya ümmetin icmasıyla sâbit olur.⁴⁸⁶ Neshin çeşitlerini şöyle sıralamak mümkündür: 1- Metni/tilaveti ve hükmü mensuh naslar. Örneğin beş emzirme. 2- Metni/tilaveti bâki hükmü mensuh,

⁴⁸¹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 406.

⁴⁸² Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, II, 194; Suyûtî, **el-İtkân**, IV, 1435; Kattan, **Mebâhis** s. 223.

⁴⁸³ Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, II, 195.

⁴⁸⁴ Kattan, **Mebâhis**, s. 224.

⁴⁸⁵ Demirci, **Tefsir Usûlü**, s.163.

⁴⁸⁶ Kattan, **Mebâhis**, s. 226.

Mücadele 58/12. necva âyetinin yine bu surenin 13. âyetiyle nesh olması gibi. 3- Hükmü bâki metni/tilaveti mensuh, bunun örneği de recm âyeti olduğu iddia edilen rivâyettir.⁴⁸⁷ Nesih dört şekilde olur: 1- Kur'ân'ın Kur'ân'la neshi 2- Kur'ân'ın Sünnetle neshi 3- Sünnetin Kur'ân'la neshi 4- Sünnetin Sünnetle neshi.⁴⁸⁸

Neshi kabul eden Mâverdi, yeri geldikçe nâsih-mensuhu bildirmiştir. O, mensuh âyetler konusunda biraz ihtiyatsızca davranan ve sayılarını yüzlere çıkaranlar kadar olmasa da, bir hayli âyetin mensuh olduğunu iddia etmiş veya mensuh olduklarına dair rivâyetleri tefsirine almıştır. Mâverdi'nin nâsih-mensûha dair rivâyet ve açıklamalarına baktığımızda -kendisi açıkça belirtmese de- bir âyetin ancak yine bir âyetle neshini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü o, hadislerle neshi hiç göstermemiştir.⁴⁸⁹

Mâverdi sahâbenin âyetleri nâsih-mensuh ile tefsir etme metodundan yararlanmış. Mâverdi sahâbenin bu yöntemini kullanırken mensuh âyetten sonra nasih âyeti verip, (nesheden âyet ile : *انها منسوخة بقوله تعالى* : âyeti ile mensuttur,⁴⁹⁰ *(ان ذلك منسوخ)* neshedilmiştir⁴⁹¹ şeklinde bazen de mensuh âyetten sonra *(ثم نسخ ذلك)* Allah bunu neshetti⁴⁹² deyip nasih âyeti vererek nesihliği belirtmiştir. Mâverdi bazen de âyetin nesh olup olmadığı hakkındaki ihtilafları zikretmiş,⁴⁹³ neshin olmadığını belirtmek için “muhkemdir”⁴⁹⁴ ya da neshin olduğunu belirtmek için “hükmü mensuttur”⁴⁹⁵ gibi sahâbenin görüşü olan tabirlerle âyetleri tefsir etmiştir. Sahâbenin âyeti nâsih-mensuh ile tefsir etme metodundan üç örnek vererek konunun daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

Örnek 1:

İbn Abbas, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ*, “*Ey İnananlar! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı: Hür ile hür insan, köle ile köle ve kadın ile kadın...*”⁴⁹⁶ âyeti hakkında “Allah

⁴⁸⁷ Zerkâni, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 246-247; Kattan, *Mebâhis*, s. 230-232.

⁴⁸⁸ Kattan, *Mebâhis*, s. 228-230.

⁴⁸⁹ Sümertaş, “Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri”, s. 58.

⁴⁹⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 133.

⁴⁹¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 41.

⁴⁹² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 229.

⁴⁹³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 9, 41.

⁴⁹⁴ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 413.

⁴⁹⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 77.

⁴⁹⁶ Bakara 2/178.

İslamiyetin başında bu âyetle erkeğe karşı erkeğin, kadına karşı kadının, köleye karşı köle öldürülmesini farz kıldı sonra bunu “ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ ” *Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişe ve yaralara karşılıklı ödeme yazdık...*⁴⁹⁷ âyeti ile neshetti” diyerek tefsir etmiştir.⁴⁹⁸

Örnek 2:

İbn Ömer “ وَإِنْ تُبْذُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَعْفُورُ لِمَنْ “ *İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah her şeye Kadir'dir.*”⁴⁹⁹ âyetini, insanın gizlediği şeylerde genel olarak onun hükmü sabittir. Allah dilediğini sorumlu tutar, dilediğini bağışlar, şeklinde, bu âyetin mensuh olmadığını hükmünün sabit olduğunu söyleyerek âyeti tefsir etmiştir.⁵⁰⁰

Örnek 3:

İbn Abbas “ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ ” *İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler*”⁵⁰¹ âyetinin tefsirinde, onların (inanenlerin) toptan savaşa çıkmadığını, çünkü bunun farzı kifaye olduğunu, fakat bu âyetin “ وَتَقَالُوا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ أَنْفَرْتُمْ خِفَافًا ” *İsteyen, istemeyen, hepiniz savaşa çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihat edin. Bilirseniz bu sizin için hayırlıdır.*”⁵⁰² âyeti ile neshedildiğini söyleyerek⁵⁰³ nâsih-mensûha işaret etmek suretiyle âyeti tefsir etmiştir.

⁴⁹⁷ Maide 5/45.

⁴⁹⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 229.

⁴⁹⁹ Bakara 2/284.

⁵⁰⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 360.

⁵⁰¹ Tevbe 9/122.

⁵⁰² Tevbe 9/41.

⁵⁰³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 415.

3.3.3. Muhkem-Müteşabih

Muhkem: Naslarda işaret edilen mananın vâzih olmasıdır.⁵⁰⁴ Müteşabih: Kendisinden neyin kastedildiği tam olarak anlaşılmayan, birçok manaya ihtimali bulunan ve açıklanmaya ihtiyaç duyulandır.⁵⁰⁵

Mâverdi sahâbenin muhkem ve müteşabih hakkındaki görüşlerini “هُوَ الَّذِي” “أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ” *Sana Kitap'ı indiren O'dur. Onda Kitap'ın temeli olan kesin anlamlı âyetler vardır, diğerleri de çeşitli anlamlıdır...*⁵⁰⁶ âyetinin tevilinde dile getirmektedir.

Mâverdi Nüket'te muhkem-müteşabih hakkında sahâbenin iki farklı yaklaşımına değinmektedir. Mâverdi bu konuda kendi görüşünü de belirtmektedir. Mâverdi'nin görüşü Câbir b. Abdullah'ın görüşüne yakındır. Mâverdi'nin görüşüne göre muhkem hükümlerinin manası, akledilebilen şeydir. Müteşabih ise, hükümlerinin manası akledilmeyen namazların sayısı, ramazan orucunun şaban ayında değil de ramazan ayında olması gibi şeylerdir.⁵⁰⁷ Sahâbenin iki farklı yaklaşımı ise şöyledir:

1- İbn Abbas ve İbn Mesûd, muhkemle nâsihi müteşabih ile mensuhu bir tutmaktadır. Yani muhkem nasihtir müteşabih ise mensûhtur.

2- Câbir b. Abdullah ise muhkemi âlimlerin tevilini bildiği, manasını ve tefsirini anladığı şeyler olarak, müteşabihi ise sadece Allah'ın kendisinin bildiği kıyametin vakti, güneşin batıdan doğması, İsa (as.) zuhuru vb. şeyler olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁸

3.3.4. Huruf-u Mukattaa

Kur'ân'da bazı surelerin başlarında yer alan harflere mukattaa harfleri (kesik harfler) denir. Zahiri itibariyle herhangi bir manaya işaret etmediklerinden dolayı “hakiki müteşabih” olarak kabul edilen söz konusu harfler hakkında İslâmın ilk yıllarından itibaren bazı yorumlar yapılagelmıştır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 309.

⁵⁰⁵ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 309-311.

⁵⁰⁶ Âl-i İmrân 3/7.

⁵⁰⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 369-370.

⁵⁰⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 369.

⁵⁰⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.193.

Mukattaa harfleri, 29 surenin başında yer almıştır. Bu harfler tek geldikleri gibi ikili, üçlü, dördlü ve beşli şekilde de gelmiştir. Tamamı 14 farklı harf olup, 13 ayrı şekilde Kur’ân’da geçmektedir.⁵¹⁰ Bu 29 surenin 27si mekkî,⁵¹¹ 2si medenidir.⁵¹²

Huruf-u mukattaa’nın ne olduğu konusunda ise çeşitli görüşler mevcuttur. Huruf-u mukattaa’nın Kur’ân’ın sırrı olduğu, Allah’ın isim ve sıfatlarının kısaltması olduğu, hece harfleri olduğu, Allah’ın üzerine yemin ettiği isimleri olduğu, Kur’ân’ın isimleri olduğu, surelerin isimleri olduğu, bu ümmetin ömrüne delalet eden ebced hesabı olduğu, dikkat çekme için geldiği, Kur’ân’ın da bu harflerden oluştuğu ve benzerini getirmenin aczine delalet ettiği gibi çok çeşitli yorumlar mevcuttur.⁵¹³

Huruf-u mukattaa’nın Kur’ân-ı Kerîm’de gelme sebebi ise bizim kanaatimize ve yapılan en makul yoruma göre şudur: Kur’ân’ın meydan okuması karşısında aciz kalan kâfirlerin: “...*Bu Kur’ân’ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız.*” demesidir. Allah bu eşsiz nazmı (huruf-u mukattaa ile sureye başlama) indirince kâfirler buna şaşırdılar ve bu şaşırmaları, dinlemelerine sebep oldu. Başını dinlemeleri, sonrasını da dinlemelerine sebep oldu ve böylece kalpleri inceldi, gönülleri yumuşadı.⁵¹⁴ Böylece kâfirlerin Kur’ân karşısındaki Kur’ân’ı dinlemekten müstağni olma çabaları işe yaramadı.

Mâverdi sahâbenin sure başlarındaki huruf-u mukattaa’yı tefsir etmesinden de yararlanmıştı. Mâverdi sahâbenin huruf-u mukattaa hakkındaki görüşlerini her farklı huruf-u mukattaa’nın geçtiği surenin başında vermiştir. Aynı huruf-u mukattaa’nın geçtiği yerlerde ya “te’vili daha önce geçti”⁵¹⁵ demiştir ya da ikincisinde hiçbir açıklama yapmamıştır.⁵¹⁶

Örnek 1:

Bakara Suresinin ilk âyeti olan “الم” hakkında İbn Abbas “o Allah’ın üzerine yemin ettiği isimlerindendir”, İbn Mesûd ise “isimlerden ve fiillerden olan

⁵¹⁰ Suyûti, **el-İtkân**, IV, 1372-1381; Zerkeşi, **el-Burhân** I, 165-178; Demirci, **Tefsir Usûlü**, s.194.

⁵¹¹ Mekkî olanlar: Araf (المص), Yunus, Hud, Yusuf, İbrahim ve Hicr (الر), Rad (المر), Meryem (كهيعص), Neml (طس), Kasas ve Şuara (طسم) Ankebût, Rum Lokman ve Secde (الم), Yasin (يس), Sad (ص), Mû’mîn, Fussilet, Casiye, Ahkaf, Zuhurf ve Duhan (حم), Taha (طه), Kaf (ق), Kalem (ن), Şura (حم عسق) şeklindedir.

⁵¹² Medeni olanlar Bakara ve Âl-i İmrân’dır. (الم) şeklindedir.

⁵¹³ Suyûti, **el-İtkân**, IV, 1372-1388.

⁵¹⁴ Zerkeşi, **el-Burhân**, I, 175.

⁵¹⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, V, 167.

⁵¹⁶ Bak Âl-i İmrân ve Zuhurf Surelerinin başındaki huruf-u mukattaa’lar gibi.

huruf-u mukattaadır “ا ene”, “ل Allah”, “م de e’lam”dır. Manası ise, “Ben Allah’ım görürümdür” şeklinde açıklamıştır.⁵¹⁷ Araf Suresinin ilk âyeti olan “المص” hakkında ise İbn Abbas her ne kadar yaptığı açıklamayla harfler arasında tam bir uyum olmasa da “Ene Allahü üfaddilü (Ben Allah’ım üstünüm)”,⁵¹⁸ şeklinde Yûnus suresinin ilk âyeti olan “الر” harflerini ise “Ene Allahü era (Ben Allah’ım görürüm)”⁵¹⁹ şeklinde açıklamıştır.

Örnek 2:

Hiz. Ali “كهيعص” hakkında “Allah’ın isimleridir” demiştir. İbn Abbas “طه” için Süryanice “ya racül (ey adam)” anlamında olduğunu söylemiştir.⁵²⁰ Kalem suresinin ilk âyetinin başı olan “ن” huruf-u mukattaası için İbn Abbas “Yeryüzündeki yunus balığıdır” demiştir, Ebû Hureyre ise onun divit olduğunu Nebi’den (sav.) rivâyet etmiştir.⁵²¹

Örnek 3:

Hiz. Ali Yasin suresinin başındaki “يس” için nebi (sav)’den Allah’ın Onu Kur’ân’da 7 şekilde isimlendirdiğini işittiğini, bunların Muhammed, Ahmed, Taha, Yasin, Müzzemmil, Müddessir ve Abdullah olduğunu rivâyet etmiştir.⁵²²

Bütün bunlardan anlaşılan ve İbn Abbas’ın Şuara, Yasin, Sad, Mü’min, Şura, Kaf surelerinin başındaki huruf-u mukattaalar için de Allah’ın üzerine yemin ettiği isimlerindendir demesi, bu harflerin manasız şeyler olmadığını, bilakis Allah’ın isimlerinin kısaltması olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

3.3.5. Mekkî-Medenî

Âlimler; sureleri mekki ve medeni olmalarını zaman, mekân ve hitap bakımından tasnif etmişlerdir. Bunların en meşhuru, surelerin mekkî veya medenî olmasının zamanın esas alınarak taksim edilmesidir. Böylece hicretten önce nâzil olanlar mekkî, hicretten sonra nâzil olanların ise medenî olarak isimlendirilmektedir.⁵²³ Mekkî ve medenîyi bilmenin iki yolu vardır. Bunlar, semaî

⁵¹⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, I, 64.

⁵¹⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, II, 198.

⁵¹⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, II, 420.

⁵²⁰ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, III, 392.

⁵²¹ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, VI, 59-60.

⁵²² Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, V, 5.

⁵²³ Suyûtî, **el-İtkân**, I, 43-46; Zerkeşi, **el-Burhân**, I, 187; Zerkânî, **Menâhilü’l-İrfân**, I, 243-246.

ve kıyâsi yoldur. Semaî: Bize ulaşan bir nakil vasıtasıyla bilmektir. Kıyasi: surelerin muhtevalarına göre mekkî veya medenî olduklarını tespit etmektir.⁵²⁴ Âyetlerin ve surelerin, mekkî veya medenî olduklarını bilmek, nâsîh ve mensûhu tespit etmede kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca İslam teşrîî tarihini bilmede de önemli katkı sağlamaktadır.⁵²⁵

Mâverdi surelerin tefsirine başlamadan önce sahâbe ve tabiûna göre o surenin mekkî mi medenî mi olduğunu⁵²⁶, ne kadarının mekkî ne kadarının medenî olduğunu⁵²⁷, mekkî veya medenî olduğu konusunda ihtilafı olanları⁵²⁸ belirtmektedir. Bunlar arasında herhangi bir tercih belirtmemektedir. Sahâbeden ise genellikle Câbir b. Abdullah ve İbn Abbas'ın mekkî-medenî konusundaki görüşlerine yer vermektedir.

Örnek 1:

Enam suresi İbn Abbas'a göre iki âyet hariç mekkîdir. İbn Abbas Medenî olan “وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ” *“Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler...”*⁵²⁹ âyeti “مَالِكِ بْنِ عَسَاةٍ وَيَهُدَى بْنِ يَعْقِبَ” *“Mâlik b. es-Sayf ve Yahudi Ka'b b. el-Eşref hakkında,”* “مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ” *“Çardaklı ve çardaksız bağları inşa eden Allah'tır...”*⁵³⁰ âyeti de Sabit b. Kays b. Şemmas hakkında inmiştir⁵³¹ diyerek mekkî-medenî ayrımına işaret etmiştir.

Örnek 2:

Câbir'e göre Araf suresinin hepsi mekkîdir, İbn Abbas'a göre ise “وَأَسْأَلُهُمْ” *“Onlara, deniz kıyısındaki kasabanın durumunu sor...”*⁵³² âyetinden itibaren beş âyeti medenîdir.⁵³³

Örnek 3:

Câbir'e göre İsra suresinin de hepsi mekkîdir, İbn Abbas'a göre ise “وَإِنْ” *“Kadûa لیفتنوک عن الذی أوحینا إلیک لتفتري علینا غیره وإدا لاتخذوک خلیلاً”* *“Seni,*

⁵²⁴ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 248-249.

⁵²⁵ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 246.

⁵²⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 63,446.

⁵²⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 198, 292.

⁵²⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV, 284,

⁵²⁹ Enam 6/91.

⁵³⁰ Enam 6/141.

⁵³¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 91.

⁵³² Araf 7/163-167.

⁵³³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 198.

sana vahyettiğimizden ayırıp başka bir şeyi Bize karşı uydurman için uğraşırlar. O zaman seni dost edinirler.”⁵³⁴ âyetinden itibaren “وَأَجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا” âyetine kadar 8 âyet medenîdir.

3.4. KUR’ÂN’IN KIRAAT’LE TEFSİRİ

“الْقِرَاءَةُ” kelimesi lügatta “قرأ” kökünden okumak ve cem’ etmek anlamına gelir. Semaî masdar olan bu kelimenin çoğulu, “الْقِرَاءَاتُ” şeklindedir.⁵³⁶ Terim olarak ise: Herhangi bir kelime üzerinde edâ keyfiyeti, kasr, hareke, sükûn, nokta ve i’rab bakımından meydana gelen değişiklikleri, râvilerine nispet ederek bilmeye denir.⁵³⁷ Kıraatler, senedleri açısından şöyle tasnif edilmiştir: Sahih ve gayr-i sahih (şazz). Sahih kabul edilenler “mütevâtir” ve “meşhur”, gayr-i sahihler ise “ahad”, “müdreç” ve “mevzu” gibi başlıklar altında ele alınmaktadır.⁵³⁸

Kıraat ilminin ve kıraatlerin çeşitli olmasının esas menşei, Kur’ân-ı Kerîm’in nazil olduğu “yedi harf meselesi”⁵³⁹ dir.⁵⁴⁰ Çünkü Rasûlullah (sav.) ne kıraat

⁵³⁴ İsra 17/73.

⁵³⁵ İsra 17/80.

⁵³⁶ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, “K-R-E” I, 123-124.

⁵³⁷ Zerkânî, **Menâhilü’l-İrfân**, I, 489.

⁵³⁸ Bu tasnif için bak. Suyûti, **el-İtkân**, II, 491; Zerkânî, **Menâhilü’l-İrfân**, I, 507-509; Demirci, **Tefsir Usûlü**, s. 117.

⁵³⁹ Kur’ân-ı Kerîm tarihinin önemli ve üzerinde hassas bir şekilde durduğu meselelerinden biri olan Yedi Harf, Kur’ân-ı Kerîm’in kıraati ile doğrudan ilgili bir meseledir. Pek çok İslam âlimi yedi harfin ne olduğu hakkında muhtelif görüşler serdetmişlerdir. Bu görüşlerin kaynağı ise muhakkak ki yedi harf ile ilgili Hz. Peygamber’in hadisi şerifleridir. Bu konuda sahih olduğu bildirilen ve birbirinden çok farklı olan hadislerden bir tanesini Müslim, Ebû Leyla yoluyla Übey b. Ka’b’ın rivâyet ettiğini nakletmiştir: “Peygamber (sav.), Gifâr oğullarının suyu başında bulunuyordu. Kendisine Cibril (as.) geldi: ‘Allah sana, ümmetinin Kur’ân’ı bir harf üzere okumasını emrediyor’ dedi. Peygamber: ‘Allah’tan af ve mağfiret dilerim. Ümmetimin buna gücü yetmez.’ dedi. Cibril ikinci kez geldi: ‘Allah sana ümmetinin, Kur’ân’ı iki harf üzere okumasını emrediyor’ dedi. Peygamber: ‘Allah’tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin buna da gücü yetmez’ dedi. Cibril üçüncü kez geldi: ‘Allah sana ümmetinin Kur’ân’ı üç harf üzere okumasını emrediyor’ dedi. Peygamber: ‘Ümmetimin buna da gücü yetmez’ dedi. Cibril dördüncü kez geldi: ‘Allah sana ümmetinin Kur’ân’ı yedi harf üzere okumasını emrediyor, hangi harf üzere okusalar isabet etmiş olurlar’ dedi (Akman, Şule, **Keşşaf’ta Mütevatir Olmayan Kıraatler ve Tefsir İlişkisi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2010, s.14-15). Konuyla ilgili daha birçok sahâbeden farklı hadis rivâyet edilmiş olup (bak: Tirmizî, **Ebvâbü’l-Kıraat** 9, hadis no:2943-2944, s. 661) İbn Cerir, Tefsiri’nin mukaddimesinde bunların çoğunu incelemiştir. Suyûti de, bu hadislerin, yirmi bir sahâbeden rivâyet edildiğini zikretmiştir. (Kattan, **Mebâhis**, s.149) Hadisler muhteva itibariyle aynı olmasına rağmen “yedi harf” in ne olduğu hususunda kırk civarında görüş ortaya atılmıştır (Suyûti, **el-İtkân**, I, 309). Bu görüş çokluğunun sebebi ise söz konusu rivâyetlerde “yedi harf”in ne olduğu ile ilgili açıklayıcı bir bilginin olmamasıdır. Bunlarda sadece, Kur’ân’ın yedi harf üzere indirilmesi gerçeği vurgulanmakta ve bu konudaki ruhsata ve kolaylığa dikkat çekilmektedir. (Ateş, Süleyman, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, (Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri) Milliyet, 1995, I, 52.) Ayrıca Bak. Akman, **Keşşaf’ta Mütevatir**

imamlarından biri ne de bir başkasıdır. O halde bu kıraatler nasıl ortaya çıkmıştır? Bu soruya verilecek cevap, iki noktada toplanmaktadır:

1- Lehçeleri birbirinden farklı olan Arap kabilelerinin, Kur'ân'ı kendi lehçeleriyle okumaları.

2- O zamanki Arap yazısının Kur'ân telaffuzunu, Hz. Peygamberin okuduğu biçimde yansıtabilecek işaretlerden yoksun olmasıdır.⁵⁴¹

Bu kısa bilgilerden sonra kıraat ilminin bizim konumuzu ilgilendiren yönü, bu ilmin tefsire olan katkısıdır. Kıraat ilmi, gerek dini ilimler ve gerekse Kur'ân ilimleri (Ulûmu'l Kur'ân) içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle de kıraat ilminin, âyetlere kazandırdığı mana zenginliği yönüyle tefsir ilmi ile çok yakın ilgisi bulunmaktadır.⁵⁴² Kıraat ilmi, Kur'ân tefsirinin ilk merhalesi, ilk teşebbüsü sayıldığı ve bu ilmin üzerine kurulduğu temelin, bizzat Kur'ân'da ve onun metninde veya başka bir ifade ile okunuşunda olduğu kabul edilmektedir.⁵⁴³ Bu nedenle “kıraat”, Kur'ân-ı Kerîm'i sağlıklı bir şekilde tefsir edebilmek için ihtiyaç duyulan sarf, nahiv, beyan, fıkıh, esbâb-ı nüzûl, nâsîh ve mensuh gibi ilimler arasında yer alan önemli bir ilimdir. Rasûlullah (sav.)'a kadar uzanan ve “rivâyet ve nakil” yoluyla gelmiş olan kıraatler, Müslümanlara Kur'ân âyetlerini okumada sağladıkları kolaylığın yanı sıra, âyetlerin muhtemel anlamlarını daha geniş yelpazede değerlendirme imkânı sunmaktadır.⁵⁴⁴

Mâverdi her konuda olduğu gibi kıraat ilmi konusunda da bu mevzuun mütehassısları olan kıraat imamlarının görüşlerini esas kabul etmiştir. İcap ettikçe mütevatir kıraatler arasındaki farklılara ve bunlar dolayısıyla meydana gelecek mana ayrılığına da temas etmiştir. Mesela Fussilet suresinin 22. âyetindeki “ümme”

Olmayan Kıraatler ve Tefsir İlişkisi, s.14-27; Adıgüzel, Mehmet, **Kıraatler Açısından Fahrüddin Razi ve Tefsir-i Kebiri**, (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E, Erzurum, 1988, s. 1-15. Mâverdi de yedi harf meselesine Tefsiri'nin mukaddimesinde değinmiştir. Mâverdi burada müfessirlerin yedi harf meselesinde ihtilaf ettiğini belirtmektedir ve bu konudaki dört görüşü sırasıyla zikretmektedir. (Bak. Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 29-30.)

⁵⁴⁰ Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I, 551.

⁵⁴¹ Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, I, 50.

⁵⁴² Karaçam, İsmail, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, İstanbul, 1996, s. 127

⁵⁴³ Hasan, İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, (Ter. İsmail Yiğit), basım yeri yok, 1986. III, 150; VI, 116.

⁵⁴⁴ Dimyati, Ahmet b. Muhammed, **İthâfü Füdâlâi'l-Beşer**, (Tah. Şaban Muhammed İsmail), Beyrut, 1987, I, 67.

kelimesinin, beş ayrı mana ile tefsir edildiğini belirtmektedir: 1-Din (Katâde (v. 117/735) ve Atiyye (v. 111/729)) 2-Millet (Mücahid (v. 103/721) ve Kutrub (v. 206/821)) 3-Kıble (Ferrâ (v. 207/822)) 4-İstikamet (Ahfeş (v. 215/830)) 5-Yol (Ferrâ).⁵⁴⁵

Mâverdi tefsirinde sahâbenin Kur’ân’ı kıraatle tefsir etme metodundan yararlanmıştır. Mâverdi sahâbenin kıraatle tefsirinden faydalanırken; Abdullah b. Zübeyr, Ömer (عَلَيْهِمْ vb.) şeklinde okudu,⁵⁴⁶ İbn Mesûd (تَمَامًا عَلَى الَّذِينَ أَحْسَنُوا) “Kur’ân’daki yazılışı: أَحْسَنَ”) okurdu,⁵⁴⁷ İbn Mesûd harfinde (عَرَضَهُنَّ), Übey harfinde (عَرَضَهَا) şeklinde, diye sahâbenin kıraatli olarak yapmış oldukları okuyuşları belirtmektedir.⁵⁴⁸ Yine bu İbn Mesûd’un kıraatinde açıktır, İbn Mesûd kıraati elifsizdir,⁵⁴⁹ İbn Mesûd Mushafında bu şekilde zikredildi.⁵⁵⁰ Übey b. Ka’b’ın kıraatinin böyle olduğu dendi⁵⁵¹ şeklinde sahâbenin kıraatle tefsir edişini belirtmiştir.

Mâverdi Nüket’te sahâbenin âyetleri kıraatle tefsir etme metodundan iki şekilde, sahâbenin âyete tefsir mahiyetinde ilave lafız eklemesinden ve sahâbenin âyetteki bir lafzı müteradifiyle değiştirerek okumasından yararlanmıştır.

3.4.1. İlave Lafız’la Tefsir

Sahâbe, tefsir mahiyetinde ilave lafız eklemiştir. Özellikle şahsi Mushaf sahibi olan İbn Mesûd, Übey b. Ka’b gibi sahâbiler kendi Mushaflarına tefsir mahiyetindeki bu ilave lafızları eklemiştir. Sahâbenin eklemiş olduğu bu lafızlar, yerine göre âyetin tefsirini kolaylaştırmış, bazen de özellikle ahkâm âyetlerinde mezheplerin farklı hüküm çıkarmasına sebep olmuştur.

Örnek 1:

Übey b. Ka’b ve İbn Mesûd “ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ يُؤَاخِذُكُمُ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ

⁵⁴⁵ Karmış, Orhan, *Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu*, (Basılmamış Doçentlik Tezi) A.Ü.İ.F, Ankara, 1981, s. 138; Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V, 221.

⁵⁴⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 61.

⁵⁴⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, II, 189.

⁵⁴⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 99.

⁵⁴⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 129.

⁵⁵⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 170-171.

⁵⁵¹ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I, 191.

“Allah size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır; yeminlerinizin keffareti budur...”⁵⁵² âyetini, “مُتَّابِعَاتٍ فَصِيَّامٌ” (مُتَّابِعَاتٍ فَصِيَّامٌ) şeklinde tefsir mahiyetindeki “مُتَّابِعَاتٍ” “peş peşe” ilavesiyle okuması, yemin keffaretinde üç gün orucun peşpeşe tutulması gerektiği şeklindeki Ebû Hanife’nin (v. 150/767) görüşüne delil olmuştur.⁵⁵³

Örnek 2:

İbn Zübeyr “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ” (Bununla beraber), Rabbinizden (hac esnasında) bir lütuf elde etmek için çalışırsanız günah işlemiş olmazsınız...”⁵⁵⁴ âyetini “فِي مَوَاقِيتِ الْحَجِّ” “hac esnasında” ilavesiyle okuyarak âyetin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.⁵⁵⁵

3.4.2. Müteradif Lafız’la Tefsir

Sahâbe bazen de âyetteki bir lafzı, müteradif lafızla değiştirerek âyeti okumuştur. Sahâbenin tefsir mahiyetinde olan bu müteradif lafzı kullanması, âyetin manasının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Örnek 1:

İbn Abbas “أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ” (Veya altın bir evin olmalı yahut göğe yükselmelisin...)”⁵⁵⁶ âyetindeki “زُخْرُفٍ” lafzının altın anlamında olduğunu söylemiş ve müteradifi olan “ذَهَبٍ” lafzı ile okuyarak âyetin manasını müteradif lafızdan istifade ile tefsir etmiştir.⁵⁵⁷

Örnek 2:

Hiz. Ömer ve İbn Mesûd “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمٍ” (Ey inananlar! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı anmaya koşun...)”⁵⁵⁸ âyetinde “فَاسْعَوْا” “koşun” lafzını müteradifi olan “يُورِيْكُمْ” lafzı ile okuyarak âyetin anlaşılmasını kolaylaştırmışlardır.

⁵⁵² Maide 5/89.

⁵⁵³ Mâverdi, en-Nüket ve’l-Uyûn, II, 63.

⁵⁵⁴ Bakara 2/198.

⁵⁵⁵ Mâverdi, en-Nüket ve’l-Uyûn, I, 260.

⁵⁵⁶ İsra 17/93.

⁵⁵⁷ Mâverdi, en-Nüket ve’l-Uyûn, III, 273.

⁵⁵⁸ Cuma 62/9.

3.5. KUR'ÂN'IN DİLBİLİMSEL METODLA TEFSİRİ

Allah Teâlâ her kavme o kavmin lisanıyla elçilerini göndermiştir.⁵⁵⁹ Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'in de ilk muhatapları Arap ve kendisi de Arapça bir kitaptır. Nitekim âyetler bu hususu açık bir şekilde ifade etmektedir: “وَإِنَّهُ لَنَزِيلٌ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ” “Şüphesiz Kur'ân âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Apaçık Arap diliyle, uyaranlardan olman için onu Cebrail senin kalbine indirmiştir.”⁵⁶⁰

Her dilin kendi özellikleri olduğu gibi Arap dilinin de kendine has özellikleri vardır. Bu özelliklere haiz olmadan Kur'ân'ı anlamak neredeyse imkânsızdır. Mücahid bu konu hakkında şöyle demiştir: “Allah'a ve ahirete inanan bir kimsenin eğer Arapçayı bilmiyorsa, Allah'ın kitabı hakkında bir şey söylemesi doğru değildir.”⁵⁶¹ Kur'ân'ın Arap diliyle inmiş olması ve onun ilk müfessiri Rasûlüllah'ın (sav.)'ın hadislerinin Arapça olması, Kur'ân tefsirinde Arapçanın önemini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira nasların doğru okunması ve doğru anlaşılmasında sağlam bir Arapça bilgisine ihtiyaç vardır.⁵⁶² Nitekim müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimler sıralanınca bunların çoğunun, Arap dili ve edebiyatıyla alakalı olması da Arapçanın tefsir ilmindeki yerini ve önemini göstermektedir.⁵⁶³

Mâverdi tefsirinde birçok dilcinin ismi geçmektedir. O dil konusunda otorite sayılan nahiv (gramer) ve edebiyat mütehasşsılarının görüşlerine sık sık başvurmayı, âyetlerin tefsir ve te'vili için adeta önemli bir vecibe telakki etmiştir. Bu hususa mukaddimesinde de temas etmiştir.⁵⁶⁴ Mâverdi Ferrâ,⁵⁶⁵ Ebû Ubeyde (v. 210/825),⁵⁶⁶ İbn Kuteybe (v. 276/889),⁵⁶⁷ Zeccac (v. 311/923),⁵⁶⁸ Kisâî (v. 189/805),⁵⁶⁹ Ahfeş,⁵⁷⁰ Müberred (v. 286/899),⁵⁷¹ Halil b. Ahmed (v. 170/786),⁵⁷² Sibeveyh (v. 180/796?),⁵⁷³

⁵⁵⁹ İbrahim 14/4.

⁵⁶⁰ Şuara 26/192-95. Başka âyetler için bak. Nahl 16/103; Yusuf 12/2; Fussilet 41/3; Zuhuruf 43/3.

⁵⁶¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 292.

⁵⁶² Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, s. 104.

⁵⁶³ Suyûti, *el-İtkân*, IV, 1266-1335.

⁵⁶⁴ Karmış, *Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 135; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 3.

⁵⁶⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 153, 359; II, 169.

⁵⁶⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 47, 35.

⁵⁶⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 241.

⁵⁶⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 54-55, 116, 135, 171, 265; II, 8, 284; V, 334.

⁵⁶⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 117-118, 359.

⁵⁷⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 57, 80; II, 135, 203, 231, 262.

⁵⁷¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 130, 193; II, 8.

Kutrub,⁵⁷⁴ Sa'leb⁵⁷⁵ ve Müfaddal⁵⁷⁶ gibi lisan otoritelerinin çeşitli âyetlerin tefsiriyle ilgili lügavi izahlarına müracaatı ihmal etmemiştir.⁵⁷⁷

Eserde lügatçilerden oldukça iyi faydalandığı, ince lügavi açıklamalardan anlaşılmaktadır. Mâverdi, tefsiri yapılan kelimenin doğru anlaşılması için eş anlamlısını vermeyi,⁵⁷⁸ gramer açıklamaları yapmayı,⁵⁷⁹ etimolojik tahlillerde bulunmayı,⁵⁸⁰ aynı kelimenin diğer âyetlerdeki kullanımını,⁵⁸¹ kelimenin aslının hangi dilden gelmiş olabileceğini⁵⁸² vermeye çalışmıştır.⁵⁸³ Mâverdi'nin dil konusunda üzerinde çok durduğu diğer hususlar ise, eş veya yakın anlamlı kelimelerin arasındaki nüansı belirtmek⁵⁸⁴ ve kelimenin iştikakı⁵⁸⁵ hakkında bilgi vermektir. Mâverdi bazen de âyetlerdeki kelimelerin manasını doğrudan kendisi vermiş⁵⁸⁶ veya tercih ettiği görüşü ve sebebini belirtmiştir.⁵⁸⁷

Lügavi izahla tefsir mevzuunda birçok otorite dilciye müracaat eden Mâverdi sahâbenin de lügavi izahlarla Kur'ân'ı tefsir etme metodundan yararlanmışır. Mâverdi tefsirinde sahâbenin Kur'ân'ı dilbilimsel metodla tefsir

⁵⁷² Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 132, 265, 343, 422.

⁵⁷³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 132, 356 II, 169.

⁵⁷⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 140; II, 65, 284, 297, 346; IV, 465; VI, 257.

⁵⁷⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 193.

⁵⁷⁶ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 85, 116, 151, 324.

⁵⁷⁷ Karmış, **Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu**, s. 135.

⁵⁷⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 116, 171, 343.

⁵⁷⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 47, 256, 265, 359; II, 133, 169, 203; III, 24, 263, 314, 441; V, 69, 257.

⁵⁸⁰ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 85, 120, 135, 212, 393; II, 40, 82, 136, 271; III, 8, 12, 68; V, 382, 395.

⁵⁸¹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 71, 76, 78, 97, 102, 113, 150, 292, 364.

⁵⁸² Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, III, 27, 111; VI, 127.

⁵⁸³ Sümertaş, "Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri", s. 62.

⁵⁸⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 52, 53-54, 193, 324, 326, 364, 422; II, 135, 159, 200, 239; III, 309, 379, 393-394, 395; IV, 156, 301, 338; V, 67, 143, 335, 507.

⁵⁸⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 48-49, 52-53, 54, 76-77, 162, 328; III, 55, 72, 174; IV, 63.

⁵⁸⁶ Mâverdi Bakara Suresini 36. âyetindeki "عَدُوٌّ" "...وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ" kelimesini açıklarken bu kelimenin düşmanlık değil, haddi aşma anlamında olduğunu örneklerle izah eder ve Allah'ın buradaki emrinin Adem ve Havva'nın haddi aştıklarını haber verme ve onları tahzir etme olduğunu, çünkü Allah'ın düşmanlığı emretmeyeceğini söylemektedir. Bak. Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 108.

⁵⁸⁷ Mâverdi Fatiha Sûresi'nin başındaki besmeleyi açıklarken "Allah" lâfzının kelime anlamına iner ve "ilâh" kelimesine geçerek şöyle der: "Ulemâ, Allah'a, ibadet edildiğinden dolayı mı, yoksa ibadet edilmeye lâyık olduğundan dolayı mı "ilâh" dendiği konusunda iki rivâyet üzere ihtilâf ettiler: Birincisi: Kendisine ibadet edildiğinden dolayı "ilâh" denmiştir. İkincisi: İbadete lâyık olduğundan dolayı "ilâh" denmiştir. Bu iki rivâyetin doğru olanı budur (هذا أصح القولين). Çünkü bu kelime, eğer ibadete lâyık olduğundan dolayı değil de; ibadet edildiğinden dolayı türemiş olsa idi, o zaman, Hristiyanların tapmalarından dolayı İsa (as.)'a ve kendilerine tapıldığından dolayı da putlara "ilâh" diye isim verilir. Bak. Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 51.

etmesinden altı şekilde: 1- Sahâbenin gramer konularındaki izahından, 2- Eş anlamlı kelimeyi ya da bu kelimelerin nüansını belirtmesinden, 3- Etimolojik tahlil yapmasından, 4- Kelimenin izahında Kur’ân bütünlüğünü göz önüne almasından, 5- Kelimenin iştikakını belirtmesinden ve 6- Aslının hangi dilden olduğunu belirtmesinden yararlanmıştır.

3.5.1. Grameri İzah Etme

Sahâbe âyetlerin tefsirinde zaman zaman âyetteki bir lafzı izah ederken gramerle alakalı açıklamalarda bulunmuştur.

Örnek:

İbn Abbas “إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ” *Allah'ın mescitlerini sadece, Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve ancak Allah'tan korkan kimseler onarır. İşte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler.*” âyetinin tefsirinde “عَسَى” lafzı için, “Allah için olan her (ربك) “عَسَى” âyetinde olduğu gibi) gereklilik (zorunluluk-vacibiyet) ifade eder. Onun dışındakiler için olan ise teracci’dir.⁵⁸⁸” demektedir. Bu açıklamaya göre ise âyetin son kısmının tefsiri şöyle olur: “...muhtakkak onlar doğru yolda bulunanlardır.”

3.5.2. Eş Anlamlı Kelimeyi Belirtme

Sahâbe bazen de âyetteki bir kelimeyi tefsir ederken kelimenin eş anlamlısını veya eş anlamlısı ile aralarındaki nüansı belirterek âyeti izah etmiştir.

Örnek:

İbn Mesûd “وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ” *...kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.*”⁵⁸⁹ âyetindeki “شُحَّ” kelimesini tefsir ederken eş anlamlısı

⁵⁸⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 348; Teraccî: meydana gelmesi beklen bir işin (durumun) olmasını talep etmektir. Bak. Mustafa Emin-Ali el-Cârim, **el-Belâğatü'l-Vâdiha**, 1. Baskı, Dımeşk, 1424/2003, s.371.

⁵⁸⁹ Haşr 59/9.

olan “بخل” kelimesiyle arasındaki nüansı şöyle izah ediyor: “شَحَّ” malı haksız yere almaktır. “بخل” ise hakkı olan mala mani olmaktır.”⁵⁹⁰

3.5.3. Etimolojik Tahlil

Sahâbe bir kelimeyi tefsir ederken kelimenin etimolojik tahlilini yaparak da kelimenin izahını yapmıştır.

Örnek:

İbn Abbas “وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ” “*And olsun ki o, Cebrail'i sınırın sonunda başka bir inişinde de görmüştür.*”⁵⁹¹ âyetinde “سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ”nin isimlendirilmesinin sebebini etimolojik tahlil yaparak şöyle açıklamıştır: “Çünkü o (sidrati’l-münteha) Peygamberlerin ilimlerinin son bulunduğu yerdir. Onun ötesinde peygamberlerin ilimleri silinir.”⁵⁹²

3.5.4. Kur’ân’ın Bütünlüğünü Dikkate Alma

Kur’ân’daki her lafız, önce ait olduğu kendi âyet bütünlüğünde, daha sonra Kur’ân bütünlüğünde bir anlam kazanmaktadır. Hatta bu anlam kazanımı, o lafzın geçtiği her âyet grubunda farklı bir mefhumla dönüşebilir. Bu itibarla manalar, yalnız başlarına değil daima bir sistem içinde değer kazanmaktadırlar.⁵⁹³ Sahâbe de Kur’ân’ın kendine has fikri sistemi içinde bir kelimeyi tefsir ederken kelimenin izahını, Kur’ân bütünlüğündeki kullanımını da dikkate alarak yapmıştır.

Örnek:

Übey b. Ka’b “وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ” “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci gönderen O’dur...*”⁵⁹⁴ âyetinin tefsirini Kur’ân’da geçen her “الرِّيحَ” “rüzgârlar” rahmettir. Kur’ân’daki her “الرِّيحَ” “rüzgâr” ise azaptır diyerek “الرِّيحَ” kelimenin Kur’ân bütünlüğündeki kullanımını dikkate alarak bu kelimenin geçtiği âyetlerin tefsirine açıklık getirmiştir.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 507.

⁵⁹¹ Necm 53/13-14.

⁵⁹² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 395.

⁵⁹³ Albayrak, Halis, *Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri*, s. 23.

⁵⁹⁴ Furkan 25/48.

⁵⁹⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV, 148.

3.5.5. İştikakı Belirtme

Sahâbe bazen de bir kelimenin iştikakına (türemesine) bakarak o kelimeyi izah etmiştir.

Örnek:

İbn Abbas “قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ” *“De ki, "Cebrail'e düşman olan kimse Allah'a düşmandır", çünkü O, Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir...”*⁵⁹⁶ âyetindeki “جِبْرِيلَ” lafzının Abdullah (Allah'ın kulu) manasında olduğunu, kelimenin kökenine inerek “إِيل”in “اللَّهُ”, “جِبْر”in ise “عَبْد”den geldiğini söyleyerek izah etmektedir.⁵⁹⁷

3.5.6. Aslının Hangi Dilden Olduğunu Belirtme

Sahâbe bazen de âyetteki bir kelimenin aslının hangi dilden olduğunu belirterek kelimeyi izah etmişlerdir.

Örnek:

İbn Abbas “الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ” *“İnanan ve yararlı iş işleyen kimseler için hoş bir hayat ve dönülecek güzel bir yer vardır.”*⁵⁹⁸ âyetindeki “طُوبَى” “hoş bir hayat” lafzının ferahlık, göz aydınlığı anlamında olduğunu ve aslının Habeş’çe olduğunu söylemektedir. İbn Mesûd ise onun aslının Hintçe olduğu düşüncesindedir.⁵⁹⁹

3.6. KUR’ÂN’IN ARAB ŞİİRİDEN İSTİŞHADLA TEFSİRİ

“İstişhad” kelimesi, “istif’âl” vezninde masdardır. Lügatta, birinin şahid olmasını istemek,⁶⁰⁰ bir şeyi delil olarak ileri sürmek⁶⁰¹ anlamlarına gelir.

Buna göre istişhad, herhangi bir konuyu, dille ilgili problemleri, nahiv kaideleri ile ilgili bir hususu, edebî bir sanatı açıklamak veya ispatlamak üzere, bir âyeti, bir hadisi veya bir şiiri delil ve şahid olarak getirmektir.⁶⁰²

⁵⁹⁶ Bakara 2/ 97.

⁵⁹⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 163.

⁵⁹⁸ Rad 13/29.

⁵⁹⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 111.

⁶⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Ş-H-D” IV, 229.

⁶⁰¹ *el-Mü'cemü'l-Vesît*, “Ş-H-D”, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, I, 497.

⁶⁰² Eroğlu, Ali, “Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medârik”, *A.Ü.İ.F.D.* Sayı11, Erzurum 1993.

İstişhad konusu, özellikle de tefsirde şiirle istişhad, Kur’ân tefsirinin önemli meselelerinden kabul edilmiştir. Çoğu zaman tartışma konusu olan istişhad, bazı âlimler tarafından tasvip edilirken, bir kısım âlim tarafından da karşı çıkılan bir mesele olmuştur.⁶⁰³

Ebû Bekir b. Enbâri (v. 328/939)’ye göre, sahâbe ve tabiunun, Kur’ân’ın garip ve müşkilini izah etmek için şiirden şahid getirdikleri tespit edilmiştir. Fakat Arap gramerinin inceliklerinden habersiz bazı kimseler, şiirle istişhad edildiği takdirde, şiirin Kur’ân’a kaynak ve asıl yapılmış olacağını; ayrıca da Kur’ân ve sünnette zemmedilen⁶⁰⁴ bir şeyle şahit getirmenin doğru olmayacağını savunarak, Kur’ân tefsirinde şiirle istişhadı kabul etmemişlerdir. Hâlbuki bu, şiiri Kur’ân’a asıl yapmak değildir. Kur’ân’daki bazı garip sözcüklerin şiire dayanarak açıklanması demektir. Ayrıca İbn Abbas, “Şiir, Arab’ın divanıdır. Kur’ân’dan bir kelimenin manasını anlayamadığımız zaman, Arab’ın divanına müracaat eder, bilmediğimizi ondan öğreniriz.”⁶⁰⁵ diyerek, müşkil ve garip kelimeleri anlamanın bir yolunun da şiire başvurarak öğrenmek olduğunu anlatmıştır. Bu sebeple hemen hemen gelmiş geçmiş bütün müfessirler şiire başvurmuşlardır. Çünkü eski Arap şiiri, Arap kültürünün en önemli unsurlarından bir tanesidir. Arapların gelenek ve göreneklerini, sosyal yaşantılarını, dillerinin orijinallliğini en iyi muhafaza eden bu şiirlerdir.⁶⁰⁶

Kur’ân âyetlerini anlamada rastgele şiir kullanılmadığı gibi, belli bir tarihten sonra (hicri II. Asrın son çeyreği) söylenen şiirler de şahid olarak kullanılmamıştır. Genellikle cahiliye şiirinden ve bilhassa muallakalardan, Arap nahiv ve lügatı ile Kur’ân’ın tefsiri ve garib kelimelerinin açıklanmasında şevâhid olarak birinci derecede istifade edilmiştir.⁶⁰⁷

Mâverdi eserin tümünde şiirlerden çokça şâhid getirmiştir. Şiirlerin sahiplerini bazen belirtmiş, bazen de belirtmeden “*şair şöyle dedi*”⁶⁰⁸ ifadesinden sonra ilgili beyite yer vermiştir. Aynı zamanda edebiyatçı olan müellifin şiirlerden

⁶⁰³ Kabdan, Abdulkadir, **Nesefî Tefsirinde Şiirle İstişhad**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) E.Ü.S.B.E. Şubat 2007. Kayseri, s. 26-27.

⁶⁰⁴ “وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ. أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ. وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ” “O şairlere gelince; onlara azgınlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve yapmadıklarını yaptık dediklerini görmez misin?” (Şuara 26/224-226.)

⁶⁰⁵ Suyûti, **el-İtkân**, III, 847.

⁶⁰⁶ Nihat Çetin, **Eski Arap Şiiri**, İstanbul, 1973. s. 8-12.

⁶⁰⁷ Suyûti, **el-İtkân**, III, 849-903.

⁶⁰⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 66, 132, 210, 213, 230.

çokça istifade etmesinden, müellifin İslâm öncesi ve İslâmî dönem şiirine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁹

Mâverdi çeşitli âyetlerin tefsiriyle ilgili lügavi izahlarda Ebû Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac gibi lisan otoritelerine müracaat ettiği gibi, Arab şiirinden istişhad konusunda da İslami devrin şâirlerinden olan Hassan b. Sabit,⁶¹⁰ Cerir⁶¹¹ ve Ferazdak⁶¹² gibi şairlerin şiirlerinden ve Cahiliyye şairlerinden olan İmru'l-Kays,⁶¹³ Züheyr b. Ebî Sûlmâ,⁶¹⁴ Amr b. Kûlsüm,⁶¹⁵ A'şâ,⁶¹⁶ ve Nâbiga,⁶¹⁷ gibi şairlerin şiirlerinden istişhadda bulunmuştur.⁶¹⁸

Mâverdi şiirle istişhadda sahâbeden Hassan b. Sabit, Hz. Ali,⁶¹⁹ Hz. Ömer,⁶²⁰ Abdullah b. Ravâha, nın⁶²¹ şiirleri ile istişhad etmiştir. Mâverdi aynı zamanda sahâbeden şiirle istişhad eden İbn Abbas, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesûd, Ebû mûsa el-Eşâri,⁶²² Âişe, İbn Ömer ve Zeyd b. Sabit'in⁶²³ in şiirle istişhad ile tefsir etme metodundan faydalanmıştır. Biz sahâbenin şiirle istişhad ile âyetleri tefsirinden üç tane örnek vererek konunun daha iyi anlaşılmasına çalışacağız.

Örnek 1:

İbn Abbas “إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ” “...Biz kendilerini özlü ve yapışkan çamurdan yaratmışızdır.” âyetindeki “لَازِبٍ” lafzını yapışkan olarak tefsir etmiş ve bunu Hz. Ali'nin şu beyitiyle istişhad etmiştir:

وَأَخْلَقَ خَيْرَ كُلِّهَا لَازِبًا تَعْلَمُ فَإِنَّ اللَّهَ زَادَكَ بَسْطَةً

*Bil ki Allah seni en güzle şekilde yaratmıştır. Ve hayırlı huylarının hepsini sana yapıştırmıştır.*⁶²⁴

⁶⁰⁹ Sümertaş, “Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri”, s.62.

⁶¹⁰ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 314, 416.

⁶¹¹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 58, 101, 145.

⁶¹² Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 11, 40, 62, 200; III, 12, 409.

⁶¹³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 305; III, 322, 436; V, 77.

⁶¹⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 57; II, 95; III, 167, 385.

⁶¹⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 24, 77.

⁶¹⁶ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 96, 103, 150.

⁶¹⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 235, 151.

⁶¹⁸ Karmış, **Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu**, s. 135-136.

⁶¹⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 40, 77; VI, 290.

⁶²⁰ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 192.

⁶²¹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 168.

⁶²² Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 290-291.

⁶²³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 291.

⁶²⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 40.

Örnek 2:

Hiz. Ömer, Hiz. Ali, İbn Mesûd ve Ebû mûsa el-Eşârî “وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ” Hz. Ömer, Hiz. Ali, İbn Mesûd ve Ebû mûsa el-Eşârî “Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç aybaşı hali beklerler”⁶²⁵ âyetindeki “قُرُوء” lafzının hayız manasına geldiğini şairin şu şirinden istişhâd etmişlerdir:

يا رب ذي ضغن علي فارض له قروء كقروء الحائض

Nice bana kin güden yaşlı kimseler var ki... Hayızlı (kadı)nın hayzı gibi hayızları vardır.

Hiz. Âişe, Zeyd b. Sabit ve İbn Ömer ise “قُرُوء” lafzının temizlik anlamında olduğunu A’sa’nın şu şiiriyle istişhad etmişlerdir:

أفي كل عام أنت جاشم غزوة تشد لاقصاها عزائم عرائك
مورثة مالا وفي الحي رفعة لما ضاع فيهما قروء نسا

نكا

Sen savaşın meşakkatine her yıl mı tahammül ediyorsun? En uzaktakine kendini teselli etme azmiyle saldırıyorsun.

*Mal miras bırakarak ve yaşayanlara yücelik vererek... o savaşlarda kadınlarının geçirmiş olduğu temizlik zamanlarına karşılık olarak*⁶²⁶

Örnek 3:

İbn Abbas “لَيْلَافٍ قُرَيْشٍ” “Kureyş’in emniyeti sağlanabilsin diye”⁶²⁷ âyetindeki Kureyş isminin denizde bir canlı isminden geldiğini, böyle isimlendirilmesinde ise bu hayvanın kuvvetinden dolayı olduğunu, onun hayvanları yediğini ama kendisinin hayvanlar tarafından yenilemediğini ve onun hayvanlara saldırdığını kendisine ise saldırlamadığını söylemektedir. Ve bunu (kuvvetinden dolayı kureyş denmesini) şiirden istişhad ile şöyle delillendirmiştir:

هكذا في العباد حي قريش يأكلون البلاد أكلا كشيشا

*İşte insanlar arasında Kureyş böyledir, ülkeleri (yılan gibi) hışırdayarak yerler.*⁶²⁸

⁶²⁵ Bakara 2/228.

⁶²⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 290-291.

⁶²⁷ Kureyş 106/1.

⁶²⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 346-347.

3.7. KUR'ÂN'IN FIKHÎ TEFSİRİ

Kur'ân-ı Kerîm, kulların dünya ve ahiretlerini düzenlemekle alakalı fikhî ahkâmı içeren âyetleri kapsayacak şekilde nâzil olmuştur.⁶²⁹ Ahkâm âyetleri iki kısımdır: Birincisi, içinde ahkâmın bulunduğu tasrih edilmiş âyetler; ikincisi, doğrudan doğruya bir hüküm ifade etmeyen ve ancak istinbat yoluyla hüküm çıkarılabilen âyetlerdir.⁶³⁰ Ahkâm âyetleri ayrıca, ihtiva ettikleri hükümler bakımından ibâdat, muâmelat ve ukubât gruplarına ayrılabilirler.⁶³¹ Hz. Peygamber döneminde karşılaşılan meseleleri, bizzat Hz. Peygamber cevaplıyordu. Fakat daha sonra İslam âlimleri, insanlar arasında meydana gelen olaylara çözümler bulabilmek için fıkıh usulünü⁶³² ihdas etmişlerdir. Dolayısıyla bu alanda gerek müstakil eserler telif edilmiş gerekse tefsirlerin içinde bu konu ile ilgili geniş izahatları yapılmıştır.

Mâverdi, kendisi aynı zamanda bir İslam hukukçusu da olduğundan dolayı ahkâm âyetlerini daha geniş bir şekilde açıklamıştır. Bu âyetleri açıklarken konuyla ilgili rivâyetleri sıraladığında Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) hariç bütün mezheb imamlarının görüşlerine yer vermiştir.⁶³³ Bir Şâfiî fıkıhçısı olduğundan olsa gerek, rivâyetlerin en başına İmam Şâfiî'nin (v. 201/820) görüşlerini almıştır.⁶³⁴ Bu görüşlerin içinden mutlaka kendi mezhebinin görüşünü savunmak zorunluluğunu hissetmemiştir. Ahmed b. Hanbel'in fikhî görüşlerinin Nüket'in dışında kalmasındaki sebep; Mâverdi'nin onu fıkıh sahasında değil de, hadis sahasında bir otorite olarak görmesi olabilir.⁶³⁵ Mâverdi genellikle ahkâm âyetlerinin tefsirinde sahâbenin, tabiunun ve mezheplerin görüşlerini vermiş kendisi de nadiren de olsa görüş belirtmiştir.⁶³⁶ O bazen de diğer âyetlerde de yaptığı gibi şâyet dense (فَإِنْ) ⁶³⁷ şeklinde ahkâm âyetlerinin fikhî yönü dışında izahatlar yapmıştır.

⁶²⁹ Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, III, 98.

⁶³⁰ Zerkeşi, **el-Burhân**, II, 4.

⁶³¹ Çetiner, Bedrettin, "Ahkamu'l-Kur'ân", **DiA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 551.

⁶³² Fıkıh Usûlü: Müctehidlerin tafsîli şerî delillerden istinbat ettiği şerî-ameli hükümlerdir. Bak. Şa'ban, **Usûlü'l-Fıkıh**, s. 27.

⁶³³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 213, 237-238, 244-245, 264, 301; II, 17, 34, 37; III, 262.

⁶³⁴ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 227, 238, 255; II, 34, 62.

⁶³⁵ Sümertaş, "Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri", s. 59.

⁶³⁶ Mesela Mâverdi Bakara Sûresi 228. "وَالْمُطَلَّاتُ بِنَرَبَّصْنٍ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَعْلَمْنَ أَنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ" "Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç aybaşı hali beklerler, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helal değildir. Kocaları bu arada barışmak isterlerse, karılarını geri almakta daha çok hak sahibidirler. Kadınların hakları, örfe uygun bir şekilde vazifelerine denktir. Erkeklerin onlardan bir üstün derecesi vardır. Allah güçlüdür.

Mâverdi sahâbenin ahkâm âyetlerini tefsirinden⁶³⁸ ve sahâbenin fıkhi konulardaki görüşlerinden⁶³⁹ bol miktarda yararlanmışır. Biz Nüket'te geçen sahâbenin ahkâm âyetlerini tefsirinden üç tane örnek ile iktifa edeceğiz.

Örnek 1:

Hiz. Ali “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أَرَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنْ لَهُمُ وَلَا لِيَهْدِيَهُمُ سَبِيلًا اللَّهُ لِيَعْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا” *“Doğrusu inanıp sonra inkâr edenleri, sonra inanıp tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârları artmış olanları Allah bağışlamaz; onları doğru yola erdirtmez.”*⁶⁴⁰ âyetini tefsir ederken “âyetin delaletine göre mürted üç defa tövbe edebilir, şâyet üçten sonra irtidat ederse tövbe etmeksizin öldürölür” diyerek fıkhi bir hüküm olarak âyeti tefsir etmiştir.⁶⁴¹

Örnek 2:

Hiz. Âişe ve İbn Abbas “لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْنَةِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا” *“Allah sizi rastgele yeminlerinizden dolayı değil, fakat kalplerinizin kasdettiği yeminlerden dolayı sorumlu tutar. Allah bağışlayandır, Halim'dir.”*⁶⁴² âyetindeki lağv yeminini “ağızdan kasıtsız olarak çıkan “hayır vallahi, bilakis vallahi” gibi sözler” olarak tefsir etmiş, Ebû Hureyre ise “bir şeye var olduğunu zannederek yapılan fakat sonra onun aksi belli olan yemindir” şeklinde fıkhi olarak tefsir etmiştir.⁶⁴³

Örnek 3:

İbn Mesûd “وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا” *“Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini bakılması*

Hâkim'dir” âyetindeki durumun ricî talağa mahsus olduğunu bâin talakta olmadığını belirtmiştir. Bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 292.

⁶³⁷ Mesela Mâverdi Enâm Suresi 145. Âyetinde “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِيتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجَسٌ أَوْ فِسْقًا أَوْ أَهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ” *De ki: “Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti ki pistir ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum...”* Bu dört şeyi kısa olarak almasının sebebi olarak bunların Mâide Suresinde geçmesini göstermiş ve nedenini açıklamıştır. Bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 182.

⁶³⁸ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 229, 277, 295, 458, 490-491; IV, 91,

⁶³⁹ Bak. Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 241, İbn Abbas Bakara Suresi 185. “وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ” *“...hasta veya yolculukta olan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun ...”* âyetinin izahında, hasta ve yolcunun iftar etmesi farzdır şeklinde görüş bildirmiştir. I, 255, 257, 286, 289, 492, 513, 519.

⁶⁴⁰ Nisa 4/137.

⁶⁴¹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 537.

⁶⁴² Bakara 2/225.

⁶⁴³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 286.

yasak olandan çevirsinler, iffetlerini korusunlar. Süslerini, kendiliğinden görünen kısmı müstesna, açmasınlar...”⁶⁴⁴ âyetindeki kadınların kendiliğinden görünen ziynetlerini elbise olarak, görünmeyen ziynetleri ise küpe, gerdanlık, bilezik ve halhal olarak; İbn Abbas ise kadınların kendiliğinden görünen ziynetlerini sürme ve yüzük olarak tefsir ederek fıkhi bir mesele olan kadınların nerelerinin örtülmesi gerektiği konusundaki görüşlerini belirtmişlerdir.⁶⁴⁵

3.8. KUR’ÂN’IN KELÂMÎ TEFSİRİ

Kelâm ilmi; konusu, gayesi ve ekolleri dikkate alınarak farklı şekillerde tanımlanmıştır.⁶⁴⁶ Konusuna göre şöyle tanımlamak mümkündür: Allah’ın zâtından, sıfatlarından, fiillerinden ve bilhassa birliğinden bahseden bir ilimdir.⁶⁴⁷ Konusuna göre ise şöyle tanımlanmaktadır: Kesin deliller kullanmak ve vaki olacak şüpheleri gidermek suretiyle dini akideleri ispata güç kazandıran bir ilimdir.⁶⁴⁸ İbn Haldun ise Kelâm’ı şöyle tanımlamıştır: İnanç esaslarını aklî delillerle tartışarak üstün kılmaya ve akâid alanında Selef ve Ehli Sünnet yolundan yüz çeviren bidatçıları reddetmeye dair bilgileri içeren ilimdir.⁶⁴⁹ Bu ilme kelâm adının yanı sıra tevhid, usulü’l-din, el-fikhu’l-ekber, akaid, nazar ve istidlal ilmi gibi değişik isimler verilmişse de kelâm ismi yaygınlık kazanmıştır.⁶⁵⁰

Mâverdi’nin kelâmî meselelerde selefin tefviz (münakaşalı meselelerin ilim ve hükmünü ilm-i ilahî’ye havale) görüşünden çok tafsili ve te’vil anlayışına sahip olduğu söylenmektedir.⁶⁵¹

Mâverdi, tefsirinde kelâmî konulara da yeterince değinmiştir. Mâverdi ve tefsiri hakkında olumsuz söz sarfedenler daha ziyade onun kelâmî görüşlerinden dolayı böyle davranmaktadırlar.⁶⁵² Çünkü Mâverdi bazen Mu’tazilî fikirlere yer

⁶⁴⁴ Nur 24/31.

⁶⁴⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, IV, 91.

⁶⁴⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelâm”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXV, 196.

⁶⁴⁷ Gölcük, Şerafettin - Toprak Süleyman, **Kelâm**, Tekin Kitabevi, 5. Baskı, Konya, 1991, s. 4

⁶⁴⁸ Yavuz, “Kelâm”, **DİA**, XXV, 196.

⁶⁴⁹ İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1406), **el-Mukaddime** (Tah. Abdüsselam Şeddadi), Dârü’l-Beyza: Beytü’l-Fünun ve’l-Ulum ve’l-Adab, 2005, III, 23.

⁶⁵⁰ Yavuz, “Kelâm”, **DİA**, XXV, 196.

⁶⁵¹ Karmış, **Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu**, s. 144.

⁶⁵² İbn’s-Salah Mâverdi’nin itizali görüşlere sinsice hizmet ettiğini iddia etmektedir. Bak. Karmış, **Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu**, s. 144; Sümertaş, “Mâverdi ve en-Nüket ve’l-Uyûn Adlı Tefsiri”, s. 44-45.

vermiş ve onları Ehli Sünnet'in görüşlerinden ayırt etmemiştir.⁶⁵³ Mâverdi, akla ve hür iradeye çok önem vermiş olduğundan, bazılarınca aşırı akılcı ve Mu'tezile mezhebi mensûbu addedilmiştir.⁶⁵⁴ Tefsirinde daha çok Allah'ın sıfatları, tevhid, kitaplar, nübüvvet, melekler, cinler, îman-amel, kader, halku'l-Kur'ân, cennet-cehennem gibi kelâmî konuları⁶⁵⁵ işlemiş ve bunları açıklarken itikâdî mezhepler arasında ayırım yapmaksızın, bilinen bütün görüşlere yer vermeye gayret göstermiştir.⁶⁵⁶ Kader ve insanın fillerinde özgür olup olmadığı meselesi ile ilgili olan Kehf Suresi 29. "وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ" "De ki: "Gerçek Rabbinizdendir." Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin." âyetin tefsirinde Mâverdi'nin itizal mezhepleriyle hiçbir alakası olmadığı görülecektir. O bu âyetin tefsirinde "bu âyet muhayyerlik bildirmiyorsa da tehdit manasında kullanılmıştır" demektedir.⁶⁵⁷

Mâverdi tefsirinde sahâbenin kelâmî meselelere bakışından ve âyetlerdeki kelâmî izahlarından da istifade etmiştir. Biz sahâbenin kelâmî mevzularla alakalı âyetlerde yapmış olduğu kelâmî tefsirlerden üç tane örnek vereceğiz.

Örnek 1:

Sahâbiler "سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى" "Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan (Mekke'den), Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren Allah'ın şanı yücedir"⁶⁵⁸ âyetinde bahsedilen "isrâ"nın keyfiyeti hakkında farklı görüşler belirterek âyeti tefsir etmişlerdir. Ebû Hureyre ve Huzeyfe el-Yemân Nebi (sav.)'ın hem beden hem de ruh ile isra (gece yolculuğu) yolculuğunu yaptığını söylerken, Hz. Âişe, "Rasûlullah'ın bedeni

⁶⁵³ Mesela ru'yetullah ile ilgili mutezilenin de görüşünü ayırt etmeksizin vermiştir. (Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 152-153.)

⁶⁵⁴ Bak. Karmış, **Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu**, s, 144-147.

⁶⁵⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 102, II, 157-158, 196, 475; III, 117, 216, 225, 234, 336-337, 436, 457; IV, 35, 235; V, 184, 420.

⁶⁵⁶ Sümertaş, "Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri", s.60; Mesela Mâverdi Enam Suresi 103. "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ" "Gözler O'nu görmez, O bütün gözleri görür." âyetinin tefsirinde Ru'yetullah hakkındaki beş tane görüşü sırasıyla vermektedir. O Ehli Sünnet ve Mutezile'nin de görüşleri dâhil sırasıyla toplam beş görüş vermiştir. Fakat o verdiği bu görüşlerin hangi mezhebe ait olduğunu belirtmediği gibi herhangi bir tercih de belirtmemiştir. O Sadece sırasıyla rivâyetleri ve bu rivâyetlerin delillerini vermiştir. Mâverdi'nin bu şekilde farklı görüşleri tefsirine alması onun mezheb taassubu biri olmadığının göstergesidir. Fakat onun bu hür iradeye önem veren tutumu bazılarının onu Mutezili olarak görmesine sebep olmuştur. Bak: Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 152-153.

⁶⁵⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, III, 303.

⁶⁵⁸ İsra 17/1.

kaybolmadı fakat Allah onun ruhuna isra yolculuğunu yaptırdı” diyerek âyeti tefsir etmişlerdir. Muâviye’den gelen bir rivâyete göre ise isra hadisesi rüyada olmuştur.⁶⁵⁹

Örnek 2:

İbn Abbas “ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ ” “Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O’dur...”⁶⁶⁰ âyetinin tefsirinde insanın yeryüzünde bulunan cinlere halife olduğunu söyleyerek insanın yeryüzünde Allah’a halife olduğu şeklindeki görüşü kabul etmeyerek kelâmi bir mevzu olan âyetteki insanın halifeliği meselesini izaha kavuşturmuştur.⁶⁶¹

Örnek 3:

İbn Abbas “يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ” “Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır; Ana Kitap O’nun katındadır”⁶⁶² âyetini tefsir ederken “Allah kullarının işlerinden dilediğini siler, şekavet(cehenneme gidecek olan kâfirlerden olma hali) ve saadet (cenneti kazanan imanlı kimselerden olma hali) dışında onları değiştirir ancak bu iki durumu değiştirmez” diyerek kadere imanın varlığını kabul ederek âyetin tefsirini yapmıştır.⁶⁶³

3.9. KUR’ÂN’IN İSRÂİLÎ BİLGİLERLE TEFSİRİ

“İsrailiyyât”, İsrailiyye kelimesinin çoğuludur. Kelime isrâilî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hadise anlamına gelmektedir.⁶⁶⁴

Terim olarak İsrailiyyât, Yahudi kültür ve medeniyetinden tefsire aktarılan rivâyetler ve tefsirleridir. Ancak bu kelime daha geniş anlamda Yahudi, Hıristiyan ve diğer kültürlerden İslamiyet’e giren rivâyetler hakkında da kullanılmaktadır.⁶⁶⁵ Ehli Kitap’tan kastın Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu belirten İbn Haldun, önceden Ehli Kitap olup, sonradan Müslüman olanların ve önceden Ehli Kitap’tan öğrendikleri

⁶⁵⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, III,227.

⁶⁶⁰ Enam 6/165.

⁶⁶¹ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, II, 196.

⁶⁶² Rad 13/39.

⁶⁶³ Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, III, 117.

⁶⁶⁴ Zehebî, Muhammed Hüseyin, **Tefsir ve Hadiste İsrailiyyât**, (Ter. Enbiya Yıldırım), Rağbet Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 27.

⁶⁶⁵ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 95; Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrailiyyât**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 29.

bilgileri, Müslüman olduktan sonra muhafaza ettiklerini, bu yüzden tefsir kitaplarına alâkasız şeylerin dolduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁶

Sahâbe ilim öğrenmeye ve Rasûlüllah'tan duydukları zabta büyük önem vermiştir. Kur'ân tefsirine taalluk eden hususlarda, şâyet Rasûlüllah'tan bir açıklama mevcut değilse, sahâbeden bazısı mühtedî ve Hıristiyanlara başvurmuştur. Sahâbe akıllarına gelen her konuyu mühtedîlere sormamış ve her cevabı da olduğu gibi kabul etmemiştir. Kur'ân ve Sünnet ışığında bu bilgileri tenkide tabi tutmuştur. Fakat bunu yapan sahâbe sayısı azdır. Sahâbeden isrâilî rivâyette bulunanlardan bazıları şunlardır: Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre, Abdullah İbn Amr İbnü'l-As, Abdullah b. Selam ve Temim ed-Dâri'dir.⁶⁶⁷

Bu gün kitaplarda sahâbeye nisbet edilen bir takım rivâyetler, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi, cinsi, adı, Nuh (as.)'ın gemisinin eni-boyu, katları vs. gibi sahâbenin beri olduğu manasız şeylerdir. Bunlar, bu büyük zatların isimlerinin istismarından doğmuştur.⁶⁶⁸

Mâverdi, tefsirinde kıssaların,⁶⁶⁹ Hz. Peygamber (sav.) zamanındaki bazı olayların anlatımında⁶⁷⁰ ve yer-şahıs-topluluk isimlerinin açıklanmasında⁶⁷¹ isrâiliyyâta yer vermiştir. Bazen bilinmesinde dini, dünyevî ya da uhrevî hiçbir fayda ve sorumluluk gerektirmeyen rivâyetlere de yer vermiştir. Hz. Nûh'un gemisinin ebatları,⁶⁷² dâbbenin özellikleri⁶⁷³ gibi konular, bunlardan sadece ikisidir. Kur'ân'ın bir hidâyet rehberi ve îman kaynağı olduğu düşünüldüğünde böyle bir Kitab'ın açıklanmasında çok detay sayılabilecek rivâyet ve açıklamaların gereksiz olduğu ortadadır. Ama birçok tefsirde olduğu gibi Mâverdi de, eserinde bu tür bilgilere yer vermektedir.⁶⁷⁴ Mâverdi, âyetlerin tefsirinde sahâbeden de bu tür bilgileri alarak sahâbenin bu tür bilgilerle âyetleri tefsir etme metodundan yararlanmıştır. Nüket'te sahâbenin isrâilî bilgilerle âyetleri tefsiri az olmakla beraber yine de

⁶⁶⁶ Kuşgöz, Emine, **İbn-i Haldun'un Kur'ân ve Tefsir Anlayışı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), C.Ü.S.B.E, Sivas, 2007, s. 55.

⁶⁶⁷ Aydemir, **Tefsirde İsrailiyyât**, s. 84-92.

⁶⁶⁸ Aydemir, **Tefsirde İsrailiyyât**, s. 84.

⁶⁶⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 164, 319-320; II, 212; III, 462.

⁶⁷⁰ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 286.

⁶⁷¹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 120, 313; II, 29.

⁶⁷² Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 470.

⁶⁷³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, IV, 226.

⁶⁷⁴ Sümertaş, "Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri", s. 61.

azımsanmayacak kadar mevcuttur.⁶⁷⁵ Biz sahâbenin isrâîli bilgilerle tefsirinden üç tane örnek vererek konunun daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

Örnek 1:

İbn Abbas “ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ ” *“Peygamberleri onlara, "Onun hükümdarlığının alameti, size sandığın gelmesidir, onda Rabbinizden gelen gönül rahatlığı ve Musa ailesinin ve Harun ailesinin bıraktıklarından kalanlar var..."*⁶⁷⁶ âyetindeki “سَكِينَةٌ” lafzını, “O, cennetten gelen altın bir tastır. Onda peygamberlerin kalpleri yıkanırdı” şeklinde isrâîli rivâyetlere benzer bir şekilde açıklamıştır.⁶⁷⁷

Örnek 2:

İbn Abbas “ فَكَذَّبُوهُ فَانْتَبَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَعْرَفْنَا ” *“Onu yalancı saydılar; ama Biz onu ve gemide beraberinde bulunanları kurtardık. Onları ötekilerin yerine geçirdik, âyetlerimizi yalanlayanları suda boğduk...”*⁶⁷⁸ âyetinde “فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ” *“Biz onu ve gemide beraberinde bulunanları kurtardık”* ifadesini açıklarken Nuh (as.)’ın gemisinde 80 erkeğin bulunduğunu, onlardan birinin de Cürhüm (adında biri) olduğunu ve onun dilinin Arapça olduğunu, gemiye ilk binenin ağaç kurdu olduğunu en son binenin ise eşek olduğunu, İblisin de eşeğin kuyruğuna yapışarak onunla beraber gemiye bindiğini söyleyerek isrâîli bir tarzda açıklama yapmıştır.⁶⁷⁹

Örnek 3:

Abdullah b. Selam “ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ” *“O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır.”*⁶⁸⁰ âyetinin açıklamasını, Allah Âdemi topraktan yapışkan bir çamurdan yarattı ve onu öylece 40 sene bıraktı (bekletti), sonra o pişmiş çamur gibi 40 senede kurudu, sonra ona şekil verdi ve ruhsuz ceset olarak 40 sene daha bekletti. Böylece 120 sene oldu. Ve bütün bu esnada melekler, “Allah’ın yarattığını ve yarattığının emrini tenzih ederiz” diyorlardı⁶⁸¹ diyerek isrâîli haberlere benzer bir şekilde açıklamıştır.

⁶⁷⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 316, 332, 446; II, 443, 470-472; III, 160; IV, 226; V, 428.

⁶⁷⁶ Bakara 2/248.

⁶⁷⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 316.

⁶⁷⁸ Yunus 10/73.

⁶⁷⁹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 443.

⁶⁸⁰ Rahman 55/14.

⁶⁸¹ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, V, 428.

3.10. KUR'ÂN'IN TAHSİS YOLUYLA TEFSİRİ

Tahsis lügat olarak hususileştirme, bir şeyi bir şeye has kılma anlamındadır. Terim olarak ise; genel (âmm) lafızların içine aldığı bazı fertleri onun hükmünün dışına çıkarmaktır. Tahsis, nesihden farklı bir şeydir. Çünkü nesih, hükmün bütün cüzlerini ilga ederken, tahsis hükmün bir kısmını yürürlükten kaldırıp bir kısmını olduğu gibi bırakır. Nesih emir ve nehiylerde mümkünken tahsis hem haberlerde hem de emir ve nehiyde mümkündür. Nesih yalnız kitap ve sünnette mümkünken tahsis bu kaynakların dışında da mümkündür.⁶⁸²

Sahâbe bazen de âyetteki umumiliği tahsis ederek âyeti tefsir etmiştir. Mâverdi de sahâbenin âyetleri tahsis ederek tefsir etme metodundan yararlanmışır.⁶⁸³

Örnek 1:

Hz. Ali “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ “*Ey İnananlar! Aranızda dininden kim dönerse bilsin ki, Allah, sevdiği ve onların O'nu sevdiği, inananlara karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihad eden, bir millet getirir...*”⁶⁸⁴ âyetindeki “قَوْمٍ” “kavim” lafzını, “Onlar, Ebû Bekir ve onunla beraber ridde ehline (İslam dininden dönenler) karşı savaşanlardır” şeklinde tahsis etmiştir.⁶⁸⁵

Örnek 2:

İbn Abbas “وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرثُهَا عِبَادِيَ “*And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebûr'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık.*”⁶⁸⁶ âyetindeki “الْأَرْضَ” “yeryüzü” lafzını dünya olarak, “عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ يَرثُهَا” “ona salih kullarım varis olur” ifadesini de Muhammed ümmeti olarak tahsis etmiştir.⁶⁸⁷

⁶⁸² Demirci, Muhsin, **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 234.

⁶⁸³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, I, 415; II, 43, 192, III, 189; IV, 132, 144; V, 117, VI, 287-288.

⁶⁸⁴ Maide 5/54.

⁶⁸⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 48.

⁶⁸⁶ Enbiya 21/105.

⁶⁸⁷ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, III, 475.

Örnek 3:

Ebû Hureyre “الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعٌ الْمَغْفِرَةِ” *“ufak tefek kabahatleri bir yana büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınanlara doğrusu Rabbinin bağışsı boldur ...”*⁶⁸⁸ âyetteki “الِّلْمَمَ” lafzını nikâh olarak tahsis ederek tefsir etmiştir.⁶⁸⁹

3.11. KUR’ÂN’IN İNDİĞİ TARİHİ BELİRTMEYLE TEFSİRİ

Sahâbe bazen de âyetin bahsettiği olayın tarihini veya âyetin indiği tarihi belirtmekle âyetlerin tefsirini yapmıştır. Mâverdi sahâbenin âyetin indiği tarihi belirtme ile tefsir etme metodundan da yararlanmıştı.

Örnek 1:

İbn Abbas “الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الدِّينَ فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ الْإِسْلَامَ” *“...Bugün, size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslam’ı beğendim. Açlıktan darda kalan, günaha kaymaksızın yiyebilir. Doğrusu Allah Bağışlayandır, merhametli olandır.”*⁶⁹⁰ âyeti için o (âyetin inmesi) veda haccında arife günüdür. Nebi (sav.) bu âyetin gelişinden sonra 81 gün yaşadı diyerek âyeti tarihi bir bilgi ile tefsir etmiştir.⁶⁹¹

Örnek 2:

İbn Abbas “حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ” *“Sonunda onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımız zaman ümitsiz kalıverdiler.”*⁶⁹² âyetinde vuku bulan hadiseyi onların Bedir’de kılıçla katledilmesidir diyerek tarihi bir bilgi ile âyeti tefsir etmiştir.⁶⁹³

3.12. KUR’ÂN’IN TARİHİ BİLGİLER İLE TEFSİRİ

Evrensel hitap olan Kur’ân-ı Kerîm’in tarihe bakışı kendine özgüdür; Kur’ân; tarihi, geçmişi, yaşanan zamanı ve geleceği ile bir bütün halinde

⁶⁸⁸ Necm 53/32.

⁶⁸⁹ el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V, 401.

⁶⁹⁰ Maide 5/3.

⁶⁹¹ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, II, 12.

⁶⁹² Mü’minün 23/77.

⁶⁹³ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, IV, 64.

insanoğlunun faaliyet sahası olarak görür.⁶⁹⁴ Kur'ân'ın sunduğu tarih görüşü, hayatın gerçekleriyle uyum halindedir. Yani Kur'ân'ın tarih anlayışı, insanın tarihteki bireysel ve toplumsal vasıflarının tezahürleri üzerine kuruludur.⁶⁹⁵ Kur'ân'ın tarihe bakışı, insanlığın, hatta evrenin yaratılışından başlamaktadır. Dolayısıyla Kur'ân çok geniş bir tarihi malzemeyi insanlığa sunmaktadır.

Kur'ân tarihi malzemeyi, insanı terbiye etmek ve ona sünnetullahı öğretmek için kullanmıştır.⁶⁹⁶ Bu amaç doğrultusunda elbette nâzil olduğu ortamdaki insanları ikna etmek için onların yaşam tarzlarına, geleneklerine, göreneklerine, toplumsal normlarına, genel kabullerine daha çok yer vermiştir. Kur'ân'ı tefsir etmenin yollarından birisi de Kur'ân'ı tarihi bilgilerle tefsir etmektir. Yani metin dışı kaynaklarla Kur'ân'ı tefsir etmektir.⁶⁹⁷ Fakat burada üzerinde durulması gereken husus tarihî rivâyetlerin güvenilirliği problemidir. Müslümanlar, hadis rivâyetlerinde gösterdiği titizliği tarihi rivâyetlerin toplanmasında göstermemişlerdir. Dolayısıyla tarih kitaplarında tenkitçilik işlememiş, tenkid ve terkiib ananesine dayanan bir tarih metodolojisi geliştirilememiştir.⁶⁹⁸ Özellikle muhaddislerin, tarihî rivâyetlerin güvenilirliği konusunda çok sert eleştirilerine rastlamak mümkündür.⁶⁹⁹

Mâverdi de tefsirinde sahâbenin Kur'ân'ı tarihi bilgiler ile tefsir etme metodundan istifade etmiştir. Burada vereceğimiz sahâbenin verdiği tarihi bilgiler bazen âyetin tefsiriyle alakalı, bazen de doğrudan âyetin tefsiriyle alakalı olmayıp sahâbenin âyetlerin tefsirinde verdiği âyetleri daha iyi anlamamızı sağlayacak ilave bilgilerdir.

Örnek 1:

İbn Abbas “وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ” *“İnkâr edenler, seni bağlayıp bir yere kapamak veya öldürmek, ya da sürmek için düzen kuruyorlardı. Onlar düzen kurarken, Allah da düzenlerini bozuyordu. Allah düzen yapanların en iyisidir”*⁷⁰⁰

⁶⁹⁴ Hizmetli, Sabri, **İslam Tarihi**, Ankara, 2006, s. 48

⁶⁹⁵ Hizmetli, **İslam Tarihi**, s. 48

⁶⁹⁶ Ecer, A. Vehbi, **İslam Tarihi Dersleri**, Kayseri, 1991, s. 8.

⁶⁹⁷ Kaya, Aykut, **Meğazi'nin Kur'ân Tefsiri'ne Kaynaklığı (Begavi'nin Meâlimü't-Tenzili Örneği)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. S.B.E, İstanbul, 2009, s. 110.

⁶⁹⁸ Hizmetli, “Siyer Ve İslam Tarihçiliği Üzerine”, **Diyanet Dergisi**, XXV, Sayı 4, 1989, s. 326.

⁶⁹⁹ Bakınız es- Suyûti, **el-İtkân**, VI, 2281, Zerkeşi, **el-Burhân**, II, 156 Ahmed b. Hanbel: “Aslı olmayan üç kitap (ilim) vardır. Bunlar; Megâzi, Melahim ve Tefsir'dir”.

⁷⁰⁰ Enfâl 8/30.

âyetinin tefsirini tarihi bir bilgi ile şöyle açıklamaktadır: Kureyş Dâru'n-Nedve'de toplanmış, Allah Rasûlü'ne karşı gizlice karar alıyorlardı, Amr b. Hişam, "Onu bağlayıp bir eve hapsedelim ve zamanın ona neler yapacağına bakalım" dedi. Ebû'l-Buhteri, "Onu içimizden çıkaralım, ülkeden sürelim ondan ve size eziyetinden kurtulun" dedi. Ebû Cehil ise "Sizin bu görüşünüz görüş değildir. Onu öldürün. Her kabileden bir kişi gelsin ve kılıçlarıyla onun boynunu bir kişinin vuruşu gibi beraberce vursunlar. Böylece Benî Hâşim diyete razı olur" dedi. Böylece Allah Nebisine bu âyeti vahyetti ve Nebi, Ebû Bekir'le beraber mağaraya çıktı. Sonra Medine'ye hicret ettiler.⁷⁰¹

Örnek 2:

İbn Abbas Medine'deki münafıklardan bahseden "وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنَىٰ أَدْنَىٰ خَيْرٌ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنَّ كَانُوا مُؤْمِنِينَ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنْزَلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِئُوا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لِيَقُولْنَ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنَّ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ يُعَذِّبُ طَائِفَةٌ بَأْتُهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ" "İkiyüzlülerin içinde "O her şeye kulak kesiliyor" diyerek Peygamberi incitenler vardır. De ki: "O kulak, Allah'a inanan ve müminlere inanan, sizin için hayırlı olan, içinizden inanan kimselere rahmet olan bir kulaktır." Allah'ın peygamberini incitenlere can yakıcı azap vardır. Sizi hoşnut etmek için Allah'a yemin ederler. Eğer inanıyorlarsa Allah'ı ve Peygamberini hoşnut etmeleri daha gereklidir. Allah'a ve Peygamberine karşı koymağa kalkışana, ebedi kalacağı cehennem ateşi bulunduğunu bilmezler mi? Büyük rezillik budur. İkiyüzlüler, kalplerinde olanı haber verecek bir surenin inmesinden çekiniyorlar. De ki: "Alay edin bakalım, Allah çekindiğiniz şeyi ortaya koyacaktır. Onlara soracak olursan, "Biz and olsun ki, eğlenip oynuyorduk" diyecekler; De ki: "Allah'la, âyetleriyle, Peygamberiyle mi alay ediyordunuz? Özür beyan etmeyin, inandıktan sonra inkâr ettiniz. İçinizden bir topluluğu affetsek bile, suçlarından ötürü bir topluluğa da azab ederiz. İkiyüzlü erkek ve kadınlar da

⁷⁰¹ Mâverdi, en-Nüket ve'l-Uyûn, II, 312.

*birbirlerindendir: Kötülüğü emreder, iyiliğe engel olurlar; elleri de sıkıdır; Allah'ı unuttular, bu yüzden Allah da onları unuttu. Doğrusu ikiyüzlüler fasıktırlar.*⁷⁰² âyetlerinin sonunda, “Medine’de 300 erkek ve 170 kadın münafık vardı” diyerek o zamanki münafıkların sayısı hakkında tarihi bir bilgi vermektedir.⁷⁰³

Örnek 3:

İbn Mesûd “ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَبْوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنِّ ” “*Yusuf’un yanına geldiklerinde, o, anasını babasını bağrına bastı, "Allah'ın dileğince, güven içinde Mısır'da yerleşin" dedi.*”⁷⁰⁴ âyeti için onlar (Yakup (as.) ve yanındaki İsrail oğulları) Mısır’a erkek kadın 73 kişi ile girdiler ve Musa (as.) ile beraber 670 bin kişi ile çıktılar diyerek tarihi bir bilgi vererek âyeti tarihi bilgiler ışığında tefsir etmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰² Tövbe 9/61-67.

⁷⁰³ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, II, 379.

⁷⁰⁴ Yusuf 12/99.

⁷⁰⁵ Mâverdi, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, III, 82.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlünden günümüze kadar bütün Müslümanların ve bazı batılı (müsteşrik) araştırmacıların anlamaya çalıştığı, üzerinde en fazla araştırma yapılan yegâne kitaptır. Kur'ân'ın anlamını ele alan tefsir ilmi, bu yönüyle Kur'ân'ı anlamaya çalışan bütün herkesin müracaat ettiği bir ilim dalıdır. Kur'ân'ın anlaşılması konusunda müracaat edilecek birinci kaynak, yine Kur'ân'ın kendisidir. Onda zor anlaşılan âyetlerin tefsiri konusunda müracaat edilecek ikinci kaynak Hz. Peygamberin sünnetidir.

Bu iki kaynakta tefsiri bulunamayan âyetler için müracaat edilecek ilk kaynak ise sahâbe görüşleridir. Sahâbe, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde beşer olarak Hz. Peygamber (sav.)'dan sonra müracaat edilecek ikinci kaynaktır. Sahâbenin birçok vasfı, -Hz. Peygamberin tedrisinden geçmiş olmaları, Kur'ân'ın kendi dilleriyle, kendi zamanlarında, kendi mekânlarında ve kendileri muhatap alınarak nazil olmaları, dolayısıyla sebep-i nüzûle vâkıf olmaları- onları tefsir ilminde vazgeçilmez bir otorite yapmıştır.

Araştırmamızın konusu olan “Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri” özelinde sahâbenin Kur'ân tefsirine yaklaşımını, sahâbenin Kur'ân'ı tefsir metodunu ve bu metotta benimsediği öncelik sırasını ve tefsirde sahâbenin ileri gelenlerini -özellikle de Mâverdi'nin tefsirinde daha fazla rivâyetine yer verdiği sahâbileri- , sahâbenin Kur'ân'ı kendi reyî ile tefsirini ve Mâverdi'nin sahâbeden yararlanma metodunu ele aldık.

İncelememiz esnasında gördük ki sahâbe, Kur'ân tefsirine yaklaşımı itibarıyla iki gruptur. Birinci grup Kur'ân'ın rey ile tefsirine karşı çıkmaktadır. Mesela Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekr'in Abese Suresindeki “أَبَا” lafzının tefsiri hususunda gösterdikleri tutum ve hassasiyet bize bunu göstermektedir. Bizim kanaatimize göre onların bu tutumu, Kur'ân tefsiri konusunda ihtiyatlı davrandıklarının göstergesi ve Kur'ân'ı rastgele tefsir edilmemesine yönelik bir uyarıdır. Çünkü Hz. Ömer tefsirde otorite olan İbn Abbas'a Bedir Ashâbı yanında “إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ” âyetinin anlamını sormuş ve onun verdiği cevaba muvafık olduğunu belirtmiştir. O, Kur'ân tefsirine karşı olsaydı, bu âyetin tefsirini ne İbn Abbas'a sorar, ne de kendisinin onunla aynı düşündüğünü ifade ederdi.

Aynı şekilde Hz. Ömer, “أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ” âyetindeki “تَخَوُّفٍ” lafzının ne anlama geldiğini Huzeyl Kabilesinden bir ihtiyara sormuş ve onun verdiği manayı şiirden istişhad etmesini istemiştir. Bu tutum da, Hz. Ömer’in ve onun gibi tefsir konusunda ihtiyatlı olan sahâbenin Kur’ân’ı bilgisizce tefsir etmeye karşı olduklarını göstermektedir. Yoksa onlar Kur’ân’ın yegâne gayesi olan insanlara yol gösterici, kılavuz olmasını sağlayacak olan Kur’ân’ın tefsirine karşı değildirler. Çünkü anlaşılmayan bir şeyin yol gösterici -rehber- olması mümkün değildir. Onların bu tutumu mana yoluyla olacak olan tahrife engel değildir.

İkinci grup ise, Kur’ân’ın rey ile tefsirine karşı daha ılımlı olan ve kendileri de bu işe kalkışan sahâbedir. Mesela İbn Abbas, İbn Mesûd ve Hz. Ali bunlardır. Nitekim “*Allah’ın Kitabından bana sorun, Allah’a yemin ederim ki ben bir âyetin gece mi, gündüz mü, dağda mı, ovada mı indiğini bilirim*” diyen Hz. Ali ve “*Allah’ın Kitabında hiçbir âyet yoktur ki onun kimin hakkında ve nerede indiğini bilmeyeyim*” diyen İbn Abbas, bu sözleriyle Kur’ân tefsirine yaklaşımlarını göstermektedir. Onların bu şekilde konuşması, sahâbe içindeki konumlarından ve ilimdeki özellikle de tefsir ilmindeki konumlarından dolayıdır. Yine ilim sahibi olan bu iki sahâbinin tutumu, Kur’ân’ın bilgiye dayalı olarak tefsir edilebileceğini göstermektedir.

Yine incelememizde sahâbenin Kur’ân’ı tefsir etmedeki metoduna genel olarak ve Mâverdi’deki şekliyle daha kapsamlı olarak temas etmemiz esnasında gördük ki, sahâbe genel olarak Kur’ân âyetlerinin tefsirini ya Hz. Peygamber’den işitmek suretiyle veya ictihatlarıyla yapmıştır. Sahâbe yaptığı bu tefsirde ya dil ya da din olgusuna önem vermiştir. Sahâbenin Kur’ân’ı tefsir etmedeki öncelikli metodu ise genel olarak şöyledir: Sahâbe herhangi bir âyeti tefsir ederken öncelikle Kur’ân’a, sonra Rasûlüllah (sav.)’ın sünnetine başvurmuş; şâyet aradıklarını bu iki kaynakta bulamazsa, o takdirde kendi kanaatlerini (rey) serdetmiştir. Sahâbenin Kur’ân’ı Kur’ân, sünnet ve rey ile tefsir etme dışındaki metodları ise şöyledir: Kur’ân’ın sebep-i nüzûlle, Arab şiirinden istişhadla, nâsih-mensuhla, tahsis yoluyla, âyetin indiği tarihi belirtmekle ve lügavi olarak tefsiri.

Biz incelememizde tefsirde sahâbenin ileri gelenlerinden Mâverdi’nin en çok rivâyette bulunduğu on sahâbiden kavlı olarak aldığı tefsir örneklerine baktığımızda, en çok İbn Abbas’ın, sonra İbn Mesûd’un ve daha sonra I. Bölümde ele aldığımız diğer sahâbilerin öne çıktığını gördük. İbn Abbas’ın rey ile tefsirde öne çıkmasında Hz. Peygamberin onun için yaptığı; “Allah’ım onu dinde fakih kıl ve ona

te'vili öğret" diye dua etmesinin etkili olduğunu, İbn Mesûd'un öne çıkmasında ise onun ilk Müslümanlardan olması ve Hz. Peygamberin yanına izinsiz girebilme müsaadesinden dolayı birçok âyetin tefsirini doğrudan Hz. Peygamberden duyma ihtimalinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Dört halifeden en çok öne çıkan Hz. Ali'dir. Hz. Ali'nin öne çıkmasında son halife olması sebebiyle idari işlerden ziyade ilimle daha fazla uğraşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Rivâyetlerinin çokluğuna rağmen Hz. Ali'nin herhangi bir ekolün kurucusu olmaması ve talebe yetiştirememesinin nedeni ise, bizce Hz. Osman'ın vefatı sonrası kendisini idari işler ve siyasi ortamın içinde bulmasıdır. Muksirun sahâbeden olan İbn Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik'in Nüket'te ciddi miktarda rey ile yapmış olduğu tefsir örnekleri bulunmasına rağmen incelediğimiz kaynaklarda onların rey ile tefsire yaklaşımları hakkında fazla bir malumat bulamadık. Bu durumun nedeni bu sahâbilerin daha çok hadis ilminde öne çıkmaları ve hadis ilminde gösterdiği titizliğin onları Kur'an'ın rey ile tefsiri hususuna yansımından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Biz incelememizde Mâverdi'nin sahâbeden yararlanma metoduna baktığımızda, onun sahâbenin Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, ulûmü'l-Kur'an'la, kıraatle, dilbilimsel metodla, şiirden istişhadla, isrâili ve tarihi bilgilerle, tahsis yoluyla, âyetin indiği tarihi belirtmeyle, fıkhi ve kelâmi konulardan bahseden âyetlerde fıkhi ve kelâmi olarak tefsir etme metodundan yararlandığını gördük. Biz Nüket'te Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde, daha çok İbn Abbas'ın, Kur'an'ın sünnetle tefsirinde rivâyet bazında (Kur'an'la ilgili hadis rivâyetlerinde) daha çok Ebû Hureyre'nin, fıkhi izahlarda daha çok Hz. Âişe ve Hz. Ali'nin, kıraatle tefsirde, daha çok İbn Mesûd ve Übey b. Ka'b'ın, şiirle istişhadda daha çok İbn Abbas'ın öne çıktığını gördük.

Mâverdi surelerin Mekki-Medeniliğini açıklarken, sahâbeden sadece İbn Abbas ve Câbir b. Abdullah'ın görüşüne yer vermiştir. Aslında İbn Abbas gerek rivâyetlerin çokluğunda gerekse Kur'an'ı tefsir etme metodlarının hepsinde öne çıkmaktadır. İbn Abbas'ın Kur'an'ı tefsir etmedeki bütün metodlarda öne çıkması onun Kur'an tefsirindeki otoritesini göstermektedir. Bizim kanaatimize göre Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde İbn Abbas'ın öne çıkması onun tefsir konusundaki otoritesinden, Kur'an'ın sünnetle tefsirinde hadis rivâyetlerinde Ebû Hureyre'nin öne çıkmasında onun Muksirun sahâbeden en çok hadis rivâyet eden kişi olmasından

kaynaklanmaktadır. Kur'ân'ın ahkâmla ilgili âyetlerinin izahında Hz. Âişe ve Hz. Ali'nin ön plana çıkması, onların Hz. Peygamberin hane-i saâdetlerinde yaşıyor olması hasebiyle âyetlerin maksadını daha iyi kavramış olmalarından, Kur'ân'ı kıraatle tefsirde İbn Mesûd ve Übey b. Ka'b'ın öne çıkması onların kendilerine ait şahsi Mushaf sahibi olmalarından kaynaklanmaktadır. Kur'ân'ı şiirle istişhad konusunda yine İbn Abbas'ın öne çıkması İbn Abbas'ın Arab dili ve edebiyatına olan vukufiyetinden kaynaklanmaktadır.

Netice olarak diyebiliriz ki sahâbe tefsiri, Kur'ân âyetlerini ve âyetlerin maksadını, vermek istediği mesajı anlamaya çalışan herkesin müracaat etmesi gereken bir kaynaktır. Sahâbenin tefsirine müracaat etmeden yapılacak olan tefsirler eksik ya da yanlış olacaktır. Sahâbenin rivâyetle bilinebilecek hususlarda -sebeb-i nüzûl gibi- yapmış olduğu tefsirler, şâyet sahâbe o hususta ittifak etmişse bağlayıcıdır, ittifak etmemişse sahâbeden çoğunluğun görüşünü, şâyet çoğunluğun görüşü de yoksa kendi anlayış kabiliyetimize göre makul bulduğumuz sahâbenin görüşünü kabul ederiz. Çünkü bu hususlarda bizim kendi görüşümüzü serdedebilmemiz mümkün değildir.

Sahâbenin dirâyetle yapmış olduğu tefsirler ise, şâyet sahâbe ittifak etmişse yine bağlayıcıdır. Çünkü Kur'ân vahyi öncelikle sahâbeyi muhatap almış onların zaman ve mekânlarında onların anlayışına göre nazil olmuştur. Bunun yanında onlar sebeb-i nüzûle şahitlik etmiş ve Hz. Peygamberin tedrisinden geçmiş bir nesildir. Şâyet sahâbenin dirâyetle yapmış olduğu tefsirlerde ittifak yoksa sahâbenin görüşü tercih sebebi olmakla birlikte bağlayıcılığı kesin değildir. Çünkü her sahâbe, âyetleri kendi anlayışına göre anlamış ve tefsir etmiştir.

KAYNAKLAR

- ADIGÜZEL, Mehmet. **Kıraatler Açısından Fahrüddin Razi ve Tefsir-i Kebiri**, (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E, Erzurum, 1988.
- AKMAN, Şule. **Keşşaf'ta Mütevatir Olmayan Kıraatler ve Tefsir İlişkisi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2010.
- AKSAN, Doğan. **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1987.
- ALBAYRAK, Halis. **Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri** (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E, Ankara, 1988.
- “Mübhematü'l-Kur'ân ilmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”, **AÜİF Dergisi**, Ankara, 1992, c.32.
- ALTUNTAŞ Halil-Şahin MUZAFFER. **Kur'ân-ı Kerîm Meali** (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları)
- ATEŞ, Süleyman. **İşârî Tefsir Okulu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri** (Kur'ân'ı-Kerim Tefsiri), Milliyet, 1995.
- AYDEMİR, Abdullah. **Tefsirde İsrailiyyât**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- BALCI, Ramazan. **Ebû Hureyre Hayatı ve Şahsiyeti**, Gelenek Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 2003.
- BELEK, Muhammed Zahid. **Hiz. Ali'nin Kur'ân Tasavvuru ve Âyetleri Tefsiri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), S.D.Ü.S.B.E, Isparta, 2010.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (h. 194/256). **el-Câmiu's-Sahîh**, 2. Baskı, Riyad, 1419/1999.
- BULUT, Ali. “Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l Kur'ân, Îrâbü'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicri İlk Üç Asır)” **O.M.Ü. İ.F.D**, Sayı 12-13, Samsun, 2001.
- CANAN, İbrahim. “Enes b. Mâlik”, **DİA**. TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XI.
- el-CÂRİM Ali ve Mustafa Emin. **el-Belâğatü'l-Vâdiha**, 1. Baskı, Dimeşk, 1424/2003.

- CERRAHOĞLU, İsmail. **Tefsir Tarihi**, Fecr Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2009.
- Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2004.
- Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, İlâhiyat Yayınları, Ankara, 1968.
- “Abdullah İbn Mesûd ve Tefsirdeki Yeri”, **D.İ.B.** Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi, Sayı 98-99, Temmuz-Ağustos, 1970, IX.
- “Hicri II. ve III. Asırlarda Tefsir Faaliyetleri”, **D.İ.B.** Dini, İlmi, Edebi, Mesleki Aylık Dergi, Sayı 4, Temmuz-Ağustos, 1972, XI.
- el-CASSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981). **el-Fusûl fi'l-Usûl**, Mektebetü'l-İrşâd, 2. Baskı, bas. yeri yok, 1994, IV.
- el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (v. 400/1009). **es-Sihah**, Beyrut, 1399/1979.
- ÇAKAN, İsmail Lütfü Muhammed Eroğlu. “Abdullah b. Abbas” **DİA**, İstanbul, 1988, I.
- ÇETİNER, Bedrettin. “Ahkamu'l-Kur'ân”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I.
- DEMİRCİ, Muhsin. **Tefsir Tarihi**, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006.
- Tefsir Usûlü**, M. Ü. İ. F. V. Yayınları 4.Baskı, İstanbul, 2006.
- Tefsir Terimleri Sözlüğü**, M. Ü. İ. F. V. Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- DİMYATİ, Ahmed b. Muhammed. **İthafu Fudelai'l-Beşer**, (tah: Şaban Muhammed İsmail), Beyrut, 1987.
- DUMAN, M. Zeki. “Tabiun Döneminde Tefsir Faaliyeti”, **E.Ü.İ.F.D.**, Sayı 4, Kayseri, 1987.
- EFENDİOĞLU, Mehmet. “Sahâbe”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, XXXV.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır. **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat, Basım yy. yok, VII.
- EROĞLU, Ali. “Şiirle İstişad ve İstişad Açısından Medârik”, **A.Ü.İ.F.D.**, Sayı 11, Erzurum 1993.
- ERUL, Bünyamin. **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2010.
- ESED, Muhammed. Kur'ân Mesajı (Meal-Tefsir)
- FAYDA, Mustafa. “Âişe” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, II.

- FAYDA, Mustafa ve Muhsin Koçak. “Ömer” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi. “Ali”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, II.
- GOLDZİHER, Ignaz (v. 1340/1921). “Ashâb”, **İslam Ansiklopedisi**, MEBY.
- GÖLCÜK, Şerafettin ve Süleyman Toprak. **Kelâm**, Tekin Kitabevi, 5. Baskı, Konya, 1991.
- GÖRENER, İbrahim. “Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu”, **Bilimname** XVI, 2009/1.
- GÖRMEZ, Hatice. **Hiz. Âişe’nin Tefsir Rivâyetleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) A.Ü.S.B.E, Ankara, 2006.
- GÜMÜŞ, Sadreddin. **Kur’ân Tefsirinin Kaynakları**, Ankara, 1990.
- GÜRLER, Kadir. “Kur’ân’ın Rey ile Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, **G.Ü. Ç.İ.F. Dergisi**, Sayı 5, 2004/1, III.
- HANBEL, Ebû Abdullah Ahmet b. Muhammed b. (v. 241/855). **Müsned**, baskı yy. yok 48, hadis no:21709.
- HAMİD, Abdüssettâr. “Sahâbe Tefsiri Üzerine”, (Trc. Ömer Dumlu), **D.E.Ü.İ.F. Dergisi**, Sayı 7, İzmir, 1992.
- HASAN, İbrahim Hasan. **İslam Tarihi**, (Trc. İsmail Yiğit), basım yeri yok, 1986.
- HAVVA, Said. **el-Esâsü fi’s-Sünne ve Fıkhiha** (Hadislerle Hz. Peygamberin Hayatı, Trc.: Komisyon), Aksa Yayınları 2. Baskı, İstanbul, 1991, VII.
- HİZMETLİ, Sabri. **İslam Tarihi**, Ankara, 2006; “Siyer ve İslam Tarihçiliği Üzerine”, **Diyanet Dergisi**, XXV, Sayı 4, 1989.
- el-HÛLÎ, Emin. **Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod**, (Trc. Mevlüt Güngör), Ankara, 2001.
- İTR, Nûreddin. **Menhecü’n-Nakdü fi Ulûmi’l-Hadîs**, Dâru’l-Fıkr, 1972.
- İBN HALDUN, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1406). **el-Mukaddime** (Tah. Abdüsselam Şeddadi), Dârü'l-Beyza: Beytü’l-Fünun ve’l-Ulum ve’l-Adab, 2005, III.
- İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdulmelik, (v.213-218/828-833). **es-Siretü’n-Nebeviyye**, Müessesetü’l-Meârif, Beyrut, 1426/2005.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid b. Ebû Abdullah el-Kazvîni (v. 273/886). **es-Sünen**, Dâru’s-Selâm, 1. Baskı, Riyad, 1420/1999.

- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (v. 711/1311). **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, 1375/1955.
- Lisânü'l-Arab**, Basım Yeri ve Yılı Yok. “S-H-B” Maddesi. (sadece bu madde de bu kaynak kullanılmıştır.)
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed (v. 230/845). **et-Tabakâtü'l-Kübra**, ez-Zehrâü li'l-İ'lâmi'l-Arabiyye 1. Baskı, Kahire, 1989/1409 II.
- İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (h. 577/643). **Ulûmü'l-Hadîs**, (Tah. ve şerh Nûreddin İtr), Dimeşk, 1998.
- İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (v. 728/1328). **Mukaddime fî Usûli't-Tefsir**, (Pınar Yayınları: Tefsir Üzerine) 3. Baskı, İstanbul, 2006.
- el-İSFAHÂNÎ, er-Râgıb (v. 425/1033). **Müfredât-ü Elfâzu'l-Kur'ân**, (Tah. Safvân Adnân Dâvûdi), Dimeşk-Beyrut, 1423 /2002.
- KABDAN, Abdulkadir. **Nesefî Tefsirinde Şiirle İstişad**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) E.Ü.S.B.E, Şubat 2007, Kayseri.
- KALACI, Muhammed Ravvâs. **Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Ömer**, Dâru'n-Nefâis 1. Baskı, Beyrut, 1986/1406.
- KANDEMİR, M. Yaşar. “Ebû Hureyre”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, X. “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, I; “Ali” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, II.
- KARAÇAM, İsmail; **Kıraat ilminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, İstanbul, 1996.
- KARAKUŞ, Abdulkadir. **Übey b. Ka'b, İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu**, (Basılmamış Doktora Tezi), S.Ü.S.B.E.
- KARAMAN, Hayreddin. **İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul, 2004.
- KARMIŞ, Orhan. **Mâverdi ve Tefsirdeki Metodu**, (Basılmamış Doçentlik Tezi) A.Ü.İ.F, Ankara, 1981.
- KATTAN, el-Mennâ. **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Kahire, 2000.
- KAYA, Aykut. **Meğazi'nin Kur'an Tefsiri'ne Kaynaklığı (Begavi'nin Meâlimü't-Tenzili Örneği)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. S.B.E, İstanbul, 2009.
- KESKİOĞLU, Osman. **Fakih Sahâbîler ve Mezheb İmamaları**, D.İ.B. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1972.
- KESLER, M. Fatih. **Mekke Tefsir Ekolü**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005.

- Medine Tefsir Ekolü**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005.
- Irak Tefsir Ekolü**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005.
- KOÇYİĞİT, Talat. **Hadis Usulü**, Ankara, 1967.
- eL-KURTÛBÎ, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed (v. 671/1273). **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, (Trc. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 1997, I.
- KUŞGÖZ, Emine. **İbn-i Haldun'un Kur'ân ve Tefsir Anlayışı** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), C.Ü.S.B.E, Sivas, 2007.
- KÜÇÜK, Raşit. "Ebû Saîd el-Hudrî", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, X.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin. **Abdullah İbn Mesûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, Deniz Kuşları Matbaası, Konya, 1971.
- el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (h. 364-450). **en-Nüket ve'l-Uyûn Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye**, Beyrut, 1428/2007.
- MUTLU, İsmail. **Müminlerin Annesi Hz. Aişe**, baskı yy. yok.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac. **el-Câmiu's-Sahîh**, 2. Baskı, Riyad, 1421/2000.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmet b. Şuayb, (v. 303/915). **Sünen**, Dâru's-Selâm, 1. Baskı, Riyad, 1420/1999.
- NURETTİN, Turgay. Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri, **Bilimname XIV**, 2008/1.
- ÖZEK, Ali. "Dirâyet Müfessiri İbn Abbas", **M.Ü. İ.F. Dergisi**, Sayı 4, İstanbul, 1986.
- ÖZDEŞ, Talip. **Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- PAZARBAŞI, Erdoğan ve İbrahim Görener. "Kur'ân İlmlerinin Tarifi, Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi", **E.Ü.İ.F.Dergisi**, Sayı 10, Kayseri, 1998.
- PUSMAZ, Durak. **Übey İbn. Ka'b ve Tefsirdeki Yeri**, (Basılmamış Doktora Tezi), M.Ü. S.B.E.
- SERİNSU, Ahmed Nedim. **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1994.
- SOLAK, Mustafa. **Hadislerde Sahâbe Kavramı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi S.B.E, Kahramanmaraş 2008.
- SOYSALDI, Mehmet. "Sahâbenin Tefsir Anlayışı", **Diyanet İlmi Dergi**, Sayı 3, Ankara, 2002, XXXVIII.

es-SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (v. 911/1505). **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (Tah. Merkezü'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye), Medine, 1426.

Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl (Tah. Abdulgaffar Süleyman el-Bizârî), el-Mektebetü's-Sekafî, Kahire, 1423/2002.

SÛMERTAŞ, Burhan. “Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri”, **DEÜİFD**, XXVIII/2008.

SÛRMELÎ, Mehmet. **Sahâbe'nin Kur'ân Anlayışı**, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ŞA'BAN, Zekiyyüddin. **Usûlü'l-Fıkh (İslam Hukuk İlminin Esasları)**, (Trc. ve not ekleyen İbrahim Kâfi Dönmez), TDV. Yayınları, 11. Baskı, Ankara, 2009.

eş-ŞÂFÎ, Huseyn Muhammed Fehmi. **ed-Deflû'l-Müfehres li-Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kahire, 1422 /2002.

ŞAHİN, Davut. **Hiz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi**, (Basılmamış Doktora Tezi) A.Ü.S.B.E, Ankara, 2009.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa; **el-Muvâfakât**, (Trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1993.

ŞENER, Abdülkadir. **İslam Hukukunda Rey ve İctihad**, A.İ.F. Yayınları, 1973.

et-TABERÎ, Muhammed b.Cerir (v. 310/922). **Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân**, Beyrut, 1325.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (h. 600/679). **es-Sünen**, 1. Baskı, Riyad, 1420/1999.

el-VAHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed (v. 468/1076). **Esbâbü'n-Nüzûl** (Tah. Eymen Salih Şa'ban), Dârü'l-Hadis, Kahire, 1424/2003.

YAŞAR, Hüseyin. **Kur'ân'da Anlamı Kapalı Âyetler**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.

YAVUZ, Yusuf Şevki. “Kelâm”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXV.

YILDIRIM, Suat. **Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri**, İstanbul, 1983.

ez-ZEBİDÎ, Muhammed Murtaza el-Huseynî el-Vâsitî (v. 1203/1788). **Tâcu'l-Arûs**, Beyrut, 1306.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Kahire, 1381/1961.

Tefsir ve Hadiste İsrailiyyât, (Trc. Enbiya Yıldırım), Rağbet Yayıncılık, İstanbul, 2007.

İlmü't-Tefsîr, Dâru'l-Meârif, Basım yy. yok.

ez-ZEMAHŞERÎ, Mahmud b. Ömer (v. 538/1143). **Keşşâf an Hakâikı Gavamizi't-Tenzil ve Uyûnü'l-Ekâvil**, Beyrut, 1423/2002.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdü'l-Azîm. **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru Kuteybe, 1422/2001.

ez-ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdullah (v. 794/1392). **el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1391/1972.